

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

UNIREA PRINCIPATELOR—OPERĂ A MASELOR POPULARE

RADU MIHNEA CORVIN, DOMNAL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI (I)

ȘTEFAN ANDREESCU

ASPECTE ALE POLITICII ECONOMICE LIBERALE DUPĂ CUCERIREA
INDEPENDENȚEI

MIRCEA IOSA

ACTUL RATIFICĂRII TRATATELOR DE PACE ÎN CORPURILE
LEGIUITOARE ALE ROMÂNIEI — 1920

ION BITOLEANU

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

POZIȚIA MARII BRITANII LA CONGRESUL DE PACE DE LA VIENA
(1814—1815)

MIHAI MANEA

DOCUMENTAR

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

1

TOMUL 39

1986

IANUARIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHIȚA ADĂNILOAIIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU POMPILIU**, **TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import presă P.O. Box 12 - 201.

Telex 10376 prsfi r — București, Calca Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

Bulevardul Aviatorilor, nr. 1
www.dacoromanica.ro
71247 — București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, Nr. 1
Ianuarie 1986

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

Unirea Principatelor — Operă a maselor populare	3
ȘTEFAN ANDREESCU, Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești (I)	12
MIRCEA IOSA, Aspecte ale politicii economice liberale după cucerirea independenței ION BITOLEANU, Actul ratificării tratatelor de pace în corpurile legiuitoare ale României — 1920	31 44

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

MIHAI MANEA, Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815) DOCUMENTAR	63
PAUL BINDER, Aurul românesc în secolul al XVI-lea. Lista lui Ioan Czementes din Cluj despre minele și spălătoriile de aur (1560)	79
DUMITRU P. IONESCU, Construirea liniei ferate Ploiești—Predeal	86

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Al XVI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stuttgart. Contribuția istoricilor români.	96
--	----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

** Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 686 p. (Gh. I. Ioniță)	101
N. IORGA, <i>Correspondență</i> , vol. I, Ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Edit. Minerva, București, 1984, 478 p. (Petre Țurlea)	102
C. CIHODARU, <i>Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 — 1 ianuarie 1432)</i> , Edit. Junimea, Iași, 1984, 335 p. + 15 pl. (Aurelia Mihaela Coldea)	108
** <i>Slovenská akadémia vied</i> (Academia slovacă de științe), 1953—1983. Veda, nakladateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1983, 124 p. + 128 reproduceri (Tr. Ionescu-Nișcov)	110
ENRIQUE ROMEN PALAZUELOS, LEOPOLDO DE LA ROSA OLIVIERA, ANTONIO MIGUEL BERNAL RODRIGUEZ, <i>Las islas Canarias</i> , Espasa-Caple S.A., Madrid, 1981, 259 p. (Ovidiu Bozgan)	111
YVON GARLAN, <i>Les esclaves en Grèce ancienne</i> , Librairie François Maspero, Paris, 1982, 226 p. (Ramiro Donciu)	113

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° . 1

Janvier 1986

S O M M A I R E

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

L'Union des Principautés—Œuvre des maoses populaires	3
ȘTEFAN ANDREESCU, Radu Mihnea Corvin, prince de Moldavie et de Valachie (I)	12
MIRCEA IOȘA, Aspects de la politique économique libérale après la conquête de l'indépendance	31
ION BITOLEANU, L'acte de la ratification des traités de paix dans les corps législatifs de la Roumanie — 1920	44

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

MIHAI MANEA, La position de la Grande Bretagne au Congrès de paix de Vienne (1814—1815)	63
---	----

DOCUMENTAIRE

PAUL BINDER, L'or roumain au XVI ^e siècle. La liste de Ioan Czementes de Cluj concernant les mines et les lavements d'or (1560)	79
DUMITRU P. IONESCU, La construction du chemin de fer Ploiești—Predeal	86

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Le XVI ^e Congrès international des sciences historiques de Stuttgart. Contribution des historiens roumains	96
---	----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

* * * <i>Najiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan.</i> (La nation roumaine. Genèse. Affirmation. Horizon contemporain), Editions scientifiques et encyclopédiques, București, 1984, 686 p. (<i>Gh. I. Ioniță</i>)	101
N. IORGA, <i>Correspondență</i> (Correspondance), vol. I, Edition, notes et index de Ecaterina Vaum, Editions Minerva, București, 1984, 478 p. (<i>Petre Țurlea</i>)	102
C. CIHODARU, <i>Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 — 1 ianuarie 1432)</i> (Alexandre le Bon) (23 avril 1399 — 1 ^{er} janvier 1432), Editions Junimea, Iași, 1984, 335 p + 15 pl. (<i>Aurelia Mihaela Coldea</i>)	108
* * * <i>Slovenská akadémia vied</i> (L'Académie slovaque des sciences), 1953—1983. Veda, nakladateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1983, 124 p. + 128 reproductions (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	110
ENRIQUE ROMEN PALAZUELOS, LEOPOLDO DE LA ROSA OLIVIERA, ANTONIO MIGUEL BERNAL RODRIGUEZ, <i>Las islas Canarias</i> , Espasa-Caple S.A., Madrid, 1981, 259 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	111
YVON GARLAN, <i>Les esclaves en Grèce ancienne</i> , Librairie François Maspero, Paris, 1982, 226 p. (<i>Ramiro Donciu</i>)	113

ISTORIA ROMÂNIEI

UNIREA PRINCIPATELOR — OPERĂ A MASELOR POPULARE

Unirea Principatelor — Moldova și Muntenia —, înfăptuită la 24 ianuarie 1859, reprezintă un moment crucial în istoria patriei noastre, întipărit adânc în conștiința și în tradițiile de luptă ale poporului român. Această Unire constituie rezultatul firesc al unui îndelungat proces istoric, maturizat în condițiile destrămării feudalismului și ale dezvoltării relațiilor de producție capitaliste, în condițiile formării și afirmării viguroase a națiunii române. De altfel, unirea Moldovei și Munteniei într-un singur stat a fost cerută de însăși necesitatea obiectivă a dezvoltării societății românești, iar pe plan suprastructural a fost pregătită de lupta neprecupețită pentru unitate și libertate națională a zeci de generații.

Temeiurile Unirii își au începuturile în vremurile îndepărtate ale formării poporului nostru; iar premisele unității naționale — în forme mai mult sau mai puțin cristalizate — au fost prezente la români în tot evul mediu, în ciuda vicisitudinilor vremii care îi împărțiseră în mai multe țări. Originea daco-romană a poporului și originea latină a limbii, continuitatea viețuirii sale pe teritoriul vechii Dacii și unitatea sa etnică și lingvistică au intrat în conștiința românilor, conturându-se, tot mai clar, în decursul anilor. Această conștiință de sine a poporului român — atestată mai întâi de umaniștii vremii — a fost preluată și demonstrată convingător de cronicari și de tipăriturile românești din secolele XVI — XVII, când comunitatea de origine și de limbă a generat o conștiință de neam, a unității neamului românesc de la Maramureș la Dunăre și Marea Neagră. Legăturile comerciale, politice și culturale dintre cele trei țări române au dăinuit peste veacuri tocmai datorită conștiinței unității de neam și la rîndul lor au contribuit la intensificarea acesteia și la dezvoltarea sentimentului de solidaritate dintre români. De altfel, aceste multiple legături au fost favorizate de existența economiei complementare a țărilor române, de interesele comune pentru apărarea gliei strămoșești împotriva cotorpitorilor străini, de răspîndirea acelorași scrieri și de circulația permanentă a grupurilor de populație dintr-o parte în alta a Carpaților și a Milcovului.

Unificarea politică și militară a celor trei țări române — adică refacerea vechii Dacii — înfăptuită în anul 1600, prin sabia și înțelepciunea lui Mihai Viteazul, deși a durat puțin (stadiul dezvoltării societății și împrejurările externe fiindu-i nefavorabile), s-a înscris cu litere de aur în istoria patriei, accentuînd conștiința unității de neam a românilor și căpătînd, pentru toate generațiile următoare, o valoare de simbol și o nepieritoare chemare.

Se știe că în veacul următor mai mulți voievozi cutezători, prin înjghebarea unor alianțe sau „confederații” ale țărilor române, au încercat să reediteze politica lui Mihai Viteazul. Sînt cunoscute 12 tratate de alianță încheiate în acel secol între Muntenia, Moldova și Transilvania. La încheierea unei astfel de alianțe, în 1614, conducătorii celor trei țări — Radu

Mihnea, Ștefan al II-lea Tomșa și Gabriel Bethlen — jurară „să fie ca frații și să nu se lase unul de altul pînă la moarte”. Legăturile strînse dintre cele trei țări române l-au determinat pe principele Bethlen să inițieze, în 1627, un proiect al unirii lor într-un „regat al Daciei”, sub sceptrul său. Acest proiect nu s-a putut realiza din cauza împotrivirii Porții otomane și a Imperiului habsburgic. Politica de alianțe și planurile de „confederare” vor continua însă și în deceniile următoare.

Un rol important în cimentarea legăturilor dintre țările române, în dovedirea drepturilor noastre de a trăi liberi în vatra strămoșească, implicit în formarea ideologiei naționale, i-a revenit culturii. S-a făurit treptat, pe întreg teritoriul românesc, o unitate culturală — izvorită din fondul etnic și lingvistic comun, din aceleași obiceiuri, tradiții, aspirații și factură sufletească — care va consolida conștiința unității de neam și va prefăta și pregăti viitoarea unire politică. De altfel, conștiința unității politice, transmisă din generație în generație, răzbate din întreaga cultură românească, de la cronicari, la reprezentanții școlii ardeleni, iar apoi la publiciștii și cărturarii veacului XIX care vor lupta, cu pana, vorba și fapta, pentru realizarea statului național român. Cărturarii luminați ai vremii, popularizînd această idee și tendință, nu făceau decît să exprime aspirațiile poporului român spre unitate națională.

În pragul epocii moderne — în condițiile dezvoltării forțelor de producție capitaliste și a tuturor transformărilor înnoitoare din viața societății românești, — pe măsură ce se formează națiunea română, are loc o clarificare ideologică și politică ce transformă, treptat, conștiința de neam în conștiință națională tot mai activă. Manifestările ei sînt evidente la conducătorii răscoalei din 1784, la cărturarii ardeleni autori ai cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum* și nu mai puțin la Tudor Vladimirescu, care, la 5 aprilie 1821, îndemna pe reprezentanții Divanului din București să conlucreze cu cei din Moldova, ca unii ce sînt „de un neam și de o lege” pentru ca împreună să poată cîștiga „dreptățile acestor prințipaturi” ajutîndu-se „unii pe alții”²¹.

Ideile și dorințele de unitate politică și independență au devenit mai stăruitoare după 1821, îmbrăcînd tot mai mult un caracter de mișcare națională și transformîndu-se într-o luptă continuă pentru progres, libertate și unitate statală. Luptătorii patrioți au acționat cu stăruință — pe multiple planuri — fie pentru unirea Moldovei și Munteniei într-un stat „neatîrnat de Turcia”, fie pentru „crearea unui mare ducat al Daciei”, fie pentru „a mîntui suveranitatea română”, a reda „o patrie slobodă” întregii națiuni române, cum preconizase în 1838 — în *Actul de unire și independență* — partida națională condusă de colonelul I. Cîmpineanu. Este de subliniat că necesitatea unirii naționale era motivată de Cîmpineanu și prin faptul că, avînd un teritoriu „împărțit, . . . va fi peste puțină românilor a să împotrivi” singuri „puternicilor imperii care îi înconjoară”²².

Numele de România pentru Muntenia și Moldova, iar adeseori și pentru Transilvania, alături de numele de *Dacia*, sînt frecvent folosite în operele scriitorilor timpului. În nomenclatura presei și a revistelor vremii se observă aceeași preocupare, începînd chiar de la primele periodice: „Curierul românesc” la București și „Albina românească” la Iași. În 1837—1838 a apărut și gazeta cu nume simbolic „România”. „Dacia literară”, scoasă de M. Kogălniceanu la 1840 și „Magazin istoric pentru Dacia”, editat de N. Bălcescu și August Treboniu Laurian în 1845—1847, prin conținutul și titulatura lor simbolică, învederau, de asemenea, că

scopul mișcării naționale era refacerea vechii Dacii, adică unirea popoului român într-un stat național, independent. Intelectualii înaintați căutau să arate că trebuie să existe în domeniul cultural o Dacie unitară, care s-o pregătească pe cea politică. Semnificativ este și faptul că N. Bălcescu în studiul *Campania românilor contra turcilor de la anul 1595* — publicat în „Magazin istoric pentru Dacia” — ținea să reliefeze că Mihai Viteazul „lucra la crearea naționalității românești, la unirea tuturor românilor într-un stat politic. Idee măreață — preciza el — și singura mintu re pentru noi, pe care, din orbirea acelor veacuri părinții noștri n-o putura realiza statornic, și care singură trebuie să fie ținta politică a românilor de astăzi”³.

Toate aceste mărturii reprezintă dovezi peremptorii că, în preajma revoluției de la 1848, unitatea națională devenise crezul politic al patrioților români, atât al celor din țară, cât și al celor aflați la studii în străinătate. Acest crez este exprimat limpede de N. Bălcescu la 1 ianuarie 1847 într-o cuvîntare rostită în fața studenților români de la Paris. „Ținta noastră — preciza marele democrat revoluționar — socotesc că nu poate fi alta decît unitatea națională a românilor. Unitate mai întii în idei și simțăminte, care să ducă apoi cu vremea la unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănățeni... un trup politic, o națiune românească, un stat de șapte milioane de români. La crearea acestei naționalități, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității, trebuia să țintească toate silințele noastre”⁴.

Revoluția din 1848 a deschis calea și, în fapt, a creat un teren favorabil luptei publice de amploare pentru înfăptuirea unității și independenței naționale a poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia pe bună dreptate, că „revoluția de la 1848 a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent”⁵. Condițiile externe nu le-au permis însă revoluționarilor pașoptiști să înscrie categoric în programele lor publice acest deziderat, iar uneori l-au introdus numai parțial preconizînd, ca prim obiectiv, unirea Moldovei cu Țara Românească într-un stat independent, care ar fi constituit o bază pentru unirea Transilvaniei. Cu toate acestea, ideea unirii tuturor românilor o găsim exprimată, în timpul revoluției, în presă, corespondență, memorii și în însăși participarea unor luptători dintr-o țară la acțiunile revoluționare din altă țară românească.

Presa, prin excelență, a fost o oglindă fidelă a dezideratelor de unitate națională exprimate de revoluționarii pașoptiști. Astfel în „Pruncul român”, la 12 iunie și la 13 iulie 1848, C. A. Rosetti publica apeluri înflăcărâte la Unire: „Vă întindem mîna, frați moldoveni, în interesul nostru comun vă cerem unirea... Vom alcătui un singur stat, o singură nație, o singură Românie liberă, mare și puternică”. La 19 iunie D. Bolintineanu scria în „Poporul suveran” că acest ziar va avea drept țintă „unirea provinciilor române și tot ce va putea duce România la fericire și la mărire”. Ziarul „Konstituționalul” exprima, de asemenea, limpede dezideratul unității național-statale românești: „Toate țările locuite de români — scria acest ziar la 8 iulie — trebuie să se numească îndeobște România și să formeze un stat, pentru că toate sunt patria românilor și pentru că toți patrioții români locuitori pe dinsele formează nația română, care cere să fie una și nedespărțită”.

Împotrivirea imperiilor absolutiste limitrofe — otoman, țarist și habsburgic — la unirea simultană a celor trei țări române i-a determinat pe luptătorii pașoptiști, după înăbușirea revoluției, să conchidă că e oportun să se meargă treptat la constituirea statului național român, făcându-se primul pas prin unirea Principatelor. N. Bălcescu — partizan al acestei soluționări — deși sublinia, la sfârșitul anului 1849, că ținta principală a românilor trebuie să fie „unitatea națională”, atrăgea atenția că „acum, practicabil în această privință” este „Unirea principatelor deocamdată”⁶.

Fruntașii revoluției din 1848, fiind siliți să trăiască opt ani în emigratie, au desfășurat o propagandă intensă pe lângă guvernele marilor puteri și opinia publică din diferite capitale europene pentru cauza unirii Principatelor. Prin presă, memorii, broșuri, audiențe și discuții cu oameni politici apuseni, ei au izbutit să trezească interesul pentru țările române. Memoriile luptătorilor români erau adresate, cu precădere, împăratului Napoleon al III-lea și contelui Walewski, ministrul de externe francez. Cauza dreaptă a unirii Principatelor Române a fost îmbrățișată și susținută cu multă căldură și de o serie de personalități progresiste europene ca: Jules Michelet, Edgar Quinet, J. Uvicini, Saint Marc Girardin, J. A. Vaillant, P. Bataillard, Leon Plée, Vegezzi Ruscala, M. A. Canini ș.a. care, întemeiați pe argumente furnizate de foștii revoluționari pașoptiști, au influențat, de asemenea, decizia factorilor politici de răspundere. Prin aceste acțiuni și prin activitatea luptătorilor din țară, dorința poporului român de a se uni într-un stat național modern devenise binecunoscută guvernelor europene.

În timpul războiului Crimeii (1853—1856), contradicțiile survenite între marile puteri și intensificarea acțiunilor românești pentru unitate națională au făcut ca problema unirii Principatelor să devină o chestiune de importanță europeană, fiind discutată la tratativele de pace de la Viena, din primăvara anului 1855, la conferința ambasadorilor de la Constantinopol (februarie 1856), iar apoi, mai amplu, în martie 1856, la congresul de la Paris. La acest congres reprezentantul Franței (Walewski) și al Sardiniei (Cavour) au susținut cu căldură Unirea Principatelor, reprezentanții Rusiei, Prusiei și Angliei au adoptat o poziție favorabilă Unirii, iar delegații Turciei și Austriei s-au împotrivit dorințelor legitime ale poporului român. Turcia se temea că Unirea va primejdi suzeranitatea sa asupra țărilor române, iar Austria considera viitorul stat român drept o irezistibilă atracție pentru românii din Transilvania, o permanentă primejdie de intensificare a luptei pentru eliberare națională. Imediat după congres, Anglia, interesată în menținerea integrității Imperiului otoman, care-i servea de debarcaz, a trecut de partea puterilor antiunioniste, împotrivindu-se realizării Unirii.

Deoarece puterile antiunioniste pretextaseră, în pofida adevărului, că românii n-ar dori să formeze un singur stat, la Congresul de la Paris s-a hotărât consultarea poporului în privința Unirii. Consultarea urma să se facă prin delegați aleși din toate clasele sociale, întruniți în adunări denumite Divanuri ad-hoc, unul la Iași, altul la București. O altă clauză importantă inclusă în tratat statua intrarea Principatelor sub garanția puterilor semnatare ale tratatului, deși rămâneau în continuare sub suzeranitatea Turciei. În virtutea acestei prevederi, s-a hotărât trimiterea la București a unei comisii europene speciale, de informare, alcătuită din reprezentanți ai celor șapte puteri garante, cu misiunea de a cerceta starea

internă a Principatelor române și a face propuneri privitoare la reorganizarea lor, ținând seama și de dezbaterile Adunărilor ad-hoc.

După Congresul de la Paris, mișcarea națională pentru Unire, condusă de luptători patrioți — M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. I. Cuza, C. Negri, C. A. Rosetti, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac, N. Orășanu, frații Ion și Dumitru Brătianu, frații Nicolae, Ștefan Alexandru și Radu Golescu ș.a. — ia o mare amploare atât în Moldova cât și în Muntenia; se formează comitete, se organizează întruniri, se editează ziare. Forța motrice principală în lupta pentru Unire au constituit-o masele largi populare de la orașe și sate, care au acționat cu energie pentru înfăptuirea ei. Țăranii legau de Unire, de înfăptuirea statului național, speranțele lor de a se elibera de jugul strivitor al clăcii și de a redeveni stăpâni ai pământurilor pe care le munceau și care, în decursul veacurilor, le fuseseră răpite de boieri. Masele populare — meseriași, comercianți, lucrători din ateliere și manufacturi, intelectuali și funcționari administrativi — au luptat pentru Unire sperind că, odată cu aceasta, li se va ușura traiul și vor cuceri și drepturi și libertăți democratice. Astfel, ideea unității naționale se cristalizase în conștiința maselor populare în strânsă legătură cu aspirațiile lor social-economice. Conștiința națională, cuprinzând masele, devenise o adevărată forță careia nu i-au putut sta în cale nici ingerințele puterilor străine antiunioniste, nici prigoana separatistă dezlănțuită de caimacamul reacționar T. Balș și apoi de Vogoride în Moldova.

Adunările organizate de fruntașii unioniști prin județe, după Congresul de la Paris, au oferit maselor populare posibilitatea de a-și exprima opțiunea lor fermă în favoarea unirii Principatelor. Aceste adunări se încheiau cu „acte de adeziune” semnate de sute de intelectuali, meșteșugari, comercianți, țărani și alte categorii sociale. Astfel, locuitorii din Bacău în actul adoptat la adunarea din 8 iunie 1856 arătau: venind vremea de a vorbi și noi pentru binele țării noastre și a ne arăta dorințele unui viitor mai bun, ne-am strâns acum într-un cuget și într-o gândire, dezbătând cu mare cumpanire asupra tuturor împrejurărilor noastre politice, toți ne-am hotărât într-un suflet pentru unirea Principatelor. Dorim această unire din sufletul nostru și o întărim”⁷⁷. Întruniri asemănătoare — în care se semnau numeroase „petiții pentru Unire” — au avut loc și în județele muntene. Documentele arată că țăranii, meseriașii și comercianții și-au dat „un consimțământ unanim” pentru unirea Principatelor. Iar un martor ocular din București relatea, în februarie 1857, că „toată lumea” este pentru Unire „cu excepția câtorva mari boieri”⁷⁸.

Odată cu pregătirea alegerilor pentru Divanurile ad-hoc lupta maselor a căpătat o și mai mare amploare. Orășenii și țăranii, înscriindu-se masiv în listele electorale, cereau să se respecte dreptul lor de vot și protestau cu vehemență când acesta li se îngrădea. Se știe că în Moldova caimacantul Vogoride a încercat, prin toate mijloacele, să stăvilească mișcarea unionistă. Dar, la îndemnul fruntașilor unioniști, locuitorii au întocmit o mulțime de proteste — acoperite de sute de semnături —, în care au denunțat falsurile electorale săvârșite în ținuturile moldovene. Aceste proteste, înaintate Comisiei europene de informare de la București, au influențat în mare măsură hotărârea puterilor garante, favorabile Unirii, de a impune Turciei — după compromisul franco-englez de la Osborne, din august 1857 — anularea alegerilor falsificate din Moldova. La noile alegeri, desfășurate — ca și în Muntenia — fără amestecul administrației, unioniștii au obținut o majoritate zdrobitoare.

Divanurile ad-hoc, deschise într-o atmosferă înălțătoare la Iași și la București, în toamna anului 1857, au dat prilej — pentru prima dată — și deputaților săteni să-și spună deschis păsurile și să susțină totodată cu entuziasm și cauza națională, alături de ceilalți reprezentanți ai țării. La ședința din 7 octombrie a Divanului ad-hoc din Iași, M. Kogălniceanu a reliefat temeiurile de granit ale unirii Principatelor, subliniind că „dorința cea mai mare, cea mai generală, cea hrănită de toate generațiile trecute, cea care este sufletul generației actuale, cea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare este unirea Principatelor într-un singur stat; o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova, și în Valahia suntem același popor, omogen, identic, ca nici un altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceeași instituții, aceleași legi și obiceiuri. . . . aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfârșit, aceleași misie de împlinit”⁹. Unirea a fost votată atât la Iași cit și la București cu aproape unanimitatea voturilor.

Exprimată cu atîta căldură și fermitate de reprezentanții poporului român, dorința de Unire nu a fost respectată de marile puteri europene, care, prin Convenția adoptată la Paris în august 1858, au hotărît să admită doar o unire parțială a celor două principate, fiecare dintre ele urmînd să-și aleagă cîte un domnitor, o adunare și un guvern separat. Aceste condiții vitrege au arătat — încă o dată — poporului român că numai prin acțiuni interne, hotărîtoare, și nu prin bunăvoința guvernelor străine își va putea făuri statul său național; de aceea, mișcarea unionistă s-a intensificat.

La 5 ianuarie 1859, în Moldova, deputații „partidei naționale” l-au ales domn pe Al. I. Cuza, revoluționar pașoptist și luptător înflăcărat pentru cauza Unirii. La Iași, o mulțime de orașeni și locuitori din satele învecinate au manifestat o mare bucurie pentru alegerea domnitorului Cuza. „N-am văzut niciodată — scria un martor ocular — un entuziasm ca-n ziua aceea”. Erau cam „10 000 de oameni în piața palatului. Toată strada mare era plină de lume. Ore întregi au durat strigătele entuziaste ale poporului. . . . Patru zile orașul a fost iluminat. Patru zile în șir, procesiunile au venit la lumina a 400 sau 500 de torțe, să felicite pe domn”. Vasile Alecsandri consemna, de asemenea, marea bucurie a populației ieșene la vestea alegerii lui Cuza: „Mase de oameni purtînd torțe și pancarde alegorice luminate străbăteau străzile strigînd: Trăiască domnul!”¹⁰.

După alegerea din Moldova, privirile patrioților unioniști, ale întregului popor român s-au ațintit spre capitala Munteniei unde, din cauza ingerințelor electorale, în Adunare pătrunsese o majoritate conservatoare, adeptă a respectării Convenției și a alegerii ca domn a lui Gh. Bibescu. În această situație, deputații liberali radicali, membri ai partidei naționale, au făcut apel la masele populare orașenești și sătești (țărani din preajma Bucureștiului) care au venit — în număr de peste 30 000 de oameni — pe Dealul Mitropoliei în timpul dezbaterilor din Adunare — din zilele de 22 —24 ianuarie — spre a-i susține. Masele acestea de tîrgoveți și de țărani erau conduse și înflăcărate de tribuni unioniști ca: ziaristul N.T. Orășanu, I.D. Valentineanu, Mircea Mălăieru ș.a.

„Poporul — arată mărturiile vremii — nu mai prezenta o adunătură de oameni, ci o mare vie ale cărei valuri abia se puteau mișca și care amenin-

țau să năvălească pe uși și pe ferestre în Cameră ca să-și susțină drepturile și principiul său”¹¹. Unii consuli străini relatează că voința poporului era de neclintit, că din această mulțime se desprindeau grupuri de măcelari din halele bucureștene care-și ascuțeau ostentativ cuțitele sub geamurile Camerei, în auzul deputaților conservatori. În această atmosferă de vacam cind vorbeau conservatorii și mai liniștită cind la tribună se aflau deputații liberali, dezbaterile au căpătat, de la început, amprenta presiunii maselor. Avind asigurat sprijinul maselor populare, deputații partidei naționale au preluat inițiativa dezbaterilor, intensificându-și activitatea și paralizînd manevrele partizanilor fostului domnitor Bibescu.

Întrucît alegerea lui Cuza pe tronul Țării Românești era, în conjunctură internațională creată, singura soluție care — ocolind stipulațiile Convenției de la Paris — putea duce la unirea Principatelor, partida națională a propus la 24 ianuarie alegerea domnitorului Moldovei. Presiunea maselor i-a determinat și pe deputații conservatori să accepte dubla alegere a lui Cuza, deși unii obiectaseră inițial că prin această alegere s-ar încălca prevederile Convenției. Și astfel Al. I. Cuza a fost ales cu unanimitatea voturilor și proclamat de Cameră domnitor al Principatelor Unite.

La vestea alegerii domnitorului Cuza — prin care istoricul act al unirii Principatelor era împlinit — strigătele de bucurie ale mulțimii străbăteau văzduhul. Erau clipe de mare entuziasm național — după cum scrie un martor ocular — „tot Bucureștiul era în picioare de la Filaret, la Dealul Mitropoliei, pînă la Băneasa”; și din piepturile tuturor răsunau strigătele: „Trăiască Unirea! Trăiască Vodă Cuza! Trăiască România una și nedespărțită”¹². Masele populare își sărbătoreau astfel marea izbîndă prin care au durat temelii de granit statului național unitar român.

Prin dubla alegere a domnitorului Cuza, poporul român a pus țările europene în fața unui fapt împlinit pe care au fost nevoite să-l recunoască. Au fost necesari trei ani de acțiuni hotărîte ale domnitorului și ale forțelor politice românești pentru a determina acceptarea de către puterile garante a împlinirii procesului de unificare administrativă și legislativă a Principatelor. Treptat, prin măsuri interne, consecutive, s-au unificat armata, poștele, telegrafurile, relațiile externe. Manevrînd cu tact și perseverență, Cuza a izbutit să obțină, în noiembrie 1861, consimțămîntul celor șapte puteri garante pentru desăvîrșirea unirii administrative a Principatelor cu un singur guvern, o singură adunare și o singură capitală. Și astfel, la 24 ianuarie 1862, s-au deschis la București lucrările primei Adunări a Principatelor Unite, care de acum înainte avea să se numească România.

Unirea Principatelor — spunea M. Kogălniceanu — „e actul energetic al întregii națiuni române”, adică — am preciza noi — este opera poporului nostru și, ca tot ce face poporul, poartă pecetea veșniciei. Avînd în voința și dîrzenia poporului român temelii indestructibile, această Unire a dăinuit, în pofida unor încercări ale imperiilor expansioniste limitrofe de a o desface în anii următori.

Actul măreț de la 24 ianuarie 1859 a deschis o nouă etapă în dezvoltarea istorică a poporului român, fiind urmat de adînci prefaceri pe plan economic, social, politic și cultural. Sub domnia luminoasă a lui Al. I. Cuza au fost împlinite o serie de reforme structurale — administrativă, școlară, juridică, militară, agrară etc. — care au modernizat statul și au contribuit la progresul României pe toate tărîmurile.

Unirea Moldovei și Munteniei într-un singur stat a fost salutată cu bucurie și în provinciile românești de peste Carpați — în Transilvania, Banat și Bucovina — trezind noi speranțe de viitor. De altfel românii de pretutindeni aplaudind actul istoric de la 24 ianuarie vedeau în el nu numai triumful unirii Principatelor, ci și conturarea pregnantă și sigură pentru viitor a principiului unității și libertății întregii națiuni. De aceea, sărbătorind evenimentul, transilvănenii, bănățenii și bucovinenii apreciau că prin unirea celor două țări surori s-a creat un puternic centru de atracție pentru românii subjugăți și că, mai curînd sau mai tîrziu, puterea aceasta de atracție va deveni irezistibilă, concretizîndu-se prin mult dorința „unire cu țara”. Manifestarea conștiinței unității naționale și dorința de eliberare s-au intensificat, în pofida rigorilor regimului habsburgic. Pe bună dreptate, cărturarul Al. Papiu Ilarian scria — într-un memoriu adresat domnitorului la începutul lui 1860 — că „Românii din Transilvania . . . numai la Principate privesc, numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea” și „toți ar fi gata de a muri pentru domnul Cuza”¹³.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat că „unirea Moldovei cu Țara Românească — rod al luptei duse de masele populare, de cărturarii patrioți ai timpului, eveniment aplaudat cu simpatie de opinia publică internațională înaintată — a marcat un moment istoric de importanță crucială în viața poporului român, punctul de plecare în formarea statului național unitar. Unirea de la 1859 și reformele care i-au urmat au asigurat condiții pentru dezvoltarea industriei naționale, a activității științifice și culturale, pentru extinderea relațiilor capitaliste, pentru accelerarea progresului economic și social al României”¹⁴.

În adevăr, actul politic al Unirii din 1859 a avut o mare importanță istorică ; prin el s-au pus la bazele statului național unitar român și s-a deschis calea realizării reformelor structurale burghezo-democratice care au modernizat și consolidat țara. Totodată unirea Principatelor și reformele ce i-au urmat, întărind forța economică, politică și militară a statului român, au constituit o premisă pentru cucerirea independenței naționale în 1877, implicit pentru Unirea cea mare din 1918 cînd s-a încheiat lungul proces logic de formare a statului național unitar român. Accentuînd importanța actului istoric din 24 ianuarie 1859, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia, pe bună dreptate, că „fără Unire, fără proclamarea independenței de stat, însăși ființa națională și dezvoltarea poporului român, a națiunii noastre nu ar fi fost posibile”¹⁵.

În încheierea acestor rînduri se cuvine să accentuăm că actele istorice înlănțuite în anii 1859, 1877 și 1918 reprezintă — într-o înlănțuire logică și armonioasă — treptele de aur pe care a urcat poporul nostru pe drumul edificării României moderne, spre a îndeplini idealul secular de unitate și independență națională, ideal pentru care s-au jertfit zeci de generații de luptători și fără de care nu ar fi fost posibilă existența patriei noastre socialiste de astăzi.

NOTE

¹ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1959, p. 33.

² Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români, o istorie în date și mărturii*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 84, 89, 118—119.

- ³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei, 1953, p. 215.
- ⁴ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 319 — 320.
- ⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 8, Editura politică, București, 1973, p. 392—393.
- ⁶ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, ediție critică de C. Zane, Editura Academiei, București, 1964, p. 248.
- ⁷ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 542.
- ⁸ Vezi Cornelia Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, Edit. Academiei, București, 1963, p. 195—196, 226—228.
- ⁹ *Acte și documente*, vol. VI, partea 1^a, p. 65—66.
- ¹⁰ Cornelia Bodea, *Corespondența politică*, p. 481 și 486.
- ¹¹ N. T. Orășanu, *O pagină a vieții mele, sau 22, 23 și 24 ianuarie 1859*, București, 1861, p. 31.
- ¹² G. Valentinianu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea și înmormintarea lui Cuza Vodă, 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 11.
- ¹³ „Revista Carpaților”, I, București, 1861, p. 297—305 : vezi textul integral al memoriului în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. I, București, 1882, p. 133—145.
- ¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 294.
- ¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 12, p. 556.

RADU MIHNEA CORVIN, DOMN AL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI (I)

ȘTEFAN ANDREESCU

Un raport diplomatic francez de la Poartă, cu data 17 septembrie 1623, consemna un fapt politic insolit, textual: „... <un> lucru care nu s-a mai făcut deloc” (*choses qui ne s'estoient point encore faictes*). Era vorba de obținerea de către Radu vodă Mihnea a scaunului domnesc al Moldovei, în plus „cu puterea de a-l lăsa pe al său <al Țării Românești> fiului său în vîrstă de cincisprezece ani”. Hotărîrea Porții ar fi fost lăsată cu numai cîteva zile înainte de detronarea sultanului Mustafa I, care știm că s-a produs la 10 septembrie. Cel ce a trecut „peste formele obișnuite” (*par dessus les formes accoustumees*), cu prețul a două sute de mii de scuzi, este indicat în persoana fostului mare vizir, Husein pașa Merre, proaspăt mazilit, la 30 august. Pe de altă parte, Radu vodă ar fi plătit în același scop și suma de o sută de mii de scuzi unui nenumit, care ar fi mijlocit întreaga „afacere”. În sfîrșit, să mai reținem din același izvor și o succintă caracterizare a lui Radu Mihnea: „... tres gallant homme et fort de ses amis”¹.

Pe temeiul mărturiei de mai sus, dar și al altora — similare —, istoriografia noastră a atribuit mereu succesul lui Radu Mihnea din 1623 doar acestei operațiuni, să-i spunem „financiare”, precum și marelui credit politic de care se bucura în genere la Poartă domnul român². Iată însă că un nou izvor, de curînd scos la lumină, îngăduie introducerea fermă în discuție a unui alt factor, de cu totul altă natură, anume intervenția diplomatică polonă în favoarea lui Radu Mihnea. În Varșovia, la 14 martie 1624, nobilul polon Cristofor Serebkowicz alcătuiă o relatare a upra desfășurării misiunii sale la Poartă, unde zîbovise vreme de aproape cinci luni. El sosise la Constantinopol la 10/20 iulie 1623, cu însărcinarea de a solicita modificarea în unele puncte a formulărilor din tratatul polono-otoman, în curs de ratificare, precum și cu cererea expresă de a se proceda din partea otomană la înlocuirea hanului tătarilor, Djanibek Ghirai, și a domnului Moldovei, Ștefan II Tomșa (1611—1615; 1621—1623). În relatarea lui, solul polon a consemnat pe larg discuția avută la Poartă, cu marele vizir, în legătură cu chestiunea schimbării la tronul moldovenesc. Iată-o:

„Pe Tomșa, domnul Moldovei, m.s. regele, stăpînul meu, nu vrea să-l aibă vecin, fiindcă este un tulburător și trădător și slugă nedreaptă împărătească, ei, potrivit cărților tratatului, care concordă cu cele ale sultanului Soliman, are să fie <pus> un astfel de domn, care să nu ne tulbure pe noi cu voi.

Întrerupîndu-mă, vizirul a zis: «Pe cine-l vreți? Răspunde! Are m.s. împăratul felurite slugi, destule».

Să ne dea pe cine vrea, numai pe Tomșa nu, și vom fi mulțumiți; și anume, iată pe Radu, care, prin virtutea lui, este bun și meritos împăraților voștri. Acesta va ști să păzească vecinătatea bună și pacea făcută între monarhi.

Vizirul : «Și veți fi mulțumiți cu Radu ? »

Răspuns : M.s. regele, stăpînul meu, și republica, după cum au fost mulțumiți înainte cu vecinătatea lui, așa și acum nu vor fi mai puțin. Am porunci și instrucțiuni din partea m.s. regelui, stăpînului meu, ca să-l promovez la Poarta voastră ca pe un om bun”³.

Ceva mai departe, în același document, Cristofor Serebkowicz se va vădi ca autor și al intervenției diplomatice pentru ca Radu Mihnea să aibă îngăduința de a lăsa în scaunul domnesc al Țării Românești pe fiul său Alexandru :

„Între timp, pînă ce nu-l înlăturaseră încă pe Cantemir⁴, am stăruit să-l mazilească pe Tomșa și să dea lui Radu domnia Moldovei, iar fiului său pe cea a Munteniei. M-a întrebat din nou Husein vizirul dacă m.s. regele va fi mulțumit, cu Radu, la fel și republica. L-am asigurat că de bună seamă va fi. Și îndată mazilindu-l pe Tomșa, a trimis lui Radu steag ...”⁵

Este limpede că aceste discuții au avut loc înainte de 9/19 august 1623, cînd atît ambasadorul olandez la Poartă, Cornelius Haga, cît și cel englez, Sir Thomas Roe, au raportat hotărîrea de mazilire a lui Ștefan Tomșa, ca rezultat al tratatelor polono-otomane. Primul a notat și numirea, concomitent cu a lui Radu Mihnea în Moldova, a fiului său, care nu ar fi avut decît „aproximativ 12 ani”, în Țara Românească, nu fără plata unei sume de 150.000 de galbeni⁶. Cercurilor diplomatice de la Poartă nu le va scăpa nici în viitor faptul că noul domn al Țării Românești era „foarte tînăr” și că, în realitate, era „condus de tată” (... *molto è giovane, et reto dal padre*)⁷.

Cum s-a ajuns la decizia polonă de a sprijini ideea refacerii unirii dinastice a Moldovei și Țării Românești, care, neîndoielnic, a aparținut lui Radu Mihnea ? Se știe că în toamna anului 1622 a plecat din Polonia spre Constantinopol, cu o strălucitoare suită, marele sol principele Cristofor Zbaraski, care de fapt trebuia să încheie tratatul de pace polono-otoman, pe baza prevederilor armistițiului de la Hotin, din 1621. Solia polonă a străbătut, în cursul lunilor septembrie-octombrie, atît Moldova, cît și, în chip oarecum surprinzător, Țara Românească. Pe drum, după ce trecuse de Iași și de satul Scînteia, marele sol a aflat că a fost numit un nou mare vizir, în persoana lui Gürdjü Mehmed pașa (21 septembrie 1622 — 5 februarie 1623). Cristofor Zbaraski „știa bine, încă de acasă, de la Batista Veveli, că Tomșa se menține în această țară cu sprijinul lui”⁸. Și, într-adevăr, așa cum va semnala Thomas Roe la 14/24 decembrie 1622, Gürdjü Mehmed pașa s-a opus categoric cererii polone de schimbare a domnului Moldovei, înaintate încă de atunci (... *absolutely refused to remove the prince of Bugdania*)⁹. Nu a fost de altfel singurul obstacol ridicat de proaspătul mare vizir în fața pretențiilor polone, ceea ce l-a făcut pe solul polon să zăbovească la Poartă dincolo de așteptările sale, pînă ce el a fost mazilit și înlocuit prin Merre Husein pașa, care, în sfîrșit, a vădit o atitudine favorabilă unei grabnice încheieri a tratatului cu Polonia. Ceea ce ne interesează, însă, aici este că în toamna anului 1622 candidatul susținut de poloni pentru scaunul domnesc al Moldovei nu a fost cu siguranță Radu Mihnea, ci Petru Movilă — viitorul arhimandrit și mitropolit —, așa cum reiese dintr-o scrisoare a regelui Sigismund III Vasa, din 15 octombrie 1622, adresată direct marelui vizir Gürdjü Mehmed pașa¹⁰. Schimbarea opțiunii polone s-a produs, credem, la înapoierea de la Poartă a marelui sol Cristofor de Zbaraz, cînd acesta a ales din nou să traverseze Țara Românească,

ba chiar a făcut un popas la curtea domnească de la Tîrgoviște. Aici, în cursul lunii martie 1623, după ce a examinat versiunea otomană a tratatului, datată 12—21 februarie ¹¹, solul polon și-a vădit înția oară nemulțumirea față de conținutul textului ce-i fusese înminat spre ratificare ¹². Apoi, în loc să apuce drumul obișnuit, prin Moldova, sub pretextul nesiguranței cauzate de o recentă incursiune a tătarilor, Cristofor de Zbaraz a preferat să se îndrepte spre Brașov ¹³. Tocmai această modificare a itinerariului normal, care arată că mai degrabă el a vrut să evite o întâlnire cu Ștefan Tomșa, ne sugerează că acum a fost croit noul plan de acțiune în privința scaunului domnesc de la răsărit de Carpați ¹⁴.

Pentru a înțelege întreaga greutate a „cărții” polone, jucate cu deplin succes de Radu Mihnea, va trebui neîndoielnic să lărgim aria de investigație asupra momentului. Astfel, hotărîrea noului mare vizir Merre Husein pașa de a rezolva iute problema păcii cu Polonia, încă în primele douăzeci de zile de la luarea în primire a funcției, a fost determinată de dorința lui de a se concentra atât asupra tulburărilor din Asia, cît și asupra proiectului lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, de a interveni iarăși în războiul european, contra Habsburgilor ¹⁵. Sînt deci interesant de urmărit raporturile dintre Radu Mihnea și Gabriel Bethlen în primăvara și vara anului 1623. Cel mai recent tratat dintre cei doi circumitori era atunci cel din 16 mai 1622. Actul cu această dată, întocmit în Cluj, prevedea că Bethlen va da adăpost vecinului său de la miazăzi în Transilvania, împreună cu familia și boierii — așa cum îl asigurase și altădată, cînd Radu Mihnea a fost domn în Moldova (1616—1619) — , sau numai îi va îngădui trecerea ¹⁶. La numai ceva mai mult de un an după emiterea actului respectiv, anume la 15 iunie 1623, același Bethlen găsea, însă, de cuviință să-l denunțe la Poartă pe Radu Mihnea ca necredincios sultanului și cerea să fie destituit. Principala acuzație se bizuia tocmai pe tratativele lui Radu Mihnea cu marele sol polon. Anterior, domnul Țării Românești ar fi vrut să aibă o cetate în Transilvania, dar „acum e probabil că regele < polon > i-a promis un domeniu”. Pe de altă parte, solul lui vodă Radu, Para clucerul, despre care știm că se pregătea să plece spre Alba Iulia în 25 mai 1623 ¹⁷, i-ar fi transmis principelui transilvănean că domnul său „niciodată nu se va <mai> duce la Poartă și banii lui de mult i-a trimis la Veneția”. Rostul acestei uneltiri a lui Gabriel Bethlen la Poartă era de a obține scaunul domnesc de la miazăzi de Carpați pentru Gavrilaş Movilă, care-l ocupase în răstimpul 1618—1620, iar din anul precedent, 1622 (înainte de 18 august), se căsătorise cu Elisabeta Zólyomi, bogată văduvă de nobil ardelean, devenind astfel supus al principelui ¹⁸. În același mesaj, Bethlen cerea ca Gavrilaş Movilă să nu fie așteptat la Poartă, conform obiceiului „fiindcă timpul este foarte înaintat și noi trebuie să pornim” (în campania contra imperialilor) ¹⁹.

Momentul părea deosebit de prielnic planului lui Gabriel Bethlen în privința Țării Românești. În primăvară și în vară, Poarta a împărțit porunci deosebit de stricte tuturor dregătorilor otomani din vecinătatea Transilvaniei de a se pune, cu forțele lor, la dispoziția principelui, în vederea ofensivei în ținuturile habsburgice ²⁰. O asemenea poruncă, pentru un ajutor de o mie de oșteni — cinci sute de călăreți și cinci sute de pedestrași — , sosise încă din martie și la curtea de la Tîrgoviște ²¹. Și tot atunci, de fapt, s-au ivit și cele dintîi semne ale încordării relațiilor dintre Radu Mihnea și Gabriel Bethlen. Din martie 1623 datează cea dintîi intervenție a principelui transilvănean pe lîngă noul mare vizir, Merre Husein pașa,

în favoarea lui Gavrilaş Movilă, care trebuia pus domn în Țara Românească, sub chezășia de credință a lui Bethlen ²². În paralel, se pare că principele i-a trimis lui Radu Mihnea o scrisoare cu însinuări asupra politicii din trecut a acestuia față de Transilvania. Ni s-a păstrat răspunsul lui Radu vodă, extrem de interesant, din 2/12 aprilie 1623, alcătuit la Tîrgoviște. Domnul explică mai întâi rolul jucat de el în afacerea lui Andrei Géczi, pretendentul care, în anul 1612, cu ajutorul Brașovului, a încercat să-l răstoarne pe principele de atunci, Gabriel Báthory. Géczi, pe cînd se afla la Poartă, „împins de pofta de a ajunge principe, m-a pîrît în cîteva rînduri înaintea lui Górci ²³, spunînd că nu-i sînt binevoitor și arătînd marelui vizir că atîta timp cît îi sînt potrivnic nu poate trece prin țara aceasta și nu poate duce afacerile la bun sfîrșit”. Vizirul i-a poruncit să-i fie binevoitor și „să-i dau cîțiva oameni să-l însoțească peste munți”. Evocarea episodului se încheie cu remarcă : „Dacă aș fi ajutat pe Géczi fără porunca sultanului, Măria Ta știi bine ce mi s-ar fi putut întimpla” ²⁴.

În continuare, domnul muntean se dezvinovățește și de participarea lui la expediția din toamna anului 1613 în Transilvania, care a dus la înlăturarea lui Gabriel Báthory : „Cît privește tratatul cu Gabriel Báthory îl păstrez și acum la mine. Îți pot trimite copia, dacă dorești. N-am avut cu el altă înțelegere decît aceasta. Eu m-am obligat să-i merg în ajutor, dacă l-ar fi atacat o țară creștină; am exceptat Înalta Poartă, fiindcă de ea am atîrnat și atîrnam și acum”. Cu alte cuvinte, în ambele împrejurări Radu Mihnea nu a încălcat în nici un fel angajamentele sale față de Transilvania !

Atît la începutul, cît și la sfîrșitul scrisorii se vorbește de detașamentul pentru campania lui Bethlen în nord-vest : „ . . . Am înțeles dorința Măriei Tale să fie 1000 călăreți, deși puternicul împărat (= sultanul) ne-a poruncit 500 călăreți și 500 pedestrași. Mă străduiesc zi și noapte ca să-i pregătesc, cît mai curînd și cît mai bine” ²⁵. Totuși, după numai zece zile, la 13/23 aprilie, domnul se simțea din nou dator să-i scrie principelui, pentru a-i explica zăbava întru executarea poruncii Porții : „ . . . eu n-am vrut să trimit acești oameni în țara ta înainte de a te anunța . . . și să te întreb dacă într-adevăr ai nevoie de acești oameni”. Pe ocolite — „știm cît de mult ții la pace” ! — , Radu Mihnea se vădea ostil unui nou război cu Casa de Austria, în care să fie și el implicat ²⁶. Pînă la urmă, totuși, a trebuit să se supună și să trimită un corp de oaste, sub comanda fostului mare spătar Miho Racotă. În Viena, la 22 iulie 1623, se știa că Bethlen a primit un ajutor de „quattro mille Valacchi”, la care în curînd avea să se adauge și un detașament de tătari ²⁷. Același număr, „4000 de oameni”, este indicat și de Kemény János, în memoriile sale, cu precizarea, însă, că era vorba de oșteni atît din Țara Românească, cît și din Moldova. Tot el ne spune că românii au slujit drept avangardă la forțarea trecerii peste riul Morava, dar au luptat fără energie, lucru de care a fost învinuit spătarul Miho, un „rău războinic” ²⁸. La jumătatea lunii august, „Mihul spătarul” (*Spottar Mihul*) în fruntea a 1000 de curteni trecea pe la Bran înapoi, în Țara Românească ²⁹. Ulterior, la 20 martie 1624, Alexandru vodă Coconul îi confirma stăpînirea peste satul Cioara din județul Teleorman, „cumpărat de răposatul bunicul domniei mele, Mihnea voievod”. Cu acest sat îl răsplătise Radu vodă Mihnea pe Miho, „pentru slujba dreaptă și credincioasă pe care i-a slujit-o domniei lui și țării, cu Bethlen Gabor, craiul din Ardeal; și au făcut mare război cu Nemții și au venit de s-au închinat părintelui domniei mele Io Radul voievod, în țara Moldovei și

domniei mele cu dreaptă slujbă și cu vărsare de sînge în țări străine”³⁰. Prin acest act avem de fapt la dispoziție și o prețioasă mărturie asupra felului cum funcționa, pe plan intern, unirea dinastică a Țării Românești cu Moldova, reînfripată în septembrie 1623³¹.

Ideea refacerii unirii dinastice a celor două țări românești din afara arcului carpatic pare să fi mijit în mintea lui Radu Mihnea încă din 1616, cînd a preluat pentru prima oară cîrma Moldovei, după ce pînă atunci deținuse în două rînduri scaunul domnesc al Țării Românești³². Într-adevăr, la 26 septembrie 1617 „în tabăra de la Soroca”, cînd semna cel dintîi tratat al lui cu Gabriel Bethlen, în noua calitate de domn al Moldovei, el se intitula : „Nos Radulius Mihniae Dei gratia Moldaviae, Valachiae Transalpinaequae princeps ac eorundem legitimus perpetuusque Haeres etc.”³³. Totodată, pe un act emis în Moldova la 28 septembrie 1616, pecetea lui vodă Radu va avea reprezentat, între coarneaule bourului, stema statului de la răsărit de Carpați, și corbul cu crucea în gură, adică simbolul heraldic al Țării Românești³⁴. Însemnul corbului, introdus acum în emblema țării Moldovei, pare a fi avut funcția de stemă de familie. Ne gîndim, firește, la faptul că Radu Mihnea și-a atribuit curînd — 20 august 1618 —, în chip explicit, aceeași origine ilustră, din familia regală a Corvinilor, pe care au pretins că o aveau membrii generațiilor anterioare ale neamului său, inclusiv părintele lui, vodă Mihnea (Turcitul)³⁵ ... „Legenda” a fost „omologată” de însuși papa Grigore XV, care într-o scrisoare pe care i-a adresat-o la 15 mai 1623, după ce a început prin a-i spune : „Dilecto filio nobili viro Radulio Mihno Corvino Valachiae Principi”, a pomenit și de așa-zisa origine din patriciatul Romei antice a familiei Corvineștilor!³⁶. Este vrednic de subliniat că și această mărturie precede momentul refacerii unirii dinastice a Țării Românești cu Moldova.

Ultima precizare nu este de prisos. Vom vedea astfel că, ulterior evenimentului, la 15 iulie 1624, în două scrisori redactate în Iași și trimise în Polonia, reapare adaosul „Corvin” pe lîngă numele Radu Mihnea, și anume în contextul unui titlu, de astă dată deplin întemeiat, în care el figura din nou ca „domn și voievod al țărilor Moldovei și Munteniei” (*Radul Michno Corvin, z bożej łaski hospodar i wojewoda ziemi Mołdawskiej i Multánskiej*)³⁷. Este așadar limpede că cele două elemente sînt strîns legate între ele, ceea ce ne face să tragem încheierea că, în ochii lui Radu Mihnea, programul refacerii unirii dinastice a țărilor românești extracarpatiche corespundea unei tradiții de familie, așa cum era și tradiția despre originea lui Corvină.

Titlul de mai sus a fost asumat de Radu Mihnea doar în acte externe. Din acest punct de vedere există o perfectă similitudine cu gestul lui Petru vodă Șchiopul — fratele bunicului său, Alexandru vodă Mircea —, care, în 1588, deși nu era decît domn al Moldovei și nu domnise chiar niciodată în Țara Românească, în privilegiul acordat atunci neguțătorilor englezi s-a intitulat „princeps Valachiae et Moldaviae”³⁸. Este deci vădit că, în relațiile externe, dat fiind că tronul Țării Românești era ocupat în acel moment de nepotul său Mihnea, Petru Șchiopul se socotea cîrmuitor al ambelor țări românești extracarpatiche. Iar acest ascendent de autoritate era recunoscut de vodă Mihnea, devreme ce, într-un act intern, din 17 ianuarie 1586, îl vedem folosindu-se de un titlu pe cît de ieșit din comun, pe atît de grăitor : „... Io Mihnea voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Alexandru voevod, nepotul lui Petru voevod” (s.n. — Șt. A.)³⁹. Dacă interpretarea ce am dat-o titlului latinesc

al lui Petru Șchiopul ar putea cumva stârni îndoiele — de pildă, s-ar putea invoca o influență a tradiției cancelariei polone, în care Moldova era uneori desemnată concomitent cu ambele nume — , atunci se cuvine a atrage atenția că în două acte *în limba română*, din vremea exilului său german, Petru vodă își formula titlul într-un chip care nu mai îngăduie nici o discuție : „ . . . am fostu dom <n> de țara Mulduvai și în Țara Muntenescu ” sau, pur și simplu, „ . . . dom <n> de țara Moldovei și de Țara Muntenescă ”⁴⁰. Trebuie adăugat că amîndouă titlurile abia citate datează din 1593, iar un an mai târziu, după încetarea din viață, la 1 iulie 1594, a lui Petru vodă, pe piatra lui de mormînt din biserica Franciscanilor de la Bolzano se va săpa o inscripție care-l arăta ca provenind „din familia regală Corvină a principilor Valahiei, descendenți din Mihnea” (*ex Corvina Mihnistarum, Valachiae principum, regia familia*)⁴¹.

Pretenția „Mihneștilor” de a domni nu numai în Țara Românească, ei și în Moldova, s-a izbit din capul locului, curînd după ce Petru Șchiopul a reușit să dobîndească întîia oară, în vara anului 1574, tronul Moldovei, de o puternică rezistență internă, din pricina tradiției dinastiei separate pentru statul de la răsărit de Carpați⁴². Și este deosebit de semnificativ să constatăm că după mai bine de patru decenii, în 1616, cînd a sosit în Moldova, Radu Mihnea a avut de înfruntat, încă, un obstacol asemănător, ce-i drept, de astă dată mult mai palid. La capătul confruntării dintre Ștefan II Tomșa și pretendentul Alexandru Movilă, susținut de o grupare de nobili poloni în frunte cu Mihail Wiśniowiecki — cumnatul său!⁴³ — , mutarea lui Radu Mihnea de pe tronul Țării Românești pe cel al Moldovei a fost menită să lichideze starea de tensiune dintre Polonia și Poartă și să evite astfel izbucnirea unei confruntări majore între cele două puteri, în condițiile în care fiecare dintre ele trebuia să-și concentreze eforturile într-o altă direcție: Polonia în războiul cu Moscova, iar Imperiul otoman, în noul război cu Iranul safavid, început în 1615⁴⁴. La această reglementare politică s-a ajuns după ce, în mai 1616, la Poartă a sosit un sol polon, Grigore Kochański care a obținut curînd, în cursul lunii următoare, drept garanție pentru menținerea păcii, atît depunerea caimacamului Gurdjü Mehmed pașa, protectorul lui Ștefan Tomșa, cît și înlăturarea ultimului din scaunul domnesc al Moldovei⁴⁵. A triumfat așadar linia politică a hatmanului Stanislav Zolkiewski, ostil expediției în Moldova a Doamnei Elisabeta Movilă și aliaților ei din „partidul austriac” din Polonia. Se pare că același sol polon a cerut ca în locul lui Ștefan II Tomșa să fie pus Gavriilaș Movilă, reprezentantul celeilalte ramuri a Movileștilor, pe care o susținea hatmanul. Însă turcii au refuzat să facă și această concesie, acceptînd doar, în primul moment, ca el să ocupe tronul Țării Românești, părăsit de Radu Mihnea⁴⁶. Ulterior, în jocul de influențe de la Poartă a biruit pretendentul Alexandru Iliăș, iar Gavriilaș Movilă va trebui să mai aștepte aproape doi ani pînă să vadă împlinită amintita promisiune. Nu este deloc lipsită de interes, pe de altă parte, o știre din Constantinopol, cu data 9 iulie 1616, potrivit căreia, odată cu desemnarea lui Radu Mihnea pentru tronul Moldovei, s-ar fi ivit și ideea ca la cîrma Țării Românești să rămînă „il figliuolo del medesimo Radolo, ma l’esser egli in età molto tenera li pregiudica grandemente”⁴⁷. Este deci probabil că de la bun început, din vara anului 1616, cînd fiul lui Alexandru nu avea mai mult de cinci-șase ani, Radu Mihnea a încercat să refacă unirea dinastică a celor două state românești . . .

Radu vodă Mihnea se afla la Iași în 26 iulie 1616 (st. v.), însoțit de Iskender pașa, cu un puternic corp de oaste otomană⁴⁸. Pe drum, noul domn se pare că i-a scris lui Alexandru Movilă, cerându-i să părăsească de bună voie scaunul domnesc. Acesta, însă, l-a acuzat că a provocat deliberat intervenția turcească, „ . . . pour s'efforcer de le depousseder de la Moldaue, en laquelle ses predecesseurs n'auoient iamais rien pretendu, et ne pouoient aussi, suiuant les loix fondamentales du païs, et les conuentions accordees par le grand Seigneur, lors que les Moldaues s'estoient sousmis à sa domination, par lesquelles nul ne peut estre Vayuode de Moldaue, qui ne soit du pays”⁴⁹. Altfel spus, îi era negat lui Radu Mihnea orice drept la tronul Moldovei, pe considerentul că nu ar fi descins dintr-un domn al acesteia. Avem de-a face, din câte știm, cu cel din urmă ecou, în relațiile dintre cele două țări românești, al ideii medievale a dinastiilor separate⁵⁰. Și, parcă în chip demonstrativ, Radu vodă Mihnea a adus cu el în Moldova pe Maria, fiica lui Petru Șchiopul, care era deci vară primară cu tatăl său, Mihnea. Iar ea s-a ocupat îndată de situația ctitorilor familiei, mănăstirile Hlincea și Sf. Sava, de lângă și din Iași. Pe cea dintii, înălțată de ea însăși, împreună cu primul soț, Zotu Tzigara, o va scoate de sub ascultarea mănăstirii Dionisiu de la muntele Athos și o va trece sub oblăduirea mănăstirii Galata, „ce să chiamă lavră mare în țara Moldovei”, principala ctitorie a lui Petru vodă Șchiopul, „ca să fie totu una cu pomana părintelui meu”⁵¹. Ulterior, când va sosi în Moldova patriarhul Teofan al Ierusalimului (1618), aflat în trecere spre Moscova, tot Doamna Maria va închina mănăstirea Galata Sf. Mormînt de la Ierusalim⁵². Cît despre mănăstirea Sf. Sava, cealaltă ctitorie personală a lui Petru Șchiopul, biserica ei va fi complet reclădită în 1625, adică în anii refacerii unirii dinastice, de o proaspătă rudă prin alianță a lui Radu Mihnea, postelnicul Ianache Caragea, „nepotul jupanului Scărlet”⁵³. Prin intermediul acțiunilor Doamnei Maria în legătură cu fundațiile moldovene ale familiei „Mihneștilor” avem de fapt posibilitatea să întrezărim în ce măsură venirea lui Radu vodă pe tronul de Iași a îmbrăcat aspectul unei „restaurații”, preludiu necesar al reeditării integrale a ascensiunii politice de odinioară a neamului său⁵⁴.

Încă din cele dintii zile ale cîrmuirii lui în Moldova, conștient de rolul de factor de echilibru ce-i era rezervat, Radu Mihnea a trimis la Varșovia asigurarea că nu vrea să fie „mai puțin credincios” regelui Sigismund III, decît sultanului Ahmed I⁵⁵. Și, într-adevăr, la 12 septembrie 1616, în tirgușorul Braha, de lângă Nistru, o delegație polonă și una moldoveană — ultima avînd în frunte pe Anastasie Crimca, mitropolitul Sucevei — au încheiat un tratat, al cărui text din fericire ni s-a păstrat. Principalele prevederi erau acestea :

„Voievodul va fi dator să sporească și să întrețină prietenia bună și statornică dintre rege și sultan și dintre amîndouă statele, de asemenea și cu hanul tătarilor, și să înlăture după putință nemulțumirile și vrăjmășia lor. Dacă vreo primejdie s-ar ivi din partea lor, e dator să previe despre aceasta la timp pe rege și pe funcționarii lui militari.

De asemenea să nu lase pe tătari a trece prin țara lui, după pilda antecesorilor lui, Petru, Alexandru, Ieremia și Simion, arătînd prin aceasta credință și prietenie”⁵⁶.

Concomitent, datorită garanțiilor oferite de Radu Mihnea, s-au putut întoarce în Moldova marii boieri Nistor Ureche și Coste Băcioc, care trăiseră în pribegie în Polonia pe toată durata domniei lui vodă Tomșa și a căror extrădare fusese cerută în mai multe rînduri, fără succes, de

către Poartă ⁵⁷. Pe cel de-al doilea îl întâlnim chiar din 15 august 1616 în sfatul domnesc, ocupînd dregătoria de mare vornic de Țara de Jos ⁵⁸. Întoarcerea pribegilor și repunerea lor simultană în drepturi au constituit, negreșit, cele mai bune probe ale bunei credințe a noului domn în raporturile sale cu regatul polon.

Totuși, în anul imediat următor, era cît pe aci să se declanșeze războiul dintre Imperiul otoman și Polonia, care, oricum, fusese doar amînat prin compromisul descris mai sus. O mărturie de primă mînă, provenind de la însuși hatmanul Zolkiewski, indică faptul că unele cercuri influente de la Poartă, „în urma insistenței patriarhului grecilor” (Timotei al Constantinopolului), care vroia astfel „a satisface pe Moscoviți”, au căutat să-l determine pe sultan să pornească ofensiva contra Poloniei, pentru a le ușura acestora situația ⁵⁹. Operațiunile militare au fost într-adevăr inițiate către sfîrșitul verii anului 1617, sub comanda lui Iskender pașa. La ele au fost chemați să participe atît Gabriel Bethlen al Transilvaniei, cît și Alexandru Iliăș al Țării Românești și Radu Mihnea al Moldovei, cu contingentele lor ⁶⁰. În ultimul moment, la 22 septembrie, cînd cele două oști se găseau față în față, de o parte și de alta a Nistrului, un schimb de solii între Iskender pașa, valiul Bosniei, și hatmanul Stanislav Zolkiewski a dus la încheierea acordului de la Jaruga (locul unde-și așezase tabăra comandantul oastei polone). În textul acordului, Iskender pașa susținea că scopul expediției sale a fost acela de „a nimici pe cazacii tîlhari care, ieșind din țara leșească, aduc stricăciuni și pagube unor locuri din țările împărătești cele bine păzite”. Drept urmare, partea polonă și-a luat angajamentul să stăvilească pe viitor năvălirile cazacilor, dar și să nu mai intervină în Transilvania, Moldova și Țara Românească, în timp ce otomanii și-au asumat obligația de a-i opri pe tătari să mai efectueze incursiuni de piradă în Polonia ⁶¹.

Nu știm ce rol va fi jucat Radu Mihnea în pregătirea convenției polono-otomane de la Jaruga. Sîntem, însă, ceva mai bine informați în această privință în împrejurările din vara anului 1618, cînd Iskender pașa s-a îndreptat iarăși spre hotarele polone, unde, din porunca sultanului Osman II, trebuia să ridice o cetate, menită să consolideze sistemul de apărare contra cazacilor. Apropierea lui a fost interpretată în Polonia ca semn de război și, de asemenea, exista și temerea unui atac al tătarilor. În consecință, oastea polonă a fost concentrată și se găsea, la 9 septembrie, în frunte cu Zolkiewski, la Orynin, nu departe de Cămenița Podoliei. De aici, hatmanul comunica regelui Sigismund III conținutul unei scrisori abia sosite de la Radu Mihnea. Domnul Moldovei îi vestește prin această scrisoare din 1 septembrie, „din tabăra de lîngă satul Chișinău”, că se află în drum spre Tighina, unde pentru data de 4 septembrie fusese convocat de Iskender pașa. Tot acolo trebuia să sosească și „Calgai sultan” (succesorul desemnat al hanului tătarilor din Crimeea) și urma să se țină un sfat. Vodă Radu se arăta sigur că Iskender pașa „s-a apropiat aici nu pentru a rupe tratatul, nici pentru a călca pactele reciproce”, ci pentru a aplica înțelegerea din anul precedent. Era adevărat că „aceste oști tătărăști, al căror număr ștem are, au avut de gînd să cadă” asupra Poloniei. El, însă, a izbutit să împiedice acest lucru intervenind pe lîngă Iskender pașa. Zolkiewski era sfătuit să trimită „fără întîrziere” un sol „la puternicul pașă și la noi cu scrisoare”, prin care să-și vădească „voia”, adică dorința de pace ⁶.

Dacă pericolul de război a putut fi și de astă dată conjurat, în schimb doi ani mai tîrziu el nu a mai putut fi evitat. Prima fază a confruntării

s-a isprăvit, cum se știe, cu dezastrul polon în bătălia de la Țuțora (20 septembrie 1620). Gaspar Gratiani, care fusese numit de turci domn al Moldovei la 4 februarie 1619 și apoi îi încurajase pe poloni să efectueze expediția, trecînd de altfel pe față de partea lor, a încercat să scape cu fuga, dar a fost ucis prin trădare de unii din însoțitorii săi, în satul Braniște (jud. Bacău) ⁶³. Radu Mihnea nu a participat la lupte. În septembrie el de abia ocupase din nou scaunul domnesc de la Tirgoviște, după ce Gavrilaş Movilă, suspectat de turci de secrete simpatii polone, fusese mazilit și apucase calea pribegiei prin Transilvania. În octombrie el, vodă Radu, putea doar comunica, probabil lui Ștefan Bethlen, fratele principelui transilvănean, ecouri despre dimensiunile înfringerii suferite de poloni, inclusiv știrea morții hatmanului Zolkiewski — căzut într-o ciocnire cu tătarii, la 8 octombrie — , al cărui cap, trimis la Poartă, a fost văzut de dregătorii munteni în Orașul de Floci ⁶⁴.

Anul următor, însuși sultanul Osman a hotărît să călăuzească o nouă expediție, care să ducă la zdrobirea și îngenunchierea definitivă a Poloniei. În aceste circumstanțe deosebit de grele s-au vădit din plin calitățile diplomatice ale lui Radu vodă Mihnea, care i-au consolidat în ochii polonilor prestigiul de „om al păcii” în relațiile cu Imperiul otoman. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui din 20/30 mai 1621, redactată în Tirgoviște și adresată lui Gabriel Bethlen, în care descrie intervențiile efectuate la Poartă, prin capuchehaiele sale, pentru oprirea campaniei contra Poloniei. El putea astfel anunța că marele vizir, mufțiul și hogea, precum „și ceilalți viziri ar fi foarte bucueroși și s-ar sili cu toată puterea ca puternicul împărat să nu plece acum”, dar sultanul era prea hotărît să întreprindă expediția. Există un singur mijloc de a anihila această decizie și el a fost sugerat de marele vizir Husein pașa Ohrili (Ohridanul) : un sol polon trebuia să vină la Poartă și să ofere un tribut anual, fie și simbolic, din partea Poloniei, așa „după cum fac Ardealul, Țara Românească, Moldova și multe alte țări. Își plătesc darea anual, sînt în pace pînă în ziua de azi (altfel voia puternicului împărat nu poate fi împiedicată), căci (zicea) legea turcească spune așa că orice țară își pleacă capul puternicului împărat și dă dare, niciodată puternicul împărat nu poate merge împotriva țării aceleia ; și dacă ar vrea să meargă în vreun chip și pentru vreo pricină, dar imperiul nu îngăduie niciodată ca vreun împărat să strice legile rămase de la strămoși, așa zicea” ⁶⁵. Implicit, cu acest document, ni se dezvăluie propria concepție a lui Radu Mihnea asupra statutului lui politic în raport cu Poarta. El era într-adevăr un principe tributar, însă, potrivit chiar legii islamice, aceasta nu însemna că, pe plan intern, dar și în raporturile cu celelalte state — cu excepția, bineînțeles, a Imperiului otoman — , vreunul dintre atributele suveranității ar fi fost știrbit ⁶⁶.

Un fapt deosebit de semnificativ, întîmplat se pare la 28 decembrie 1620 (st. v.), ne arată cît de departe mergea în această privință gîndul lui Radu Mihnea. Atunci au fost executați în Moldova, după ce au fost supuși la cazne, Dumitru Goia postelnic și încă un boier, vinovați de asasinarea lui Gaspar Gratiani ⁶⁷. Porunca a fost dată chiar de domnul adus de otomani la Iași, Alexandru Iliăș ; acesta, cum ne spune Giovanni-Battista Montalbani, „... instigato anco da Radulio Vaivoda di Vallachia, buon catholico, amico del Prencipe Gratiani morto, gli fece troncar la testa in pagamento della traditione usata verso il suo prencipe naturale” ⁶⁸. Cu alte cuvinte, deși fusese un răsculat față de Poartă, Gaspar Gratiani rămînea domnul țării, „unsul lui Dumnezeu”, și nici unul dintre boierii lui nu avea dreptul să ridice mina asupra-i. Obligația de credință a boieri-

mii era luată față de domn și, în această perspectivă, așa cum va susține de altfel și Miron Barnovschi, urmașul desemnat al lui Radu Mihnea la tronul Moldovei (1626), nu erau deloc vinovați tocmai cei ce au stat până la capăt alături de vodă Gratiani ⁶⁹.

Revenind la desfășurarea evenimentelor din 1621, se știe că, din punct de vedere militar, confruntarea dintre oștile otomane și cele polone s-a încheiat cu un rezultat „alb”. Cele șase asalturi generale ale forțelor otomane, cărora li se alăturase și Radu vodă Mihnea cu 6000 de oameni, contra pozițiilor polone de lângă Hotin, date în tot lungul lunii septembrie, s-au izbit de astă dată de o dirză rezistență ⁷⁰. Ceea ce ne interesează cu precădere este că din primele zile ale lui septembrie, când armata otomană abia își așezase tabăra la Hotin, un emisar al lui Radu Mihnea, Constantin Battista Vevelli, a trecut în liniile polone și a cerut să fie trimis un sol la marele vizir, cu adaosul că „Radul vodă ar fi gata să se străduiască să-i ajute ca să încheie pacea” ⁷¹. Ulterior, același emisar va reveni încă de două ori la poloni, în chiar toiul luptelor, ceea ce în final, la 29 septembrie/9 octombrie 1621 a adus încheierea armistițiului ⁷². Izvoarele contemporane, inclusiv cele otomane, sînt unanime în a releva rolul major al lui Radu Mihnea în mijlocirea tratatelor de la Hotin ⁷³. Această acțiune, alături de întreaga lui politică față de Polonia în cursul primei domnii în Moldova, pe care am încercat să o schițăm ceva mai sus, explică prea bine de ce, în vara lui 1623, polonii puteau spune despre el că „au fost mulțumiți înainte cu vecinătatea lui” . . .

Abilitatea diplomatică a lui Radu Mihnea nu s-a manifestat, însă, numai pe tărîmul raporturilor polone-otomane. Turcii i-au atribuit rolul de mediator și în relațiile cu Moscova, într-o împrejurare prea puțin cunoscută, dar care merită toată atenția, deoarece întregeste sugestiv modelul de om politic imitat ulterior, în primii zece ani de domnie, de Vasile Lupu. În chiar anii în care Radu Mihnea s-a aflat, de fapt, la cîrma ambelor principate românești, cazacii și-au întetit în asemenea măsură atacurile navale contra garnizoanelor otomane de pe țărmurile Mării Negre, încît însuși Constantinopolul a ajuns să fie direct amenințat ⁷⁴. Pilduitor asupra stării de spirit cauzate de aceste atacuri este un zvon consemnat de ambasadorul englez la Poartă, Sir Thomas Roe, la data de 6/16 mai 1626. Se spunea atunci că nu mai puțin de 700 de șeici căzăcești sînt gata să cada asupra flotei otomane, iar „toate satele de pe Bosfor, pînă la porțile Constantinopolului tremură, și orașul însuși nu trăiește fără teamă, întretinută de anumite profeții și astrologi, care au prezis o mare lovitură din partea unui neam de la miazănoapte” ⁷⁵. Și este semnificativ că o asemenea atmosferă domnea chiar după ce, în toamna precedentă, flota otomană din Marea Neagră izbutise să dobîndească o mare victorie contra cazacilor, în bătălia de la Kara-Harman, în Dobrogea !

Radu Popescu, în ale sale *Istории ale domnilor Țării Românești*, cronică alcătuită la începutul veacului XVIII, a introdus următoarea informație, culeasă dintr-o tradiție de familie : „În zilele lui Alixandru vodă Coconul din Țara Rumânească și a tătine-său Radului vodă din țara Moldovei, au dat moscalii turcilor Azacul, cu această pricină, că fiind acea cetate pe apa Donului și pe mîna moscalilor, cazacii să sloboziea cu luntri de întra pe Marea Neagră și făcea multe prăzi în locurile turcești, atît cît și pînă la Țarigrad de multe ori ajungea și mari prăzi și spăime făcea turcilor țarigrădeni și iar întregi se întorcea înapoi. Ca acestea văzînd turcul și temîndu-să să nu cumva să le vie altele și mai reale decît

acestea, au silit pe Radul vodă ca să le fie la mijloc, cum ar putea cu meșteșug să scoată Azacul de la mîna moscalilor, să pue pază acolo turcească, să nu poată trece cazacii spre Marea Neagră. Și așa de nevoe Radul vodă i-au căutat a trimite soli la Mosc cu rugăciune și spuind că de nu vor da cetatea Azacul, să laudă turcul că va să taie capetele domnilor dentr-amîndoao țările și pe celalalt norod va să-l robească, bisearicile va să le strice; și altele ca acestea au scris și s-au rugat să facă bine să dea o cetate și să mîntuiască doao țări, cu mulțime de creștini și bisearici. Ca acesteia auzind moscalii s-au îndurat de au dat cetatea și au intrat turci de pază și de atunci nu mai putea cazacii să să mai sloboază pe apa Donului, să între în Marea Neagră să facă stricăciune turcilor. Solul dar, care au fost trimis de Radul vodă, mergînd cu veaste la turc cum că au dat Azacul moscalii, lingă alte daruri ce l-au dăruit, i-au făcut și barat ⁷⁵ împărătesc, oricît negoț va avea și va merge în Țara Turcească, vamă să nu dea și așa au și fost. Că era din neamul aceluea în țara Moldovii, cu carii am vorbit și eu și mărturisirea că încă țin hrsovul (adecă baratul) . . . ” ⁷⁶. Sursa lui Radu Popescu pare a fi fost un membru al ramurei din Moldova a familiei Cantacuzino. Presupunerea se bizuie pe faptul că, în anii imediat anteriori și următori episodului relatat de cronică, izvoarele indică frecvent numele lui Toma Cantacuzino drept principalul diplomat utilizat de Poartă pentru contactele cu Moscova ⁷⁷. Este adevărat, însă, că medierea lui Radu Mihnea în chestiunea Azovului nu este deocamdată verificată prin nici un alt document cunoscut. Totuși este foarte posibil ca ea să fi avut loc, dacă avem în vedere desfășurarea evenimentelor care, din punct de vedere cronologic, corespund întru totul relatării din cronică românească.

La 12/22 iunie 1625, la Constantinopol sosise vestea că un număr de 300 de șeici ale cazacilor au străbătut Marea Neagră pînă la Trapezunt, ale cărui suburbii au fost atacate și devastate de cazaci, probabil cei de la Don, după care s-au retras ⁷⁸. Între timp, în absența lor, forțe otomane din Azov au atacat cinci așezări ale cazacilor, iar ca răspuns la această acțiune, după înapoierea acasă, un număr de 2500 de cazaci au asaltat în două rînduri Azovul, izbutind chiar să pătrundă în oraș. Cu același prilej, ei au atacat, cucerit și dărîmat „pînă la temelie” — „ . . . pietrele le-au aruncat în apă !” — și „turnul spre Kalancea”, adică o fortificație otomană care împiedica ieșirea lor de pe Don în Marea de Azov. Ulterior, cazacii au motivat la Moscova acest gest al lor prin faptul că fortificația în cauză se afla așezată pe pămîntul țarului ⁷⁹. Probabil că de aici s-a iscat diferendul otomano-rusesc, care a reclamat medierea lui Radu Mihnea ⁸⁰. Nu este deloc exclus ca, în intervenția lui pe lingă țarul Mihail Feodorovici, domnul român să fi profitat de prezența la Moscova a mitropolitului Serghie de Grevena, care la 4 decembrie 1624 se pregătea în Tirgoviște să plece intracolo ⁸¹, cu recomandăția lui Alexandru Coconul, de unde apoi s-a întors în Țara Românească, unde-l vom reîntîlni în calitate de egumen al mănăstirii Dealul (1628) ⁸².

NOTE

¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, supl. 1, București, 1886, nr. CCCXXIV, p. 223. Izvorul exagerează vîrsta lui Alexandru vodă, fiul lui Radu Mihnea (vezi mai jos n. 7).

² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a revăzută, vol. VI, București, f.a., p. 42; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a II-a revăzută, vol. III, partea I,

București, 1944, p. 27—28 și 40 ; Vitalie Stănică, *Radu Mihnea voievod Corvinul, stăpîn al Moldovei și Țării Românești (1623—1626)*, în vol. Ștefan Mețeș la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, p. 266.

³ Ilie Corfus, *Documente privilegiate la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, 1983, nr. 52, p. 110.

⁴ Kantemir pașa era, din 1621, în calitate de pașă al Silistrei, comandantul forțelor tătarotomane din Bugeac și Dobrogea. A trebuit să abandoneze acest post abia în primăvara anului 1625, cînd, totodată, tătarii săi au fost soși din sud-estul Moldovei.

⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 111. Data sosirii lui Cristofor Serebkwicz la Poartă, după *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Otoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, I, London, 1740, p. 156. El a obținut un nou tratat (*ahd-name*) la 10 octombrie 1623 (Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 53).

⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, nr. XXXIII, p. 183 ; *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 170. Pe temeiul raportului olandez descoperit de el însuși, N. Iorga a fost singurul istoric care a întrevăzut rolul major al polonilor în schimbările de domni din vara lui 1623 (*Ibidem*, p. CLI).

⁷ Hurmuzaki, *Documente . . .*, vol. IV, partea 2, București, 1884, nr. CCCCLXI, p. 408. La 15/25 iunie 1629, patriarhul ecumenic Chiril Lukaris certifica faptul că Alexandru avea atunci 18 ani, iar sora lui „Catherina”, numai 15 (*Ibidem*, nr. CCCCLXXXVII, p. 429). Este probabil mărturia cea mai demnă de crezare, care vădește că fiul lui Radu Mihnea a văzut lumina zilei prin 1610—1611. Ar însemna că la 11 aprilie 1625, cînd a fost făcută remarcă venețiană citată, el nu avea mai mult de 14 — 15 ani.

⁸ P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 18 ; *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 502. Atît numirea, cit și destituirea lui Gurdjû Mehmed pașa au fost anunțate de Radu Mihnea principelui transilvănean Gabriel Bethlen (Szyllágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Budapesta, 1887, nr. CXCI, p. 236 și nr. CCIV, p. 245 ; pentru conținutul altor mesaje din aceeași perioadă ale lui vodă Radu, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. CXLIX). Trecerea prin Moldova a marelui sol polon îl făcea pe Ștefan Tomșa, la 24 octombrie 1622, să creadă că legăturile comerciale normale cu Polonia vor putea fi reluate (Irena Sulkowska, *Noi documente privind relațiile româno-polone în perioada 1589—1622*, în „Studii”, XII (1959), nr. 6, p. 99—100). „Jupan Constantin Vaptista” (Vevelli), folosit ca mijloc în pregătirea călătoriei ducelui de Zbaraz, se bucura de încrederea lui Radu Mihnea, care, la 14 mai 1622, în Tirgoviște, îi dăruia satul Frâsinet din jud. Ilfov „pentru buna slujbă și prietenie” pe care a arătat-o față de el (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. IV, nr. 138, p. 125—127). Ulterior, odată sosit în Moldova și bănuind de uneltiri contra lui de Ștefan Tomșa, a fost reținut și internat de acesta. Eliberat la cererea marelui sol polon, l-a însoțit atît în Țara Românească — unde Radu Mihnea îl numește mare paharnic în sfatul său — cît și, mai departe, la Constantinopol, pentru a-l ajuta în purtarea tratatelor. Aici, însă, a vădit o comportare neloială, prin încercarea de a pune mina pe scaunul domnesc al Țării Românești pentru sine însuși (Samuele Kuszewicz, *Narratio Legationes Zbaravianae et rerum apud ottomanos anno 1622 gestarum*, Danzig, 1645, p. 35 și 157—159 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. CXLVII). De aceea, la întoarcerea ducelui de Zbaraz prin Țara Românească, începînd din 16 martie 1623 numele lui „Batiște mare paharnic” dispăre din componența sfatului domnesc al lui Radu Mihnea (cf. *D.I.R.*, B, vol. cit., nr. 249, p. 232 și nr. 252, p. 235).

⁹ *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 115.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, București, 1895, nr. CCXXXV, p. 524.

¹¹ Tipărit parțial în tălmăcire românească de Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1455—1774), București, 1976, nr. 157, p. 151—154 (mai exact acest tratat este datat la 18 februarie 1623).

¹² *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 142 și 151—152. Protestul polon a privit clauza în legătură cu Transilvania, care ținea să-i asigure lui Gabriel Bethlen o „neutralitate binevoitoare” a Poloniei, în perspectiva noii sale campanii contra Habsburgilor (T. Gemil, *op. cit.*, p. 51—52 ; cf. Idem, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais du XVIIe siècle (1621—1672)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XII (1973), nr. 4, p. 701—702).

¹³ *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 142 ; vezi N. Iorga, *Socotile Brașovului și scrisorile românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, t. XXI, București, 1899, p. 56 (Ducele de Zbaraz a plecat din Brașov spre Bistrița). „Pustiirea năpraznică” a Moldovei și a Poloniei de către tătari este evocată de însuși vodă Ștefan Tomșa, într-o scrisoare din 30 martie 1623, cu remarcă : „Prădăciunile și jafurile de-acum au întrecut toate pustiirile acestor țări, săvîrșite în anii din urmă” (trad. la Victor Motogna, *Relațiile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului «A. Mureșanu» Dej” (1933—1934), Dej, 1935, p. 50). În replică, o expediție a cazacilor s-a declanșat numaidecît pe coastele Mării Negre. Miron Costin este cel care afirmă

că : „Și să nu hie fostu nevoința Radului vodă domnului muntenesc și după ce slobodzisă turcii pre sol, s-au prilejit de au lovit niște căzaci pre Marea Neagră, deci răpedzise împărăția de olacii cețuș, să-l întoarcă pre solul, ce Radul vodă, mainte oblicindū povestea, i-au datū de sirgū cale pren Țara Ungurească” (— Transilvania) (*Letopiseful țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P.P.Panaiteescu, București, 1958, p. 88).

¹⁴ Iată ce ne spune și Miron Costin despre motivul căderii lui Ștefan Tomșa : „Numai, nice într-un chip nu-l lăsa în pace Radul vodă domnul muntenesc, ce săpindu-l totdeauna și astăzi și mine, i-au venitū lui Ștefan vodă mazilia iară, în care i s-au prilejitu și moartea în Țarigrad. Și avuția ce au avut, toată au luat-oă împărăția” (*op. cit.*, ed. cit., p. 88; vezi și p. 86).

¹⁵ *The Negotiations of Sir Thomas Roe ...*, I, p. 125, 149 și 152. În Asia erau trei focare de răscoală, dintre care cel mai periculos s-a vădit cel de la Erzerum, unde se ridicase beilerbeii Abaza Mehmed pașa (vezi și Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 337—338).

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CC—CCI, n. 4. (Pentru tratatul anterior, vezi mai jos nota 33).

¹⁷ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614—1636), București, 1937, nr. 204, p. 254—255. Oficial, Para clucerul a fost delegat să participe, „două obiceiul străvechi al acestei țări” și „pilda înaintașilor” lui Radu Mihnea, la lucrările dieței de la Alba Iulia, care începuseră la 14 mai. Deși, prin pacea de la Nikolsburg (Mikulov), din 6/16 ianuarie 1622, Gabriel Bethlen a fost silit să renunțe la titlul de rege al Ungariei, în acest act îl vedem pe vodă Radu cultivind orgoliul principelui transilvănean, pe care îl gratifică, desigur în perspectiva reizbucnirii apropiate a ostilităților cu Habsburgii, cu formula : „... maiestatea sa regele domnul nostru” !

¹⁸ *Ibidem*, p. 250—251. Gavrilaş Movilă a sosit la Bran, după cea părăsit tronul Țării Românești, la 8 august 1620 (A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica (Cronicari români despre sași — Românii în cronică săsească)*, București, 1980, p. 238). La 9 și 11 mai 1621, el se găsea, împreună cu mama sa Doamna Marghita, în Satu Mare, de unde căutau să ia legătura cu Gabriel Bethlen și să obțină un „loc de odihnă” (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 183—184, p. 229—232).

¹⁹ *Török — Magyarokri allam — okmánytar*, vol. I, ed. Szilády Aron și Szilágy Sándor, Pesta, 1868, nr. CLXI, p. 389—391; izvor pus în valoare mai întii de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CL.

²⁰ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 77, p. 191—193 (ordin adresat lui Ibrahim pașa, beilerbeii de Bosnia); pentru alte porunci similare, Mustafa A. Mehmet și Ludovic Demény, *Noi documente turcești privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor”, an. XLVII, vol. XXXII, nr. 1, București, 1970, p. 218—219. Vezi și Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, trad. de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, București, 1965, p. 56—57 și 58.

²¹ Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése ...*, nr. CCXV, p. 256 : „... De două săptămîni mi-a sosit porunca sultanului, în care îmi poruncește să te ajut, să pregătesc o mie de soldați — cinci sute de călăreți și cinci sute de pedestrași” (scrisoare a lui Radu Mihnea din Țirgoviște, la 13/23 aprilie 1623).

²² *Ibidem*, nr. CCIX, p. 249—251.

²³ Gürdjü Mehmed pașa.

²⁴ Acțiunea lui Andrei Géczi, fost sol al lui Gabriel Báthory la Poartă, a debutat la sfîrșitul lunii mai 1612, cînd el a părăsit țărmurile Bosforului în calitate de pretendent la tronul Transilvaniei (Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a românilor (1590—1630). Documente externe*, București, 1981, nr. 277, p. 151 și 249). Din București, la 18 iunie 1612, Géczi îl soma pe principele Gabriel Báthory să abandoneze de bunăvoie cîrma Transilvaniei (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699), Cluj, 1940, nr. 46, p. 91—95). A fost vorba, în realitate, de prima tentativă a otomanilor de a-l răsturna pe principele transilvănean, cu ajutorul sașilor din Brașov, profund nemulțumiți de politica lui Báthory față de ei, care ocupase Sibiu și chiar, în martie-aprilie 1612, a întreprins o campanie în Țara Birsei. Criza cauzată de pretendența lui Andrei Géczi s-a încheiat în urma înfringerii de la Feldioara, din 16 octombrie 1612. În acest context se înscrie tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul din 12 septembrie 1612, cu textul redactat în limba română (*Ibidem*, nr. 47, p. 96—98; vezi și N. Iorga, *Studii și documente ...*, vol. X, *Brașovul și românii*, București 1905, p. 283 și 284—286). Pentru întreaga desfășurare a evenimentelor și rolul echivoc al lui Radu Mihnea, care a înțeles să mențină și legătura cu Báthory, vezi Maja Philippi, *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bukarest, 1982, p. 75—92.

²⁵ Traducerea integrală a scrisorii la V. Motogna, *op. cit.*, p. 51—53; discuție la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CL.

²⁶ Vezi mai sus nota 21 și N. Iorga, *op. cit.*, loc. cit.

²⁷ Óváry Lipót, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica*, Budapesta, 1886, p. 281.

²⁸ Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pașagiilor privitoare la românii)*, București, 1900, p. 17.

²⁹ N. Iorga, *Socoteliile Brașovului* . . . , p. 57. Din toamna anului 1623 nu cunoaștem decât o scrisoare a lui Radu Mihnea, trimisă din Iași, la 16 octombrie, lui Mihai Danch, judecător suprem al scaunelor secușești Șepși, Kezd și Orbo, în care îi comunica vești despre retragerea tătarilor cu „Cantimer” și despre apropierea oastei polone, în frunte cu hatmanul, la patru zile distanță dincolo de Cămenița (I. Minea, *O scrisoare ungurească a lui Radu Mihnea din 16 oct. 1623*, în „Cercetări Istorice”, an. V—VII (1929—1931), Iași, 1932, p. 349—350; este pomenit și „craiuul nostru” Gabriel Bethlen).

³⁰ *Documente privind istoria României, B, Țara Românească*, veac. XVII, vol. IV, nr. 398, p. 388. Vezi și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 233—234.

³¹ Un hrisov al lui Radu Mihnea întocmit la Iași, în 15 martie 1624, consemnează, înaintea numelor boierilor martori din sfatul domnesc, și „crediința . . . preaiubitului fiu al domniei mele Io Alexandru voievod” (*D.I.R., A, Moldova*, veac. XVII, vol. V, nr. 356, p. 265—266). S-ar părea deci că domnul Țării Românești se afla atunci în Moldova, ceea ce înseamnă că formularea din hrisovul pentru Miho Racotă, scris în Tirgoviște la 24 martie 1624, trebuie înțeleasă *ad litteram*, adică el s-a înfățișat într-adevăr înaintea celor doi domni! Alte aspecte ale administrației interne comune au fost relevate de V. Stănică, *op. cit.*, p. 266—268.

³² Întia domnie a lui Radu Mihnea a fost efemeră, el menținându-se de fapt, cu ajutor turcesc și cu puținii credincioși, în iarna 1601—1602 (până la 5/15 martie), doar în partea de apus a Țării Românești, dincolo de Olt, la Strehaia (I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea în Țara Românească*, în „Studii”, an. XIV (1961), nr. 3, p. 700 și 710; G.D. Florescu și D. Pleșa, *Documente privind istoria României. Materiale din arhive particulare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, București, 1962, p. 584—585 și nr. 27, p. 616—617).

Trebuie precizat totodată că, în 1616, Radu Mihnea a fost primul domn care a trecut direct de pe un scaun domnesc pe celălalt, inaugurând astfel o tradiție care se va continua și accentua mai ales în secolul XVIII și care a avut netăgăduite merite în sincronizarea evoluției societăților din țările românești extracarpătice. Ideea însăși a schimbării unui tron pentru celălalt a fost la origine românească, deși, bineînțeles, ea a fost practică apoi în cadrul sistemului de dominație otoman. Mihnea vodă, tatăl lui Radu, mazărit definitiv în februarie 1591, odată sosit la Poartă și convingându-se că despre revenire a sa în scaunul domnesc al Țării Românești nu mai poate fi vorba, „propone di haver il Principato di Bogdania che già tanti anni è tenuto da uno suo zio < Petru Șchiopul > cosi d'accordo con esso che colmo di oro, et di timore di perdere d'improviso con qualche accidente et il stato, et l'haver, et forse la vita desidera ritirarsi, et per quanto si dice riddursi a vivere gli ultimi suoi anni con i Calogeri del Monte Sinai” (raport venețian din 16 martie 1591, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CVIII, p. 155). Propunerea nu a fost acceptată și fostul domn Mihnea, cum se știe, a îmbrățișat credința islamică, deoarece și-a temut o clipă chiar viața. Oricum rămâne faptul că ideea politică a mutării de la cîrma unui stat la cea a celui alt a mijit încă înainte de Mihai Viteazul, ca una din consecințele unirii dinastice din 1574 (Ștefan Andreescu, *Inițiative secrete ale lui Petru Șchiopul*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, t. XX, Iași, 1983, p. 426—427).

³³ *Török-Magyarokori állam-okmánytár*, I, nr. CXXIII, p. 193—194. Principala prevedere a actului dat de Radu Mihnea lui Gabriel Bethlen era: „. . . pînă cînd vom fi domn vom fi credinciosul lui, vom ține cu el la bine și la rău, vom fi prieten prietenilor și dușman dușmanilor lui”. Pentru acțiunea de mediere întreprinsă de Bethlen cu aceași ocazie în vederea împăcării lui Alexandru Iliș al Țării Românești cu un grup de „vreo 40—50 boieri” munteni refugiați anterior în Transilvania, din pricina „mulțimii de greci” cu care venise în țară domnul și care-i înălțurase din dregătoriile de vază, vezi fragmentele de documente reunite de V. Motogna, *op. cit.*, p. 31—32.

³⁴ Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *D.I.R., Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 149.

³⁵ În semnătura pe scrisoarea trimisă din Iași papei Paul V: „Radulius Michno Corvinus Dei gratia Terrarum Moldaviae ac Valachiae Transalpiniae Dominus hereditarius que Princeps Io Radul Voevoda” (Virginia Vasiliu, *Il Principato Moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium Italicum”, II, Roma, 1930, nr. VII, p. 58).

³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. DLXXXVI, p. 404—405. Vezi și Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, III, București, 1969, p. 23 și Petru Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967, p. 168—169.

³⁷ Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CCXXXVI—CCXXXVII, p. 525—527. Cele două scrisori erau în legătură cu o solie a lui Radu vodă trimisă la rege. Într-una din ele adresată chiar lui Sigismund III, confirma credința sa, moștenită de la „predecesorii mei și mărturisită de mine însumi îndată după înălțarea mea la tronul Moldovei și al Munteniei”. Astăzi, mulțumită tipăririi unui raport din Cracovia, cu data 6 august 1624, putem ști ceva mai mult asupra obiectului acestei solii: A Varsavia și trovava un Imbasciature del Principe di

Vallachia con presenti, offerendo e desiderando bona vicinanza, et avvisandomi amico che ciò seguiva, perché era concluso parentado tra una figliola di Sua Maestà Cesarea e questo Serenissimo Principe, con dote del Regno di Ungheria. Del che ne erono contenti quelli Signori, e perciò esso Principe di Vallachia desiderava la buona amicitia” (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, Roma, 1972, nr. 592, p. 163). Cu alte cuvinte, a fost vorba de reacția lui Radu Mihnea la vestea perfectării logodnei viitorului rege Vladislav IV (1632–1648) cu Cecilia Renata, fiica împăratului Ferdinand II — căsătoria se va celebra la 12 septembrie 1637 —, care însemna o maipronunțată apropiere între Polonia și Imperiul habsburgic.

Există și o a treia scrisoare, din 26 octombrie 1624, în care Radu Mihnea, refugiat la Suceava în fața invaziei tătarilor, uzează din nou de același titlu și tot în raporturile cu Polonia, anume cu Toma Zamoyski, voievodul de Kiev, căruia îi comunică știri despre îmbunătățirea situației din Moldova și Țara Românească — o serie de prizonieri au putut fi răscumpărați de la tătari! —, precum și despre înfringerea lui Abaza pașa în răsărit, de către marele vizir Cerkez Mehmed pașa (Hurmuzaki, *Documente*, vol. cit., nr. CCXXXIX, p. 529–530).

³⁸ P. Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, în „Revista de Istorie”, t. 31 (1978), nr. 6, p. 1042.

³⁹ *D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. V, nr. 238, p. 225 (vezi Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 426).

⁴⁰ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 178 și 183 (Ștefan Andreescu, *op. cit.*, loc. cit.).

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, București, 1900, nr. DXCV, p. 451.

⁴² Vezi Ștefan Andreescu, *Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574–1593)*, în „Revista de Istorie”, t. 32 (1979), nr. 7, p. 1237–1340; Idem, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593)*, București, 1980, p. 163–166.

⁴³ Pentru desfășurarea luptelor din Moldova din 1615–1616, vezi mai ales N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „A.A.R.”, *M.S.I.*, seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 1019–1077 și Victor Motogna, *Domnia întâiu a lui Ștefan Tomșa după izvoarele ungherești*, în „Revista Istorică”, an. XI (1925), nr. 1–3, p. 78–88.

⁴⁴ Cf. Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova*, în „Revista Istorică”, an. XIV (1928), nr. 1–3, p. 46–48. În 5 noiembrie 1615, Gabriel Bethlen știa deja că „marele vizir cu grosul armatei a și trecut marea, căci va ierna în Alep” (V. Motogna, *Domnia întâiu a lui Ștefan Tomșa . . .*, p. 83). Ulterior, într-un mesaj din 25 iunie 1616 către nobilimea polonă, Stanislav Zolkiewski îi va acuza pe „autorii acelei năvăliri nebunește în Moldova”, că au crezut că sultanului, „ocupat cu războiul persan, nu-i dă mina a se amesteca în aceasta” (A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, t. II, București, 1863, p. 156). Tot în legătură cu declanșarea campaniei din Iran trebuie pusă și reinnoirea fără dificultate, la 1 mai 1616, a tratatului de pace dintre Imperiul otoman și cel habsburgic (E. de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 81).

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, nr. CCCLXXXV — CCCLXXXVI, p. 360–361; Idem, *Fragmente . . .*, III, p. 87; N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă . . .*, p. 1067 (Radu Mihnea a fost numit domn al Moldovei la 7 iulie 1616); Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 40–41; A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 93, p. 110.

⁴⁶ Într-un raport olandez din Constantinopol, cu data 25 iunie 1616, se spunea că Gavrilaş Movilă, fiul lui Simion, era un pretendent „. . . aliat cu hatmanul cel mare al regelui, și a fost favorizat de acesta totdeauna mai presus de Alexandru” (N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă . . .*, p. 1067 și 1069; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, nr. CCCII, p. 373). Interesant că încă la 10 februarie 1616, Stanislav Tarnowski, castelan de Sandomir, observa: „Moldovenii nu vor să primească pe Alexandrel, și tot țin cu Gavrilaş, cu care stau în tabără osebită” (A. Papiu Ilarian, *Tesauru . . .*, II, p. 150). A existat deci chiar între partizanii Moveleștilor din Moldova o facțiune potrivnică familiei lui Ieremia vodă!

⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, nr. CCCLXXXVIII, p. 362–363; cf. N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă . . .*, p. 1041; „. . . Radu ar fi dorit poate să capete Moldova pentru coconul său, Alexandru”.

⁴⁸ *D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. IV, nr. 16, p. 10. Radu Mihnea a devenit domn după înfrângerea și luarea în captivitate a Doamnei Elisabeta și a fiului ei Alexandru, în lupta de la Drăcșani, în ținutul Hirlăului, din 3/13 august 1616. Pentru forțele otomane participante la expediție, vezi datele oferite de Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, III (sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX), volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 49.

⁴⁹ Mărturia lui Charles de Joppecourt, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru . . .*, II, p. 68. După același izvor, Iskender pașa și Radu Mihnea au avut cu ei 30.000 de oșteni, din care o treime proveneau din Țara Românească (*Ibidem*, p. 64–65). Vezi și fragmentele din această relație traduse în *Călători străini despre țările române*, IV, p. 382–421.

⁵⁰ În hrisoave, precum cele din 1 februarie și 12 martie 1617, Radu Mihnea pomenește de „unchiul domniei mele, Petru voievod” (*D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. IV, nr. 131, p. 95 și nr. 154, p. 115), pentru ca, la 21 noiembrie 1623, odată reinstalat în scaunul de la Iași, el să folosească formula : „... cînd ne-a adus domnul Dumnezeu pentru a doua oară în patria domniei mele” (*Ibidem*, vol. V, nr. 326, p. 245; s.n. — Șt. A.).

⁵¹ N. Iorga, *Întoarcerea unei pribege : Doamna Maria Minio*, în „A.A.R.”, *M.S.I.*, seria III, t. XII, București, 1932, p. 227; Idem, *Neamul lui Petru Șchiopul și vechi documente de limbă mai nouă*, în același periodic, t. XVIII, 1936/1937, p. 372. În actul din 18 decembrie 1616, Doamna Maria afirmă că „am venit și eu cu Maria sa” (Radu Mihnea), cînd l-„au dăruitu” Dumnezeu „cu Domnia țării Moldovei” (vezi și *D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. IV, nr. 102, p. 72—73).

⁵² N. Iorga, *Neamul lui Petru Șchiopul ...*, p. 373—374. Din 26 martie 1618 datează hrISOVUL lui Radu Mihnea pentru închinarea Galatei (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, partea 1, București, 1915, nr. CCXIV, p. 113)

⁵³ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 471—473. Recentele săpături arheologice au revelat că primul edificiu ecleziastic, construit după un plan de tip „cruce greacă înscrisă” — practicat anterior numai în Țara Românească ! —, în cursul celei de-a doua domnii a lui Petru Șchiopul, a fost „integral demolat într-un moment imediat anterior anului 1625” și reclădit „pe amplasamentul construcției inițiale, dar pe fundații noi, subordonate unei soluționări arhitectonice mult diferite de cea a clădirii demolate” plină în luna mai 1625, sub privegherea maistrului șef Gheorghe din Constantinopol (Nicolae N. Pușcașu, Voica-Maria Pușcașu, *Mărturie de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în „Monumente Istorice și de Artă”, an. XIV, nr. 2/1983, p. 33). Vezi și mai jos notele 93 și 156.

⁵⁴ Ideea poate fi susținută și prin urmărirea legăturilor dintre familia fostului ginere și mare spătar al lui Petru Șchiopul, Zotu Tzigara, pe de o parte, și familia lui Radu Mihnea, de alta. La 1 octombrie 1625, prin testament, Apostol Tzigara, fratele lui Zotu, lăsa școlii de pe lângă biserica San Giorgio dei Greci din Veneția „un libro che hò scritto a penna in lettera greca, intitulato Cronografo, cioè Cronaca”, cu condiția ca în termen de un an acest manuscris să fie tipărit sub numele său (N. Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovenești din 1587 și exilul din Veneția al familiei sale*, în „A.A.R.”, *M.S.I.*, seria III, t. VI, București, 1927, p. 240). Era vorba de *Cronograful lui Dorotei al Monembaziei*, o compilație de istorie universală executată „din porunca lui Petru Vodă” (Șchiopul) și care a văzut într-adevăr lumina tiparului în 1631, la Veneția, în prefața-dedicație Apostol Tzigara închinînd cartea lui Alexandru Coconul, deoarece el era strănepotul lui Alexandru vodă Mircea, care a fost fratele lui Petru Șchiopul : „Căci după cum, potrivit legii, rudele de singe cele mai deaproape intră în moștenirea avutului strămoșilor, așa și cartea această nu poate să aibă alt moștenitor decît pe Alexandru Vodă” (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, (*Opere postume*), publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, t. I, București, 1939, p. 68—69 și 82).

⁵⁵ Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 40 : știre din Varșovia, cu data 26 august 1616, potrivit căreia Radu Mihnea, care a fost pus „în locul lui Tomșa în stăpînirea Moldovei ... ține și Țara Românească” (*che tiene anco la Vallacchia*).

⁵⁶ „Revista Istorică”, an XIII (1927), nr. 10—12, p. 389 (trad. rom. de P.P. Panaitescu) și an. XIV (1928), nr. 1—3, p. 51 (text polon).

⁵⁷ Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CXCIV, p. 382 și nr. CCVIII, p. 422 și 424 ; vezi și Virginia Vasiliu, *op. cit.*, loc. cit.

⁵⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ...*, p. 347—348. Conform relației lui Joppecourt, Coste Băcioc, „împreună cu o trupă de 2000 de tătari (1) și moldoveni”, l-a părăsit în iulie 1616 pe Alexandru Movilă și a trecut de partea lui Radu Mihnea (*Călători străini despre țările române*, IV, p. 412—413). Acesta ar putea fi motivul includerii lui rapide în sfatul domnesc.

⁵⁹ Iuliu Peksa, *op. cit.*, p. 49. În 9 august 1617 la Roma sosise din Polonia știrea că mișcările turcești „contro quel regno erano per divertire quel Principe dall'impresso (sic 1) della Moscouia”, ca de altfel și ultima invazie a tătarilor în Podolia, care, totuși, pe drumul de înapoiere au putut fi nimiciți de cavaleria polonă (Anton Mesrobeanu, *Nuovi contributi sul vaivoda Gaspare Graziani e la guerra tureo-polacca del 1621*, în „Diplomatariu Italicu”, III, Roma-București, 1934, nr. XXXIII, p. 175). O știre similară, din 23 septembrie 1617, confirmă că „... il Rè di Suetia in Polonia et il Turco in Podolia traugliuano li confini del Regno per diuertirlo dall'impresa di Moscouia et sturbarli cosi grand'accrescimento di stato” (*Ibidem*, nr. XLI, p. 178).

⁶⁰ Un raport venețian din Constantinopol, datat 30 mai 1617, atestă atît dorința de pace a Poloniei cu Poarta, cit și faptul că Radu Mihnea a fost rugat de hatmanul Zolkiewski să slujească drept mediator : „... sollecitando il General de'Polachi il detto Vaivoda di Bogdania ad esser egli mediatore di questo accomodamento”. Și, potrivit aceleiași surse, Radu vodă a scris într-adevăr marelui vizir Halil pașa, indicînd în detaliu condițiile oferite de poloni (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCLXVI, p. 358). În legătură cu acest demers și cu sosirea consecutivă în capitala otomană a unui sol polon trebuie pusă scrișoarea detabilă în iulie 1617, „depe șesul

Buzău”, a lui Iskender paşa, numit serdar împotriva cazacilor, către Sigismund III, în care, după ce înşiră forţele de care dispunea, arată că de la Poartă a venit la el „scribul Ismail-beizade, care este supusul vostru” şi i-a cerut să zăbovească acolo câteva zile, pînă cînd se va verifica buna credinţă a polonilor (Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti* . . . I, nr. 155, p. 149—150). Pentru poziţia habsburgică faţă de conflictul polono-rus în pregătire şi faţă de problema otomană, vezi Walter Leitsch, *Moskau und die Politik des Kaiserhofes im XVII. Jahrhundert*, I. Teil (1604—1654), Graz-Köln, 1960, p. 117—119 şi 205—207.

⁶¹ T. Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană* . . . , nr. 67, p. 173—176. Comentarii la Iuliu Peksa, *op. cit.*, p. 49—50 şi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, Bucureşti, 1978, p. 318.

⁶² Ilie Corfus, *Documente* . . . , nr. 40 şi nr. 41, p. 93—96; versiunea latină a scrisorii lui Radu Mihnea, la Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 59. Pentru temerile polone, vezi şi scrisoarea lui Gabriel Bethlen din 11 iulie 1618 (Alba Iulia), către Iskender paşa, în care se oferea : „Le pot însă scrie ce-am aflat, anume că măriia ta nu mergi asupra lor, ci împotriva tilharilor de cazaci, unde ai de gînd să ridici o cetate” (Victor Motogna, *Relaţiunile dintre ţările româneşti* . . . , p. 37—38).

⁶³ Pentru data numirii lui Graziani, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente* . . . , III, p. 91. Miron Costin a dat două motive pentru cererea lui Radu Mihnea de a părăsi tronul Moldovei, dintre care primul pare mai mult un pretext : „ . . . s-au războilit de ochi şi poate hi, văzîndu că nu va putea tréce, să nu să îngroaşe între turci şi între leşi lucruri de sfadă, singur s-au pofit la împărăţiile să-i vie mazilia să poată merge la Ţarigradu pentru leacul ochilor” (*op. cit.*, ed. cit., p. 66). Această interpretare este întărită dacă avem în vedere că încă la 1 septembrie 1619, la Constantinopol era notat faptul că el „aspira di tornar in Valachia ove è stato per dieci anni, et più” (sic !) (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXVI, p. 382). Altă opinie despre raţiunea abdicării voluntare din 1619 — gest unic în epocă ! —, la I. Caproşu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele fărâneşti din prima lui domnie în Moldova*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice”, *Istorie*, an. XIII, fasc. 1, Iaşi, 1962, p. 102 (din pricina răscoalelor succesive, domnul s-a convins „singur că nu mai poate governa această ţară”).

⁶⁴ I. Minea, *O scrisoare a lui Radu Vodă Mihnea despre dezastrul polon în Moldova în anul 1620*, în „Cercetări Istorice”, an. VIII—IX (1932—1933), nr. 1, Iaşi, 1933, p. 230—231; alte ecouri parvenite la curtea munteană pot fi regăsite în scrisoarea patriarhului Chiril Lukaris, aflat atunci pe lângă Radu Mihnea, care la 20/30 septembrie ştia că „Iskender paşa a scris lui Radu voievod, Domn al Ţării Române şti ca să vină la el cît mai iute cu tabăra sa şi mi se pare că va şi trimite oastea pedestră, cită a strins-o, dar vodă nu se va duce el însuşi” (*Călători străini despre ţările române*, IV, p. 478—479). Numirea din nou pe tronul Ţării Româneşti a lui Radu Mihnea a devenit cunoscută hailului veneţian la Poartă pe data de 28 iulie 1620, cînd se spunea totodată că el s-ar fi angajat să plătească „un carazo anticipato, che può importar 40 mille scudi in circa” (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXXIV, p. 386). Pentru desfăşurarea campaniei otomane din 1620, vezi Aurel Decei, *op. cit.*, p. 318—319.

⁶⁵ A. Veres, *op. cit.*, IX, nr. 186, p. 235.

⁶⁶ Este deosebit de instructiv de comparat concepţia despre statutul ţărilor române în relaţiile cu turcii a lui Radu Mihnea, cu cea a fostului domn Radu Şerban, aşa cum relese ea dintr-un memoriu înaintat în 1618 consiliului imperial habsburgic, într-un moment în care prinţul pribeag credea că Poarta va consimţi să primească reintoarcerea lui în scaunul domnesc al Ţării Româneşti, în locul lui Alexandru Iliaş. După Radu Şerban, sultanii oridecise ori au încercat să ia în stăpînire, cu armele şi cu mari cheltuieli, Ţara Românească au suferit înfrîngerii, mulţumindu-se să o aibă doar ca aliată pînă la urmă. De aceea, tributul pe care îl dă Ţara Românească turcilor este pentru păstrarea „vecinătăţii şi a prieteniei” (*pro vicinitate et amicitia conservanda*), iar nu un semn al dependenţei faţă de ei (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, Bucureşti, 1882, nr. DII, p. 581—582; acelaşi text, atribuit greşit lui Radu Mihnea, la Elena Eftimiu, *O relaţie a lui Radu Mihnea (sic !) către Consiliul secret al regelui Ungariei, din 1618*, în „Arhivele Olteniei”, an. VII (1928), nr. 39—40, p. 413—414 şi 441—442).

⁶⁷ Andrei Pippidi, *Cronica armenilor din Cameniţa (Noi spicuri privitoare la istoria românilor)*, în „Studii”, t. 26 (1973), nr. 1, p. 151.

⁶⁸ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor (al doilea memoriu)*, în „A.A.R.”, *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, Bucureşti, 1899, p. 50—51.

⁶⁹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanzul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 138.

⁷⁰ Vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 319—323.

⁷¹ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 153. Vezi şi Anton Mesrobeanu, *op. cit.*, nr. CLXXV, p. 226, 230, 232, 233 şi 234; Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CCXXXIII, p. 520; *Călători străine despre ţările române*, IV, p. 491—492 şi 494 etc.

⁷² Vezi mai ales poemul lui Vaclav Potocki, din a doua jumătate a sec. XVII, publicat de M. Kastarska, în vol. *Inchinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931 (valoarea izvorului a fost subliniată de N. Iorga, în „Revista Istorică”, an. XVIII

(1932), nr. 4—6, p. 180) și cronică-lui Mustafa Naima, în *Cronici turcesti privind țările române . . .*, III, p. 64. Interesant este că, potrivit unei relatări venețiene de la Poartă din 30 aprilie 1622 în legătură cu chestiunea pretendenților la tronul Moldovei din acel moment, se zvonea că turcii vor recurge la o alegere provizorie “ . . . sin tanto che il figliuolo di Radulo principe di Valacchia sia maggi ore, al quale per li buoni servitii prestati in questa guerra di Polonia dal padre, si disegna conferirlo” (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCCXXXVII, p. 394). Rezultă că Radu Mihnea a încercat să profite numaidecît de succesul său diplomatic spre a relua proiectul apărut încă din 1616 în mintea lui.

Asupra conținutului armistițiului de la Hotin, vezi discuția la T. Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais . . .*, p. 696—698.

⁷³ La 20 iulie 1624, de pildă, 150 de șeici ale cazacilor de la Don au pătruns prin surprindere pe Bosfor, jefuind și masacrind populația din două localități din imediata apropiere a Constantinopolului (A. Decei, *op. cit.*, p. 340—341).

⁷⁴ *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 509.

⁷⁵ *Berat*—diplomă de investire, de acordare a unei posesiuni feudale condiționate sau a unui venit.

⁷⁶ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 91—92.

⁷⁷ Întîia oară Toma Cantacuzino a plecat spre Rusia în aprilie 1621, în cadrul unei ambasade a sultanului și a patriarhului Constantinopolului, Chiril Lukaris (Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik (1620—1638)*, Wiesbaden, 1968, p. 44).

⁷⁸ *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 40.

⁷⁹ N.A. Smirnov, *Россия и Турция в XVI—XVII вв.*, t. II, Moscova, 1946, p. 19—20.

⁸⁰ Cf. opinia lui Dumitru Velciu, *Un izvor nesemnal al „Anonimului brîncovenesc”*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, an. XXXII (1984), p. 88—90, care, studiind același pasaj din *Istoriile lui Radu Popescu*, dar din alt punct de vedere, a ajuns la încheierea că el „prezintă o gravă inadverență cronologică”, cedarea Azovului de către ruși neavînd loc decît în 1642. Noi nu credem că Radu Popescu sau informatorul lui moldovean ar fi făptuit vre-o confuzie. Același cronicar a știut foarte bine să insereze, pe baza lucrării episcopului polon Paul Piasecki, data corectă a noului atac al cazacilor, care a dus chiar la cucerirea Azovului — 1637 —, ceea ce ne îndeamnă să socotim că el nu a căzut pradă unei banale erori, cînd a pomenit de medierea lui Radu Mihnea. De altfel, Dumitru Velciu nu a cunoscut nici unul din elementele documentare la care am făcut apel spre a verifica dacă afirmațiile lui Radu Popescu sînt plauzibile.

⁸¹ Vera Merenco, *Din legăturile cu Moscova (după materialul adunat de Gr. Tocilescu și I. Bogdan)*, în „Revista Istorică”, an. XXIII (1937), nr. 1—3, p. 73—74.

⁸² Este atestat ca egumen la Dealul la 1 mai 1628 (*D.F.H.*, B, vol. XXII, nr. 62, p. 122 și 124—125; remarca aparține lui Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 193, nota 243).

RADU MIHNEA CORVIN, PRINCE DE MOLDAVIE ET DE VALACHIE (I)

Résumé

A l'été 1623, Radu Mihnea, prince de Valachie à l'époque, a réussi non seulement à assumer le règne dans la Moldavie voisine, mais aussi à laisser son propre trône à son fils mineur, Alexandre. Ainsi, pendant plus de deux ans, jusqu'à sa mort en janvier 1626, il gouvernera en fait les deux pays roumains d'en — decà des Carpates. L'auteur de la présente étude commence par analyser en détail les éléments, les facteurs politiques qui ont permis le rétablissement de l'union dynastique des deux États. On relève tout d'abord le rôle décisif joué par la diplomatie polonaise à la Porte Ottomane dans ce succès prestigieux de Radu Mihnea. L'intervention diplomatique polonaise a eu lieu dans les conditions où les autorités ottomanes se concentraient sur les problèmes soulevés par la nouvelle campagne entreprise contre les Habsbourg par Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie et c'est pourquoi ils désiraient la ratification rapide du traité de paix avec la Pologne. On examine ensuite les relations entretenues antérieurement par Radu Mihnea avec la Pologne pendant son premier

règne en Moldavie, lorsqu'il a essayé d'agir constamment comme un facteur d'équilibre entre ce royaume et l'Empire ottoman. Son image „d'homme de la paix” a été ultérieurement consolidée aux yeux des Polonais par sa médiation, couronnée de succès, dans la question de l'armistice de Hotin (1621) qui a mis fin à la campagne contre la Pologne du sultan Osman II. Selon toutes probabilités, cette politique de Radu Mihnea doit être mise en corrélation avec son désir de faire revivre une tradition de famille qui datait de 1574, lorsque son grand-père paternel, le prince de Valachie Alexandre Mircea, avait contribué à l'avènement au trône de la Moldavie de son frère, Pierre le Boiteux. La déduction s'appuie sur le fait que dès 1616, où Radu Mihnea a occupé pour la première fois le trône de la Moldavie sont apparus des indices du fait qu'il avait déjà forgé le projet d'amener, tôt ou tard, sous son autorité, la principauté voisine également.

ASPECTE ALE POLITICII ECONOMICE LIBERALE DUPĂ CUCERIREA INDEPENDENȚEI

MIRCEA IOSA

Închegat în primăvara anului 1875, prin unirea tuturor fracțiunilor și grupărilor liberale¹, Partidul Național-Liberal s-a afirmat ca un puternic organism politic, realizând între 1878—1888 cea mai lungă guvernare din istoria modernă a României. El a avut un rol determinant la înlăturarea celor mai însemnate evenimente politice, promovind cu consecvență ideologia liberală, ideile înaintate ale vremii, menite să contribuie la afirmarea țării în rîndul națiunilor europene.

Partidul Național-Liberal s-a orientat în activitatea lui, inițial, după programul de la Mazar-Pașa, considerat la timpul respectiv drept „crezul politic al partidei naționale”², și prin care își propunea o serie de obiective de ordin economic, social și politic, urmărind preponderența în Parlamentul țării a reprezentanților tuturor profesiunilor liberale, ai comerțului, industriei etc., în speță elemente ale burgheziei.

În ciuda greutăților inerente, obiective și subiective, Partidul Național-Liberal a susținut și promovat, încă de la constituirea sa, idei și concepții înaintate în epocă privind structurile sociale și formele de organizare statală. Sub conducerea lui Ion C. Brătianu, — personalitate politică proeminentă, care se afirmase în timpul revoluției de la 1848, participase la Unirea Principatelor, contribuise activ la dobîndirea independenței țării, devenind apoi principalul colaborator al lui Carol I de Hohenzollern, a cărui ridicare pe tronul României a sprijinit-o în țară și peste hotare — și a altor colaboratori devotați — Partidul Național-Liberal și-a definit treptat poziția față de principalele probleme ale politicii interne și externe, avînd un rol hotărîtor în organizarea și dezvoltarea statului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea.

Cucerirea independenței depline de stat a țării³ a contribuit la întărirea pozițiilor partidului național-liberal, baza sa socială lărgindu-se prin aderarea burgheziei mari și mijlocii, cît și a micii burghezii și chiar a unei însemnate părți a moșierimii, interesate în dezvoltarea economică a țării. După dobîndirea independenței de stat, el s-a angajat să acționeze cu toate forțele în direcția ridicării economice a țării, întăririi și consolidării forțelor ei, liderul partidului fiind convins că independența politică, cucerită prin jertfa de sînge a fiilor patriei, fără independența economică, era numai o iluzie.

Partidul Național-Liberal a întreprins, în acest sens, prin guvernul său un vast program economic-social orientat în direcția consolidării independenței țării, care deschidea un cîmp larg de activitate tuturor forțelor sociale, inclusiv burgheziei naționale, în continuă afirmare, fiind menit să asigure acesteia preponderența față de elementele conservatoare. Referindu-se la noua clasă în ascensiune din a doua jumătate a secolului

al XIX-lea — burghezia — secretarul general al partidului sublinia : „Paralel cu dezvoltarea industriei crește tot mai mult rolul social și politic al burgheziei, care acționa pentru desfășurarea largă a activităților economice, comerciale și, implicit, pentru unele reforme democratice ce corespundeau cerințelor obiective ale dezvoltării societății noastre. Specificul desfășurării revoluției burghezo-democratice făcea, totodată, ca burghezia ale cărei interese de clasă o determinau să intensifice exploatarea maselor — să pactizeze în bună măsură pe plan politic cu moșierimea”⁴.

În întreaga sa activitate Partidul Național-Liberal s-a călăuzit după conceptul „prin noi înșine”, concept care, în principal, avea în vedere stimularea „forțelor naționale interne”. Conceput de Ion C. Brătianu, care a sintetizat ca nimeni altul, la timpul respectiv, necesitățile economice ale țării — acestea fiind în deplină concordanță și cu interesele burgheziei naționale în ascensiune, conceptul „prin noi înșine” avea să constituie axul întregii politici desfășurate de Partidul Național-Liberal în tot timpul existenței sale.

Principiile conceptului „prin noi înșine” au fost definite cu claritate de Ion C. Brătianu, încă cu mult timp înainte de proclamarea independenței depline de stat a țării, într-una din cele trei scrisori adresate lui Petre Mavrogheni, fruntaș conservator, ministru de finanțe în guvernul conservator. Invocând lipsa mijloacelor de susținere și a personalului calificat, Mavrogheni se pronunța pentru darea în concesiune a instituțiilor bancare și de credit capitaliștilor străini, fiind interesat în perpetuarea vechilor stări de lucruri, care asigurau, în continuare, privilegiile reprezentanților moșierimii.

Ion C. Brătianu, preocupat ca România să-și dezvolte industria, comerțul și să fie înzestrată cu instituții economice și financiare prin forțe proprii, care să permită țării să pășească pe drumul înnoirilor structurale, ale modernizării societății, combătea aserțiunile lui Petre Mavrogheni, dînd, totodată, riposta asaltului forțelor conservatoare interesate cu orice preț în concesionarea instituțiilor de credit capitaliștilor străini. El expunea într-una din scrisori principiile de bază care trebuiau să călăuzească în viitor pe conducătorii țării.

Analizînd în profunzime stadiul de dezvoltare a statului român, situația lui economică, liderul liberal considera că România nu putea ține pasul cu țările evoluat ale Europei, nu putea să pășească pe calea modernizării, a progresului, dacă nu-și propunea : a) să-și creeze o industrie națională ; b) dacă „lăsa comerțul în mâinile străinilor” și c) dacă „proprietatea nu va fi asigurată posesorilor indigeni”⁵. Condițiile pentru realizarea acestor principii, care stau la baza politicii „prin noi înșine”, și erau menite să contribuie la ridicarea economică a României, la situarea ei în rîndul țărilor europene dezvoltate, erau : 1) în primul rînd, „o sistemă bine combinată și cît se poate de întinsă a instrucțiunii publice”⁶, care trebuia să ducă, în scurt timp, la „inițierea” în acele științe ce conduceau și asigurau activitatea societăților moderne. Cu alte cuvinte, una din ideile conceptului „prin noi înșine”, pe care o avea în vedere șeful național-liberalilor, era aceea a dezvoltării în așa măsură a învățămîntului public, încît acesta să permită tinerilor să-și însușească, în cel mai scurt timp posibil, știința, modul de organizare, de funcționare și de conducere a societății moderne; fără însușirea acestor cunoștințe necesare nu era posibilă modernizarea țării, propulsarea ei pe calea progresului. În al doilea rînd, și aceasta constituie o altă idee fundamentală a conceptului

„prin noi înșine”, era „organizarea creditului român prin instituții pute nice, care să asigure întreprinzătorilor români capitaluri tot atât de ieftine precum le aveau și stăni. Ion I.C. Brătianu era convins de necesitatea și înțelegerea a capitalului pentru organizarea și modernizarea societății românești; de aci și insistențele lui că procurarea acestui credit să se facă prin mijloace interne, proprii, fără a se apela la capitalul străin. „Chestiunea zilei, chestiunea care frământă societatea românească — spunea el — nu este numai de a funda o instituție de credit, care în aparență să ispiască mai mult nevoile proprietarilor operați.”* Chestiunea consta în a se ști dacă *creditul român* reorganizat trebuie dat străinilor „ca altfel cu propriile arme ei să ne cucerească, sau trebuie mai bine să rămână în mâinile noastre instituțiile de credit, pentru ca, cu puternicele mijloace ce ele ne vor procura, să putem lupta cu succes, creind industria națională, întărind comerțul român și asigurând astfel românilor pământul românesc”⁸. Numai dispunând de instituții de credit proprii, în măsură să procure întreprinzătorilor români capitalul trebuincios, ca aceștia să poată lupta cu succes împotriva concurenței străinilor, numai creind industria națională, întărind comerțul și „asigurând românilor pământul românesc” se putea construi cel mai bun mecanism — cum se exprima el — pentru punerea în circulație a capitalului românesc și „a atrage chiar și pe cele străine, care ar voi să vie la noi, fără intențiuni politice și cuceritoare”⁹. Rezultă de aci, că liderul liberal nu se împotriva cu totul capitalurilor străine, nu manifesta o reacție totală de respingere a acestora — cum adeseori au susținut în epocă adversarii lui politici — conservatorii — ci, dimpotrivă, preconiza o politică de colaborare cu capitalurile străine, bineînțeles, în măsura în care erau cointeresate forțele interne, naționale. Ca atare, încă de la inaugurarea politicii „prin noi înșine”, relațiile cu capitalul străin n-au fost excluse, ci condiționate doar de avantajele pe care trebuiau să le aibă, în primul rând, întreprinzătorii din țară, în modul în care interesele acestora erau satisfăcute cu prioritate. El pleda, deci, pentru organizarea creditului, a procurării lui prin forțele proprii, în așa fel încât acesta să rămână în mâinile întreprinzătorilor români, căci numai astfel era posibilă dezvoltarea liberă, de sine stătătoare, a țării, progresul ei economic, recurgerea la sprijinul capitalului străin însemnând, în fapt, subordonarea intereselor țării față de acesta. Totodată, liderul liberal atrăgea atenția asupra seriozității cu care trebuia privită o atare problemă, căci accentua el : — „Românii sînt deja pătrunși ca unei națiuni cucerită de tăișul sabiei îi rămîne dreptul de revendicare și mijloace de descotopire, pe cînd, din contră, o națiune cucerită prin mijloace economice este nimicită pentru totdeauna în drept și în fapt”¹⁰.

Conceptul „prin noi înșine”, promovat de Partidul Național-Liberal, avea în vedere nu numai politica economică, ci toate sectoarele activității, inclusiv politica externă a țării, el constituind, așa cum arătam, axul întregului proces de dezvoltare a țării. Astfel, în chiar ziua proclamării independenței țării și a începerii războiului împotriva Imperiului otoman, într-un discurs pronunțat în Cameră, Ion C. Brătianu, referindu-se la tratate, aducînd omagiul acestora arată că le *respectă*, dar să nu se creadă că toată „*existența noastră rezidă în tratate; aceasta n-o primesc; aceasta n-o primește națiunea română. Existența noastră, ființa noastră trebuie s-o căutăm în bărbăția noastră*”¹¹. El accentua faptul că națiunile trebuiau să se afirme, dacă voiau să figureze în concertul țărilor europene. „Credeți d-voastră — arăta el — în continuare, că națiunile cele mici

trăiesc numai grație tratatelor, numai prin grija protecțiunilor? ... Vă înșelați d-lor, dacă vă închipuiți una ca aceasta, și nu trebuie să deprindeți țara a trăi în asemenea idei, rezemîndu-se numai pe îndurarea străinilor de a o lăsa să trăiască.

Noi aceștia, pe care ne combateți, n-am voit niciodată să o facem să crează aceasta, nici chiar cînd erau striviți, dezarmați, dezorganizați, ci *totdeauna am zis țării să compeze numai pe dînsa, căci numai acele popoare care au conștiința de sine se pot ridica*"¹² (subl. ns. — M.I.).

Așadar, politica „prin noi înșine” puna accentul pe forțele interne, proprii ale țării, însemna promovarea unei politici naționale, singura în măsură să asigure dezvoltarea liberă a națiunii române, trănicia ei, în ultimă instanță ea exprimînd — cum arăta unul din ideologii liberalismului¹³ — „nemărginită încredere a partidului național-liberal în puterile de viață ale poporului român”.

Promovînd cu consecvență conceptul „prin noi înșine”, Partidul Național-Liberal a reușit să strîngă în jurul său energiile interne încurajate de o asemenea politică națională (negustori, comercianți, meseriași, mici producători etc., interesați în dezvoltarea industriei naționale, a comerțului și creditului necesar în ridicarea lor economică, și, cu deosebire, elemente ale burgheziei naționale). Politica „prin noi înșine” urmărea cu perseverență — după cum arăta, cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, unul din membrii influenți ai partidului național-liberal, Al. Lapedatu¹⁴ — „dezvoltarea burgheziei naționale care, la timpul respectiv, era o necesitate organică pentru evoluția socială și politică a statului român”.

Fruntașii partidului național-liberal au acționat, în deceniul imediat de după dobîndirea independenței de stat a României, în spiritul acestei politici, sprijinind prin toate mijloacele forțele naționale, determinînd adoptarea de structuri economice adecvate, creînd instituții de credit și de asigurare, devenite puternice instrumente de accelerare a dezvoltării economice și de stimulare a burgheziei naționale și, totodată, de micșorare a decalajelor care separau România de statele evolute ale Europei.

a) INSTITUȚIILE ECONOMICE ȘI DE CREDIT

Conceptul „prin noi înșine” avea în vedere, în primul rînd, dezvoltarea instituțiilor de credit și aceasta nu prin darea lor în concesiune capitaliștilor străini, de pe urma cărora statul român a avut numai neajunsuri, așa cum se procedase, de pildă, cu căile ferate, ci realizîndu-le cu mijloace proprii.

Combătînd în Cameră, la 6 februarie 1886, pe P.P. Carp, liderul junimist, care considera Banca Națională drept un „flagel” al societății românești, Ion C. Brătianu spunea: „Noi am văzut că lipsesc României instituțiile de credit care fac puterea societăților moderne și de la început, înainte de a veni la putere ... am căutat să înființăm acele instituțiuni, nu dîndu-le în concesiune la capitaliștii străini, ci fondîndu-le cu mijloacele noastre și susținîndu-le din toate puterile noastre”¹⁵. În optica fruntașului partidului național-liberal, chiar și pentru efectuarea diferitelor lucrări publice, de care avea trebuință țara, nu trebuia să se apeleze la capitaliștii străini, ci să fie realizate prin mijloace proprii. Pentru aceasta era necesară

„Înființarea unei instituții financiare care să asigure capitalul; la rîndul lui acesta trebuind să creeze un alt capital, și, totodată, cît mai mulți proprietari. „Să nu luăm bani din străinătate, ca să plătim însutit, cum am pățit-o cu Strousberg și Offenheim, — arăta Ion C. Brătianu — ci să facem în țară prin transformarea unui capital românesc în alt capital; al doilea să facem cît mai mulți proprietari . . . ”¹⁶.

Fără înființarea deci a unei bănci naționale, care să asigure capitalul trebuincios diferitelor întreprinderi industriale, comerciale etc., nu era de conceput o politică economică independentă, nu se putea asigura progresul societății românești și, bineînțeles, dezvoltarea forțelor naționale ale țării.

Problema înfiripării capitalului — factor determinant pentru progresul țării — preocupa în cel mai înalt grad Partidul Național-Liberal care, încă cu mult timp înainte de a veni la conducerea țării, prezentase diferite proiecte pentru înființarea unei instituții financiare, menite să contribuie la consolidarea internă a României, inclusiv la întărirea burgheziei românești.

Banca Națională înființată în 1880 avea să constituie unul dintre cele mai importante mijloace pentru creșterea economică a burgheziei, instrumentul cel mai potrivit, „pîrghia cea mai eficace în dezvoltarea economică a României”, prin crearea ei Partidul Național-Liberal înfăptuind un punct important din programul său de guvernare, acela de impulsionare a întregii vieți economice. Ion C. Brătianu, ca ministru de finanțe, încercase încă în 1860, în timpul lui Alex. I. Cuza, înființarea unei bănci de scont și circulațiune¹⁷, dar guvernul liberal de atunci, condus de N. Golescu, fusese nevoit să demisioneze după numai două luni de la venirea la conducerea țării; în 1876, Ion C. Brătianu, tot în calitate de ministru de finanțe, încerca iarăși înființarea unei atari instituții financiare, dar avea să se lovească de împotrivirea bancherilor străini din țară, a caselor lor de bancă.

Nevoia înființării unei instituții bancare era imperios simțită de statul român, lipsa ei stingherind în bună măsură dezvoltarea economică a țării, inclusiv a burgheziei naționale.

După cucerirea independenței I.C. Brătianu, ajutat de Eugeniu Carada, a pregătit proiectul de lege pentru înființarea Băncii Naționale, care a și fost prezentat Parlamentului la 27 februarie 1880. Firește, opoziția a fost împotriva, dar Ion C. Brătianu a pledat cu ardoare pentru înființarea unei atari instituții bancare, motivînd, între altele, pe de o parte, înmulțirea considerabilă a relațiilor comerciale, pe de altă parte, că o asemenea instituție „era intens solicitată de toată lumea”¹⁸. Într-adevăr, prestigiul statului crescînd enorm după independență și prin plata regulată a împrumuturilor în străinătate, bancherii se bazau pe creditul statului, cereau ei și susțineau înființarea unei bănci de scont și circulație. Gh. Chițu, unul din fruntașii liberali apropiați de Ion C. Brătianu, în mai multe rînduri ministru, susținea înființarea Băncii Naționale; el se referise, în mai multe rînduri în Cameră, la necesitatea înființării unei atari instituții financiare care nu era dictată numai de dorința fiecăruia de a afla cu înlesnire și cu cît mai mică dobîndă un capital necesar spre a pune în mișcare activitatea comercială și industrială, dar era, mai ales, efectul dezvoltării ce luaseră în țară tranzacțiunile comerciale și industriale, mijloacele de comunicație și în fine — cum se exprima el — „deșteptarea intelectuală în genere care, nemaiputînd sta în nelucrare și paralizare, căuta în toate

părțile și prin toate modurile a-i satisface spiritul de întreprindere, a multiplica necontenit ceea ce era deja, a se mișca, în fine, mai liber și cu puteri mai mari pe calea cea largă a progresului și a bunăstării”¹⁹.

Avînd privilegiul de a emite bancnote de valoare, în schimbul stocului ei de argint, Banca Națională²⁰, din primul moment al funcționării ei, a fost în măsură de a reduce dobînda, ceea ce a avut un efect încurajator pentru întreprinderile existente și, totodată, crearea altora. Datorită punerii în circulație a bancnotelor, care se înmulțeau mereu, s-au putut ridica la ranguri și la averi persoane noi, cu nume necunoscuté, care în scurtă vreme aveau să ajungă să conducă și să guverneze țara. De aci și teama aproape superstițioasă a marilor proprietari funciari de băncile și creditele create de Partidul Național-Liberal, pe care le bănuiau patronate toate din umbră de Eugeniu Carada, „eminența cenușie” a partidului, care a militat continuu, alături de Ion C. Brătianu, pentru crearea Băncii Naționale. De altfel, aproape toate proiectele legilor economice ale Partidului Național-Liberal erau cercetate și completate de Carada, înainte de a fi supuse dezbaterilor Corpurilor legiuitoare, instituțiile financiare și bancare liberale resimțindu-se de influența lui covârșitoare, el contribuind, astfel, la creșterea puterii economice a partidului său²¹. De la înființarea Băncii Naționale burghezia intra — arăta Șt. Zeletin²² — „în rolul legitim al oricărei burghezii naționale, acela de a-și împrumuta statul cu bani și deci de a-i impune condiții și a-i cere garanții”. Banca Națională constituia, în fapt, punctul de plecare al unei întregi epoci de organizare pe baze naționale.

Înființarea Băncii Naționale a dat un puternic stimulent activității economice în următorii ani, sprijinind nevoile de credit ale burgheziei comerciale și industriale, oferind acesteia largi posibilități de afirmare. De asemenea, ea a pus la dispoziția țăranilor agricultori, și a micilor depunători, în speță elemente ale burgheziei sătești în formare, între anii 1882—1890, credite ieftine, acestea deținînd între 31,5% și 65% din portofoliul total al Băncii²³.

Dar, însemnătatea și utilitatea Băncii Naționale rezulta din aceea că, avînd sprijinul ei financiar, s-au dezvoltat numeroase întreprinderi naționale, menite să servească și să sprijine interesele burgheziei, asigurîndu-i acesteia capitalul de care avea trebuință. Burghezia simțea nevoia de capitaluri, de combinațiuni de credit care să nască și să multiplice, chiar în chip artificial, bogățiile și instrumentele pentru a le vehicula. Ea avea nevoie de toate aceste instrumente de înavuțire rapidă, pe care avea să i le pună la dispoziție, sub formă de scrisuri funciare, cu acoperire imobiliară și a bancnotelor de acoperire metalică, Banca Națională, căci, așa cum aprecia un publicist²⁴ „precum viețuitoarele trăiesc prin oxigen, tot așa burghezia trăiește prin capital, pămîntul singur și metalele prețioase nefiindu-i îndestulătoare”.

Marii proprietari, deși puternic sprijiniți de Creditul Funciar Rural, nu se împăcau ușor cu gîndul că nu puteau beneficia și ei de creditele Băncii Naționale, acordate prin casele județene. Intervențiile lor făcute în acest sens pe lângă Banca Națională au fost respinse. În 1881 marii proprietari s-au adresat ministrului de finanțe, G. Lecca, solicitîndu-l să stăruie la Banca Națională pentru a obține admiterea la Scont și a efectelor agricole de o valoare mai mare de 5 000 de lei. Consiliul Băncii înclina să admită propunerea, însă Eugeniu Carada, — socotînd că, dacă Banca va primi la Scont efecte de o valoare mai mare de 5 000 lei, întregul portofoliu.

agricol ar fi compus numai din polițele marilor latifundiari, casele județene ar înceta să-și îndeplinească rolul lor economic de a contribui la crearea burgheziei rurale, — s-a împotrivit și astfel marii proprietari n-au beneficiat de creditele Băncii Naționale.

În genere, băncile și creditele înființate de Partidul Național-Liberal au fost create nu atât în interes de partid, ci exclusiv în interes de clasă, în interesul prosperării burgheziei, care găsea în Banca Națională instrumentul cel mai eficace, pîrghia de întărire a ei. La înființarea Băncii Naționale majoritatea acțiunilor au revenit membrilor partidului național-liberal, cum, de asemenea, și posturile de conducere; ca guvernator a fost numit Ion Cumpineanu, fruntaș liberal, ministru în mai multe rînduri.

b) CASELE DE CREDIT AGRICOL

Urmărind aplicarea programului său economic expus în „Mesajul tronului” din 1881, — care se referea la viața industrială, la dezvoltarea căilor ferate, la concursurile de industrii și agricultură, la construirea docurilor și a antrepozitelor în porturi, inclusiv la înființarea Ministerului Agriculturii, Industriei și a lucrărilor publice²⁵ etc., — guvernul partidului național-liberal s-a preocupat, totodată, de organizarea Caselor de credit agricol. Încă din 1881, el a prezentat Parlamentului proiectul de lege pentru înființarea Caselor de credit agricol, menite să sprijine proprietarii agricoli și, în general, agricultura, — principala ramură a economiei țării asupra căreia apăseau dobînzii mari. În discursul său asupra Caselor de credit, I.C. Brătianu, — reliefind importanța deosebită a agriculturii — „industria fundamentală în viața economică a țării”, „temelia edificiului nostru economic, cel „mai sigur și cel mai productiv izvor de bogăție al țării”, — aprecia că urmează de la sine că „sîntem datori a o înzestra cu toate instituțiunile care pot contribui la înflorirea sa. Între acestea, înființarea stabilimentelor de credit agricol ni se impune în rangul întii”²⁶.

Deși din expunerea de motive reieșea că aceste case se fundau din inițiativă particulară, totuși, spiritul de asociere fiind considerat puțin dezvoltat în România anilor de atunci, cea mai mare parte a capitalului acestora s-a constituit din fondurile centrale ale statului și cele ale județelor, urmînd a fi treptat înlocuite prin capitalul membrilor acestei instituții. Potrivit prevederilor proiectului, împrumuturile urmau să fie acordate țăranilor nu prin ipotecarea pămîntului — ca la Creditele funciare, — ci prin amantarea instrumentelor agricole de muncă, a vitelor și a recoltei; termenul maxim de acordare a unui împrumut era de nouă luni. În afara țăranilor, Casele de Credit agricol puteau acorda împrumuturi și *proprietarilor de pămînt și chiar arendașilor* (subl. ns., — M.I.).

Proiectul a suscitat discuții aprinse, în Cameră, unii deputați, chiar liberali, criticîndu-l pe motiv că apăra mai ales pe arendași și mai puțin țărănimia. Cu toate acestea, proiectul susținut cu tărie de P.S. Aurelian, D.A. Sturdza și N. Dimancea era votat de majoritatea parlamentară liberală interesată în legiferarea Caselor de credit agricol.

La Senat, unde moșierimea era dominantă, proiectul a fost adoptat cu ușurință.

În baza legii din 18 unie 1881 se înființau Case de credit agricol în fiecare județ, prin asocierea de capitaluri ale agricultorilor și „industriașilor

agricoli”, precum și ale statului. În acțiunea de creare ale acestor instituții I.C. Brătianu a fost sprijinit, de asemenea, de Eugeniu Carada.

Ulterior, Consiliul general al Băncii Naționale a luat hotărîrea, la 26 august 1882, ca efectele prezentate de ele și care nu aveau o valoare mai mare de 5 000 de lei să fie primite la Scont numai cu două semnături : prima a emitentului și a doua a Casei de credit agricol prezentatoare ²⁷. Datorită acestei măsuri capitalul Caselor de credit a luat o mare dezvoltare, crescînd de la 486 000 lei în 1882 la peste 50 000 000 lei în 1892, ceea ce arată nevoia mare de credit, în special de credit ieftin, solicitat mai ales de elemente ale țărănimii înstărite.

Casele de credit au funcționat în forma aceasta pînă în 1892, deși durata lor fusese fixată prin lege pe 20 de ani, însă unii oameni politici, considerînd că ele nu-și mai justificau menirea pentru care fuseseră create, socotind că ele deveniseră „case de favoruri pentru proprietarii mijlocii, ba chiar și pentru unii mari proprietari”, s-a cerut înlocuirea lor ²⁸. În 1892 Casele de credit au fost înlocuite cu *Creditul agricol*, organizat numai de stat și funcționînd pe lîngă Ministerul de finanțe, el avînd ca sucursale casele de credit. Împrumuturile acordate de el nu puteau depăși suma de 1 000 de lei, procentul de împrumut fiind fixat la 10%, Creditul agricol mai puțînd percepe 1% pentru cheltuielile de administrație.

c) POLITICA INDUSTRIALĂ

O însemnătate deosebită a acordat Partidul Național-Liberal dezvoltării și încurajării industriei, vîzînd în aceasta o condițiune de viață pentru statul român și, bineînțeles, și pentru burghezie.

Dezvoltarea și propășirea industriei naționale, creșterea avuției publice și apărarea și garantarea intereselor economice ale burgheziei constituiau pe guvernul Partidului Național-Liberal necesități imperioase. El a înțeles că statul român nu se putea rezema numai pe agricultură, ci și pe industrie, că pentru dezvoltarea economică trebuiau puse în valoare toate bogățiile țării. Cu precădere, se impunea dezvoltarea și încurajarea ramurilor industriale avînd legătură cu agricultura, care să contribuie la propășirea țării și acestea erau, în primul rînd, industria zahărului și mătăsii (a gogoșilor de mătase) ²⁹.

Un alt principiu de care s-au călăuzit în politica lor față de industrie fruntașii partidului național-liberal a fost acela că în nici o țară industria nu s-a dezvoltat fără să fi avut sprijinul statului, fără ca acesta să nu fi făcut sacrificii în acest sens. „Să mi se arate o singură țară — arăta Ion C. Brătianu în Adunarea Deputaților — unde industria a luat naștere fără să fi venit statul să facă sacrificiile cele mai mari” (și da ca exemplu Prusia, unde chiar cei dintîi regi au venit în sprijinul industriei — n.n.) . . . Cînd, dar, în toate țările vedem că se fac sacrificii pentru încurajarea industriei, oare țara noastră care este una din țările cele mai frumoase, nu trebuie și ea să facă sacrificii pentru introducerea și dezvoltarea industriilor naționale” ? ³⁰.

În calea dezvoltării industriei stătea însă convenția comercială cu Austro-Ungaria, încheiată de conservatori în 1875. Consecințele dezastruoase ale acesteia ³¹ aveau să determine un puternic curent de opinii în favoarea protejării industriei naționale, în fruntea căreia se găseau elemente ale burgheziei, acestea reușind să ralieze, de partea lor, puternice forțe poli-

tice care militau în acest sens, precum : M. Cogălniceanu, P.S. Aurelian, A.D. Xenopol, B.P. Hașdeu și alții.

Pe linia încercărilor de a anihila consecințele negative ale Convenției cu Austro-Ungaria, încă din iulie 1878 Parlamentul liberal avea să adopte un proiect de lege potrivit căruia tarifarea din convenție era majorată cu 15 %, abrogându-se, în felul acesta, tarifarea din 1876.

Unele măsuri parțiale în acest sens fuseseră întreprinse încă din 1881 prin adoptarea legii pentru încurajarea industriei hârtiei³². În 1882, o nouă lege oferea fabricilor de zahăr existente, cât și celor ce aveau să se înființeze în decurs de 15 ani, o primă de încurajare. În 1884 în discuția Parlamentului era adus și proiectul de lege pentru încurajarea industriei îmbrăcăminte. P.S. Aurelian, unul dintre fruntașii partidului, raportor al proiectului de lege, relevând însemnătatea înființării unei asemenea industrii, arăta și mijloacele necesare acesteia care, după opinia lui, erau : a) protecțiunea industriei prin tarife ; b) introducerea industriilor prin școli practice și fabrici model, precum și încurajarea consumării obiectelor fabricate în țară. Considerînd drept o chestiune vitală dezvoltarea diferitelor industrii în țară P.S. Aurelian propunea înființarea unei *Societăți centrale pentru încurajarea industriei naționale și a societății industriale din județ*³³, pentru încurajarea fabricațiunii țesăturilor, sforilor, cordcriei și sacilor de iută.

Aceste încurajări parțiale nu erau de natură să satisfacă necesitățile societății românești, și, cu atît mai mult, nu puteau mulțumi burghezia, clasa în ascensiune, care era interesată în promovarea unei politici protecționiste pentru toate ramurile industriale. De aceea, numeroși gînditori și oameni politici cereau cu insistență un tarif vamal avantajos.

Încă în februarie 1882 mai mulți deputați solicită guvernului liberal să înceapă a studia bazele generale ale unui tarif vamal care să fie cît mai avantajos pentru protejarea comerțului și industriei³⁴, cu atît mai mult cu cît mai multe clauze din convenția comercială de la 1875 erau — după cum recunoștea oficiosul Partidului național-liberal — „întoarse de la adevăratul lor înțeles prin măsurile ce guvernul monarhiei dualiste vecine a luat față cu o parte principală a produselor noastre de exportățiune”³⁵. Același oficios arată că „neîncetatele reclamațiuni adresate guvernului de la 1880 au dovedit îndeajuns pagubele enorme create producătorilor noștri de vite, de piei prin măsurile prohibitive înființate la fruntaria dinspre Austro-Ungaria”.

După expirarea convenției cu Austro-Ungaria, Camera liberală a adoptat, la 9 mai 1886, cu unanimitate de voturi, tariful autohton, inaugurînd o politică economică protecționistă³⁶, care avea să contribuie într-o măsură mai mare la dezvoltarea industriei în special, și a economiei naționale în general. Referindu-se la noul tarif vamal, Mihail Cogălniceanu spunea : „Am votat un tarif autonom ca să dobîndim autonomia noastră economică ; am votat tariful nostru autonom ca să intrăm și noi în sistemul adoptat astăzi de toate statele cele mari”³⁷. La rîndul său, G.G. Cantacuzino, un alt fruntaș al partidului, în mai multe rînduri ministru al finanțelor, preciza și el că tariful oferea un interes capital pentru dezvoltarea economiei naționale³⁸.

Deși tariful avea o aplicare parțială — o mare parte din importul și exportul României fiind reglementat prin convențiile comerciale aflate în curs cu Germania și Anglia, care expirau abia în 1891, cu toate acestea el avea să impulsioneze, într-o anumită măsură, acțiunea de dezvoltare

a industriei autohtone, asupra căreia erau, dealtfel, îndreptate toate privilegiile. În gene al, tariful vamal din 1886 constituia o primă manifestare de independență economică, principiile lui stînd dealtfel, la baza întregii politici economice a României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Odată cu adoptarea noului tarif vamal autonom se punea și problema încurajării și dezvoltării întreprinderilor industriale, în care scop, în 1885, Emil Costinescu propunea Corpurilor legiuitoare, în numele unui grup de liberali, discutarea proiectului de lege: *Măsuri generale spre a veni cu ajutorul industriei naționale*. În expunerea de motive, relevîndu-se însemnătatea creerii în România a unei industrii proprii, se arăta că „trebuie cu orice preț să creem o industrie națională. Numai cu acest preț vom scăpa de ruina economică care aduce în genere și ruina politică”³⁹. Propunerile lui Emil Costinescu se refereau inițial doar la încurajarea marilor întreprinderi avînd un capital de cel puțin 200 000 lei sau folosind cel puțin 100 lucrători pe zi, lucru care cu greu s-ar fi putut realiza într-o țară fără o mare burghezie financiară puternică și extinsă numericeste. Proiectul revenea din nou în discuția Corpurilor legiuitoare în ședința din 10 iunie 1886, Emil Costinescu extinzînd avantajele de încurajare și asupra întreprinderilor mijlocii, astfel că încurajarea privea toate întreprinderile ce se vor înființa — avînd un capital de minimum 50 000 de lei sau folosind zilnic cel puțin 25 de lucrători, precum și întrebuițarea mașinilor și mijloacelor perfecționate în procesul fabricației. De asemenea, se cerea ca, cel mult după 5 ani de la înființare, două treimi din lucrători să fie cetățeni români. În discuțiile asupra proiectului de lege reprezentanți ai moșierimii liberale (I. Codrescu, N. Ionescu etc.) cereau limitarea posibilității pătrunderii capitaliștilor străini. Susținînd proiectul, Ion C. Brătianu s-a pronunțat pentru acordarea avantajelor industriei și capitaliștilor străini, arătînd că străinii, chiar dacă vin în România, nu pot trăi decît în legătură cu românii, folosind mai întîi brațele și apoi mintea lor⁴⁰. Recunoscînd că, în toate țările, dezvoltarea industriei autohtone a implicat anumite greutăți și sacrificii inițiale, în dauna altor domenii de producție, Ion C. Brătianu își exprima speranța că, întocmai ca și în alte țări, realizările vor depăși sacrificiile⁴¹.

Legea *Măsuri generale pentru a veni în sprijinul industriei naționale*, încurajînd industria națională prin scutiri de impozite și de taxe vamale la materii prime și la mașini, precum și prin concesiuni de terenuri pentru instalarea noilor fabrici etc., a contribuit, alături de tariful vamal protecționist, la dezvoltarea în ritm rapid a industriei în România. Dealtfel, legea din 12 mai 1887 pentru încurajarea industriei a fost apreciată ca „punctul de plecare al unei noi ere a burgheziei naționale, era capitalismului industrial”⁴². La adăpostul ei s-au înființat numeroase întreprinderi, statistica de la începutul secolului al XX-lea (Ancheta industrială din 1902) înregistrînd 62.188 întreprinderi industriale, dintre care 625 erau socotite ca aparținînd, prin forța motrice, capital și număr de lucrători, marii industrii.

Conceptul „prin noi înșine”, însemna deci dezvoltarea țării sub toate aspectele prin forțele proprii, ceea ce presupunea participarea burgheziei, a elementelor ei, într-o măsură însemnată în toate ramurile activității economice. De aci și tendința de protejare cu precădere a ramurilor industriale care aveau asigurate condiții de existență, respectiv materii prime și o piață sigură de desfacere a produselor lor. Este ceea ce a urmă-

rit, în deceniul de după independentă, guvernul național-liberal, aceasta constituind o caracteristică a întregii lui activități economice. Ca atare, politica economică „prin noi înșine” trebuie înțeleasă în sensul protejării industriei naționale, bineînțeles, fără înlăturarea completă a contribuției capitaliștilor străini și a experienței acestora. Ea însemna, în ultimă instanță, o politică de inițiativă națională, de prevedere și de încredere în forțele burgheziei românești. urmărind dezvoltarea și consolidarea acesteia în întreaga viață economică și politică a țării.

Aplicînd principiile politicii „prin noi înșine” guvernul național-liberal a construit, totodată, docuri și antrepozite, a reorganizat târgurile de vite, a realizat peste 800 km² de cale ferată, care s-au adăugat rețelei existente, ieftinînd întrucîtva tarifele de transport pe cale ferată, asigurînd în acest fel transportul produselor țării, în special al celor cerealiere, a desființat taxele de export, reducînd impozitul personal cu două treimi, precum și fonciera, sprijinînd, astfel, forțele sociale naționale ale burgheziei industriale și rurale, deschizîndu-le cîmp larg de afirmare, contribuind la întărirea și consolidarea lor, creîndu-le, totodată, o situație înfloritoare sub toate aspectele.

În concluzie, național liberalii au desfășurat în deceniul de după independență o multiplă activitate pe plan economic și social, asigurînd afirmarea forțelor naționale ale burgheziei în toate domeniile.

Călăuzindu-se după conceptul „prin noi înșine”, care avea să constituie axul întregii activități politice liberale, guvernul național-liberal a determinat adoptarea de structuri economice corespunzătoare, creînd instituții specifice de credit și de asigurare, care au devenit instrumente de accelerare a dezvoltării economice, de stimulare a burgheziei naționale și de micșorare a decalajelor dintre România și statele evoluat ale Europei. Beneficiarii înfăptuirilor rezultate de pe urma unei atari politici naționale, și bazată pe forțele interne ale țării, au fost cu precădere elementele burgheziei și chiar ale moșierimii care, în condițiile unei politici guvernamentale stimulativă, au reușit să-și consolideze pozițiile materiale și politice. Masele populare de la orașe și sate au simțit într-o prea mică măsură efectele unei asemenea politici de dezvoltare a economiei naționale prin sprijinirea cu precădere pe forțele interne.

NOTE

¹ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență*, București, 1979, p. 411—412.

² Vintilă C.A. Rosetti, *Amintiri istorice*, București, 1889, p. 186.

³ A se vedea în acest sens: *România în războiul de independență 1877—1878*, Edit. militară, București, 1977; N. Adăniloae, *Cucerirea independenței de stat a României*, Edit. politică, București, 1973; Dan Berindei, *Cucerirea independenței 1877—1878*, București, 1967; General maior dr. Constantin Olteanu, *Masele populare și războiul de independență*, Edit. militară, București, 1977; Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică a anilor 1859—1877*, în „Rev. de ist.”, nr. 10, 1975, Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1983; Ștefan Pascu, Const. C. Giurescu, I. Ceterchi, *Independența României*, București, Edit. Acad. R.S. România, 1977; Maziliu Dumitru, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*, București, Edit. militară, 1978; *L'indépendance de la Roumanie*. Publié par les soins du Prof. Ștefan Pascu, București, Edit. Academiei R.S. România, 1977; *Independența României. Documente*, vol. I—II, Partea I și II; vol. III (1977); vol. IV (1978), Edit. Academiei R.S. România.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 256.

⁵ Vezi scrisoarea lui Ion C. Brătianu către Petre Mavrogheni, în „Românul”, anul al XVII-lea, din 7 februarie 1873, p. 116, reprodușă și în N. Bănescu, *Ion I.C. Brătianu, 1864—1927*,

Craiova, 1930, p. 30 ; *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*, publicate de G. Fotino, vol. I (12 noiembrie 1895 – 9 decembrie 1903), Edit. Cartea Românească, București, 1933, p. 249–250.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

* adică a proprietarilor înglodați în datorii.

⁸ Scrisoarea lui Ion C. Brătianu către Petre Mavrogheni, în „Românul” anul al XVII-lea, din 7 februarie 1873, p. 116.

⁹ „Românul”, an al XVII-lea, din 7 februarie 1873, p. 116.

¹⁰ *Ibidem*, din 10 februarie 1873, p. 128. Vezi și *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*, publicate de G. Fotino, vol. I, p. 250.

¹¹ Ion C. Brătianu, *Discursuri, serieri, acte și documente, vol. II.*, 23 aprilie 1876–30 aprilie 1877), Partea I, București, 1912, p. 654.

¹² *Ibidem*, p. 654.

¹³ I.G. Duca, *Ion C. Brătianu*, Edit. Cartea Românească, București, 1932, p. 15.

¹⁴ *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării*. Cuvântările rostite de : I.G. Duca, C.I.C. Brătianu, Al. Lapedatu, Ioan Botez, Victor Iamandi în discuțiunea mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932, p. 50.

¹⁵ Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea 1886, nr. 42, din 6 februarie 1886, p. 610 ; (în continuare D.A.D.), vezi și Horia Furtună, *Ion C. Brătianu*, București, 1921, p. 18.

¹⁶ Dezbaterile Senatului, 1886, nr. 142, șed. din 9 decembrie 1886, p. 231.

¹⁷ *Acte relative la organizarea creditului public în Principatele Unite și întocmirea unei bănești de scempt și circulațiune* (1860) ; vezi și I. Clinceanu, *Istoricul Bănești Naționale*, București, 1920.

¹⁸ I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. V, mai 1879–30 aprilie 1880, p. 233–234.

¹⁹ „Mon. Oficial”, nr. 48, din 28 februarie/11 martie 1880, Adunarea Deputaților din 27 februarie 1879, p. 1276.

²⁰ În privința modului de organizare s-au ivit două curente : unul care cerea înființarea acesteia prin mijloace proprii, cel de-al doilea, neîncrezător în forțele interne ale țării, preconiza înființarea acesteia cu sprijinul bancherilor străini. Pe de altă parte, unii membrii ai partidului se declarau pentru tipul de bancă de stat, alții pentru o bancă particulară. În cele din urmă s-a adoptat sistemul mixt de colaborare a capitalurilor particulare cu cel al statului.

²¹ Vezi : Tudor Șoimaru, *Istoria vieții publice în România, Vremea 1929–1938*, p. 31.

²² Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei în istorie*, București, 1925, p. 96.

²³ *Eugeniu Carada (1836–1910)*, Cuvint înainte de Nicolae Bălănescu, București, 1937, p. 245.

²⁴ Șt. Antim, *Alte studii și portrete*, București, 1939, p. 37.

²⁵ I.G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul Nea-țtrării 1877–1878*, Conferințe ținute la Ateneu, București, 1927, p. 138–139.

²⁶ D.A.D., 1880–1881, șed. din 25 mai 1881, p. 1318 ; vezi și C.I. Băicoianu, *Istoria politicii monetare și a Bănești Naționale 1914–1920*, vol. II, Partea I, București, 1935, p. 182–183.

²⁷ *Eugeniu Carada (1836–1910)*, p. 245.

²⁸ Dumitru Brătianu, într-un discurs ținut la Senat, la 9 decembrie 1886, releva, exagerând, bineînțeles, că „Casele de credit agricol, în loc să ajute pe țărani, le grăbește ruina ; cu banii împrumutați de cele mai multe ori aceștia azi plătesc birul și, neputînd întoarce banii la termen, Casele de credit agricol, cu privilegiul lor, le vinde tot și uneltele și vitele de muncă. Dezbaterile Senatului, 1885/1886, șed. de la 9 decembrie 1886, București, 1923, p. 231 (în continuare — D.S. — M.I.).

²⁹ În 1882, cu prilejul dezbaterii proiectului de lege privind încurajarea zahărului, Ion C. Brătianu spunea : „ . . . neconținut m-am ocupat să văd care sînt industriile care pot să ia naștere mai întîi la noi fără mari sacrificii, căci industria se poate așeza oriunde, dar unora le trebuie un an ori doi, ci zece de ani de protecționism ca să poată lupta cu concurența străină, pe cînd industriile, care au legătură cu agricultura, pot, la noi în țară, să se întemeieze în scurt timp . . . ” (Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VII, p. 118).

³⁰ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VII, p. 123.

³¹ „Convenția comercială cu Austro-Ungaria — scria „Voința Națională” nu mai putea fi menținută . . . Am îndurat destul roadele ei. Am văzut cum una cîte una, un mare număr din industriile noastre născînde au trebuit să cadă. Am văzut cum toate încercările pentru a crea industria noi au rămas zadarnice. Am văzut cum a trebuit să ne încredințăm că sub regimul Convenției actuale, România trebuie să-și mulțumească activitatea lor numai la producerea de materii prime brute, pe care trimițîndu-le în străinătate sînt siliți să le răscumpere apoi de la dînsa pe prețuri întreprinse și înzecite. Am văzut cum prin taxe de drum de fier cerealele noastre au întîmpinat tot felul de greutăți spre a le putea scurge în Austro-Ungaria, cum vitele noastre au fost oprite să treacă fruntariile, cum, în sfîrșit, s-au pus cele mai mari piedici unei mari părți din exportul nostru” („Voința Națională”, III (1886), nr. 506, din 6/18 aprilie).

³² În 1880 deja se constituise un comitet din : C. Proumbaru, V.I. Soccec, P.S. Aurelian, G. Dem. Teodorescu, dr. Carol Davila, Teodor Ștefănescu și I.C. Bahanolu care lansa o chemare către public spre a subscrie pentru înființarea unei atari fabrici (vezi C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. I, București, 1937, p. 302).

³³ Vezi în acest sens, Mircea Iosa, *Urmările economice și sociale ale dobândirii independenței de stat a României*, în „Rev. de ist.”, tom. 30, nr. 4, p. 712, 1977.

³⁴ D.A.D., 1881/1882, nr. 49, șed. de la 10/22 ianuarie 1882, p. 606.

³⁵ „Voința Națională”, III (1886), nr. 444, din 22 ianuarie—13 februarie.

³⁶ Tarifarea avea ca principale obiective : a) regim vamal protecționist pentru materiile prime existente în țară și pentru produsele care se fabricau sau se puteau fabrica prin întreprinderi autohtone ; b) scutirea de taxe la export pentru materiile prime pe care România le avea în cantități suficiente ; c) taxe de import reduse pentru materiile prime sau produsele industriale de care era nevoie și nu existau în cantități suficiente. („Voința Națională”, III (1886), nr. 551, din 8/20 iunie).

³⁷ „Voința Națională”, III (1886), nr. 551, din 8/20 iunie.

³⁸ B.A.Msse, Arh. G.G. Cantacuzino, I, ms. 15, f. 2.

³⁹ D.A.D., 1884/1885, nr. 66, șed. din 26 februarie 1885, p. 1 106.

⁴⁰ Dezbaterile Corpurilor legiuitoare 1885/1886, nr. 111, șed. din 10 iunie 1886, p. 1835.

⁴¹ Ibidem, p. 1845—1946 ; vezi și A. Iordache, *Primele măsuri legislative pentru protejarea și încurajarea industriei naționale. Legea din 1887*, în „Studii”, nr. 1/1972, p. 107.

⁴² Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, București, 1931, p. 33.

ASPECTS DE LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE LIBÉRALE APRÈS LA CONQUÊTE DE L'INDÉPENDANCE

Résumé

Pendant la décennie qui a suivi la conquête de l'indépendance d'Etat de la Roumanie, le Parti National-Libéral a déployé une intense activité économique et sociale, assurant le développement et l'affirmation de la bourgeoisie dans tous les domaines.

En se guidant sur le concept „par nous-mêmes”, dont il a fait l'axe de toute son activité politique, il a déterminé l'adoption de structures économiques appropriées, créant des institutions spécifiques de crédit et d'assurances qui sont devenus des instruments d'accélération du développement économique, d'encouragement de la bourgeoisie nationale et de réduction des décalages entre la Roumanie et les Etats évolués de l'Europe. En adoptant le tarif douanier protectionniste et la loi pour l'encouragement de l'industrie nationale du 12 mai 1887, en faisant baisser le taux de remboursement du crédit et en multipliant les moyennes de transport, il a assuré des conditions avantageuses pour le développement des entreprises industrielles, assurant en même temps le développement de la bourgeoisie nationale, son affirmation dans toutes les sphères de l'activité politique et économique.

ACTUL RATIFICĂRII TRATATELOR DE PACE ÎN CORPURILE LEGIUITOARE ALE ROMÂNIEI—1920

ION BITOLEANU

Făurirea statului național unitar român, moment de importanță cardinală în istoria României moderne, a constituit obiectul unor studii temeinice, pătrunse atât de respectul pentru adevăr, cât și de preocuparea de a nu lăsa în afara cercetării și cunoașterii niciunul din aspectele acestei memorabile epopei naționale. Așa cum este lesne de înțeles, tratatelor de pace care au consacrat pe plan juridic internațional actul întregirii noastre de stat le-a fost rezervat un loc binemeritat¹, cadru în care se regăsesc numeroase încheieri, opinii și judecăți de valoare cu privire la meritele sau scăderile acestor documente.

Prezenta lucrare își propune, cu bună știință, să nu reia concluziile formulate cu relevanță de istoriografia noastră, ci doar să împlinească un aspect în direcția căruia s-a realizat o deschidere cu totul insuficientă : examinarea dezbaterilor purtate în Corpurile Legiuitoare ale României întregite pe marginea tratatelor de pace semnate de guvernele care s-au aflat la cîrma țării în anii 1919—1920.

For legislativ al țării, în care se instituise atmosfera democrației generată de spiritul Marii Uniri din 1918, parlamentul României a reprezentat în această perioadă cadrul unor dezbateri libere, unde reprezentanții aleși ai partidelor și-au expus fără restricții punctele de vedere, inclusiv în marile probleme de politică externă care frământau încă omenirea, opinia publică din țara noastră.

Așa cum actul semnării unora din cele cinci tratate de către delegațiile României n-a reprezentat un act formal — dat fiind climatul tensionat creat de numeroasele și gravele probleme apărute la Conferința de Pace de la Paris — tot astfel ratificarea aceluiași tratate în Corpurile Legiuitoare a prilejuit aprinse dezbateri și confruntări de păreri.

Posteritatea are, desigur, avantajul de a judeca modul de gândire și faptele înaintașilor după ce istoria a confirmat sau infirmat viziunea unei epoci. Unele din opiniile exprimate atunci prezintă anumite limite, dar, într-o proporție impresionantă, ele denotă responsabilitatea celor cărora masele, națiunea, le-a încredințat mandatul de a apăra în parlament actul Unirii. Mai presus decît oricare dintre aspectele demne să rețină atenția istoricului, se impune, în prim plan, ideea care străbate în mod axial dezbaterile desfășurată îndeosebi în Adunarea Deputaților — idee exprimată cu atîta strălucire astăzi, în cuvintele cuprinzătoare de un mare adevăr : „Unirea nu a fost efectul unei întîmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor . . . Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor”².

De aceea, fără a abdica de la îndatorirea examinării critice a opiniilor, autorul și-a propus să dea, pe cât posibil, libertatea exprimării, în esență, a părerilor și motivării punctelor de vedere ale membrilor parlamentului, așa cum au fost prinse de stenografiile oficiale ai Corpurilor Legiuitoare.

★

Semnarea tratatelor de pace cu statele ex-inamice — Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia — a pus la ordinea zilei, în vara anului 1920, ratificarea lor de Corpurile Legiuitoare, a căror sesiune ordinară se afla în plină desfășurare.

În ședința Adunării Deputaților din 12 august 1920, ministrul de externe Take Ionescu a propus, oarecum prin surprindere, intervertirea ordinii de zi, în sensul punerii imediate în discuție a proiectului de lege prin care guvernul era autorizat să ratifice și să facă executoriu tratatul de pace încheiat de Puterile aliate și asociate cu Austria, la Saint-Germain en Laye, în 10 septembrie 1919, precum și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris în 9 decembrie 1919 — documente adoptate și de Senat cu unanimitate de 78 de voturi.

Istoria agitată a acestor tratate și atmosfera convulsivă creată în jurul lor erau cunoscute, în general, parlamentarilor. Se știa că șeful delegației române la Conferința păcii, Ion I.C. Brătianu a protestat vehement împotriva clauzelor economice de natură să instituie, după părerea sa, controlul și dominația capitalurilor internaționale în economia românească. El a condamnat, de asemenea, intolerabila imixtiune a Marilor Puteri în viața politică a României prin faptul că, sub pretextul griji față de drepturile minorităților naționale, se prevedea punerea acestora sub „ocrotire” străină, ceea ce leza suveranitatea deplină a statului român.

Refuzînd să-și asume răspunderea în fața istoriei, Ion I.C. Brătianu a părăsit Conferința, nu înainte de a înainta un amplu și explicit memoriu intitulat „România în fața Congresului de pace”, după care a depus și mandatul guvernului pe care-l prezida. În aceste împrejurări tratatul cu Austria a fost semnat în absența delegației române, iar noile guverne care au succedat național-liberalilor — cele prezidate de generalul Arthur Văitoianu și Alexandru Vaida-Voievod — au refuzat cu îndârjire să o facă.

Atunci cînd Consiliul Suprem al Conferinței a adresat României un ultimatum intransigent, amenințînd cu retragerea misiunilor diplomatice, și cînd a acceptat apoi modificarea sau atenuarea unor clauze în sensul observațiilor românești, guvernul Alexandru Vaida-Voievod s-a văzut la limita politicii de rezistență prin mijloace politice și diplomatice. Cum într-un anumit moment al războiului cineva a trebuit să semneze o pace oneroasă, dar inevitabilă, în perspectiva previzibilă a unui alt deznodămînt al conflagranței, tot astfel trebuia ca acum alteineva să accepte ideea că țara se afla în fața unui act irecuzabil. Dacă satisfacțiile acordate României în problema minorităților erau minime, obiectivul politic fundamental era realizat : articolul 59 din textul inițial a fost modificat, în sensul că recunoștea României dreptul asupra Bucovinei cu frontierele specificate în hotărîrea de unire din noiembrie 1918. În plus, o ruptură cu foștii aliați de arme, într-un moment cînd pacea nu fusese încă fundamentată apărea de neconceput, chiar și pentru aceia care — așa cum erau național-liberalii — admiteau, în principiu, și o astfel de alternativă. Deznodămîntul acestor frămîntări a fost acela că, după consul-

tarea frunțașilor politici din țară, Alexandru Vaida-Voievod a autorizat pe delegatul României, generalul C. Coandă, să semneze celor două tratate.

Aducerea lor spre ratificarea Corpurilor Legiuitoare a revenit guvernului prezidat de generalul Al. Averescu, sau putea să revină oricărui alt guvern, așa încât constatarea ministrului de externe în sensul că învoirea parlamentului devenise o „necesitate inexorabilă”, era pe deplin întemeiată. Desigur, în istoria diplomației și a vieții parlamentare se cunosc situații — este adevărat puține la număr — când reprezentanța națională nu a ratificat documente contractuale semnate de guvern, dar a nu fi aprobat în momentul acela Tratatul de la Saint-Germain era un act riscant, cu urmări impredictibile, și este îndoielnic că s-ar fi găsit vreun guvern investit cu răspundere și rațiune care să renunțe la lupta pentru obținerea ratificării sale.

Cu toate acestea, în spiritul și conținutul unor articole și prevederi, cele două tratate aveau mulți adversari, care n-au evitat să expună de îndată temeiul opoziției lor³. Primul vorbitor a fost C. Banu, în numele Partidului Național Liberal, ceea ce dovedea că acest partid era pregătit din vreme pentru o astfel de dezbateri. Declarația sa, concisă și sobră, reproducea în esență conținutul memoriului depus pe masa Conferinței de pace în 1919. Declarația debuta printr-o afirmație paradoxală. Politica alături de aliați așa cum a fost ea consacrată prin principiile înscrise în tratatul din 4 august 1916 era socotită „ca singura cu putință”, dar tocmai o asemenea politică impunea „datoria ineluctabilă de a refuza ratificarea tratatului ce ni se prezintă” — document în dezacord cu recunoașterea suveranității statului român pentru că, „prin clauza minorităților și a subjugării economice aduce o gravă știrbire acestor drepturi de la care poporul român n-a înțeles niciodată să abdice”. Fără menajamente și preocupări eufemistice, autorul califica cele două tratate ca pe „un act care nu ține în destul seama nici de sacrificiile făcute, nici de drepturile câștigate, nici de tradițiile noastre de toleranță față de străini, precum nici acelea de corecte raporturi internaționale”. Documentul considera că, din nefericire, punctul de vedere al P.N.L. s-a dovedit întemeiat, iar temerile sale pentru viitor și mai justificate pentru că, după reducerea recunoașterilor teritoriale din 1916 România, în numeroase împrejurări precum, între altele, aceea a regimului Dunării apoi al Strîmtorilor la San Remo, al despăgubirilor la Spa — „a fost pusă în situația dureroasă de a se întreba dacă ea a fost de partea învingătorilor sau a învinșilor”. Conducerea partidului își exprima convingerea că, în fața evenimentelor, foștii aliați vor sfârși prin a recunoaște „erorile făcute îndeosebi în dauna României”, dar, pînă atunci, ea își rezerva dreptul de a se pronunța „împotriva oricărui amestec dăunător sau umilitor din afară, din orice parte ar veni el”. Cu atît mai remarcabilă era încheierea acestei expunerii, cu cît ea era mai veridică. „Dacă România — se spunea — a mers în continuu pe calea progresului, e pentru că întotdeauna a știut să-și lege soarta de principiile mari de libertate și dreptate, care citeodată pot fi încălcate, dar niciodată desființate”.

Ținuta dezbaterii a scăzut brusc prin intervenția — ca întotdeauna prolixă și încărcată de digresiuni — a lui A.C. Cuza. Însăși direcția atacului său — politică ministrului Afacerilor străine, Take Ionescu — era un lucru puțin obișnuit, dacă facem precizarea că vorbitorul făcea, oricum, parte din majoritatea parlamentară averescană și ar fi avut datoria de a susține guvernul în orientarea sa externă. Dar cel care pretindea că a scris pro-

„cesul-verbal de constituire a Ligii Poporului — enumerându-se, prin urmare, printre fondatorii săi — și s-a văzut ales deputat pe listele Partidului Poporului aflat la guvernare, nu s-a putut abține de a da curs aversiunii sale personale față de Take Ionescu, personalitate care dobândise în efemera sa prezență alături de Al. Averescu, atât în partidul eterogen creat de el și în guvernul pe care-l prezida, un ascendent politic de netăgăduit. Dacă însă atitudinea sa ar fi fost doar rezultatul unor resentimente personale, cuvîntarea rostită n-ar fi făcut impresia deplorabilă lăsată pînă la urmă de exacerbaria temei pentru care el avea predilecție — naționalismul șovin și antisemitismul.

Nu fără o oarecare abilitate în manevrarea principiilor de logică și drept A. C. Cuza a observat că invocarea conceptului de „necesitate inexorabilă” implica atât premisa cît și concluzia, ceea ce nu mai lăsa loc vreunei discuții, orice examinare devenind, astfel, zadarnică. Această alegație era adusă în sprijinul părerii sale că discuția era menită nu atât să elimine unele condiții care nu se puteau înlătura, ci, mai ales, să stabilizească răspunderile pentru acceptarea tratatului fără o rezistență mai fermă. El observa că în momentul cînd s-a hotărît să-l semneze, Alexandru Vaida-Voievod avea conștiința sacrificiului care i se cerea, citînd cuvintele rostită de el atunci : „M-am hotărît să fac acest salt în prăpastie, știind că deși, poate, eu voi fi o jertfă, totuși țara va fi salvată de urmările grave ale unei rupturi cu aliații”. Pornind de la textul acelei declarații, rezultă că primul ministru reflectase la o politică de rezistență, cu condiția ca, sub raport politic, să fi existat o deplină unitate de vederi, iar resursele morale și materiale ale țării să reprezinte un suport suficient de temeinic — condiții care, însă, nu erau întrunite după părerea lui.

A.C. Cuza și-a concentrat, în continuare, atenția asupra a ceea ce el a numit „eroarea domnului Vaida”, greșeala sa capitală de politică generală. Mai întîi, în fața somațiilor ultimative ale Consiliului Suprem, el s-ar fi putut prevala de Mesajul Tronului prezentat în primul parlament al României unificate, prin care regele atribuia reprezentanței naționale decizia hotărîtoare cu privire la tratatele de pace. În al doilea rînd Vaida a confundat două lucruri deosebite : ruperea relațiilor diplomatice — care nu putea dura la infinit, urmînd a fi reluate pe premise noi, oricum nu mai rele decît cele vechi, și un conflict armat cu foștii aliați, puțin probabil după părerea sa. În al treilea rînd, faptul că primul președinte de consiliu numit dintre fruntașii politici ai provinciilor românești unite ar fi declarat că nu-și asumă răspunderea semnării tratatului putea să impresioneze cercurile guvernante și opinia publică din Occident. Dacă nici o personalitate cu suprafață politică n-ar fi acceptat semnarea, s-ar fi recurs, în ultima instanță, la un guvern de funcționari, nereprezentativ, lipsind prin urmare de autoritate semnătura dată.

Exasperați de divagațiile și speculațiile străine de stadiul problemei, șefii unor partide cum au fost Iuliu Maniu, Nicolae Iorga și chiar primul ministru Al. Averescu au încercat să tempereze pe impulsivul orator, readucînd discuția spre făgașul ratificării. La un moment dat Alexandru Vaida-Voievod a pus o întrebare tranșantă : „Propuneți majorității să refuze ratificarea? Sînteți din majoritate dumneavoastră”, la care, constatînd dificultatea în care se afla vorbitorul, președintele Adunării, Duiliu Zamfirescu, a intervenit : „Aceasta este altceva”. Din acest moment stenografii au notat următorul schimb de replici : „Dl. A.C. Cuza : Asta e altceva ; ceea ce se putea face de Dl. Vaida în decembrie, 1919 e greu să se facă în

august 1920". Dl. dr. N. Lupu (sarcastic) : D-le preşedinte, nu-i suflaţi răspunsurile că vă reproduce aidoma".

Văzîndu-se izolat pe un teren care-i era, totuşi, străin A.C. Cuza a trecut, ca de fiecare dată cînd îşi oferea prilejul, la apologia antisemitismului, susţinînd că opoziţia sa faţă de cele două tratate aflate în discuţie s-ar justifica prin aceea că prevederile referitoare la minorităţi priveau, de fapt, să instituie privilegiile unei singure etnii — cea evrească. Estimînd, probabil, să ralieze în jurul punctului său de vedere şi alţi participanţi, el a agitat spectrul unei preinse primejdii pentru structurarea etnică a României, dar efectul s-a dovedit contrariu. O seamă de deputaţi — dr. N. Lupu, Voicu Niţescu, A. Dobrescu — şi-au manifestat revolta faţă de astfel de aserţiuni care, relevau ei, dovedeau necunoaşterea spiritului de toleranţă, dar şi puterea de conservare a poporului român. Mai apoi, interpretînd în mod extrem de tendinţios şi cu mijloace cazuistice principiul naţionalităţilor, exponentul forţelor de dreapta — după o incursiune extrem de sinuoasă prin Europa — întreba : „Cînd este vorba de tractatul cu Austria să mi se spună în virtutea cărui principiu Austria a fost împiedicată să facă parte din Germania ?”.

Am prezentat pe larg opiniile unui personaj care, la vremea aceea, aducea o notă stranie în peisajul vieţii parlamentare, nu pentru că ele ar fi meritat să fie reproduse, ci pentru a înţelege mai bine valoarea reacţiei unei instituţii în ansamblul ei democratice, devotată cauzei naţionale şi pătrunsă de responsabilitate faţă de pacea lumii dobîndită cu lacrimi şi sînge.

Este elocventă, în acest sens, îndreptăţita filipică rostită de ministrul Afacerilor Străine la adresa acelei părţi din discursul lui A.C. Cuza referitoare la încorporarea Austriei în Germania. „Se poate — spunea Take Ionescu — ca în Camera română să se întrebe cineva şi să protesteze că nu s-a acordat Austriei putinţa de a se alipi de Germania ? Cum ! Sutele de mii de morţi ai noştri au căzut pentru ca să se sporească teritoriul ţării care a provocat războiul mondial ? . . . Nouă, românilor, să ne pară rău că nu se sporeşte cu 6 milioane locuitori capacitatea militară şi economică a învingşilor care . . . nu se poate ca în sufletele lor să nu se gîndească la revanşă, deci la distrugerea edificiului dinc are a ieşit România modernă ?” Dimpotrivă, socotea vorbitorul, România trebuia să sprijine Republica austriacă în consolidarea sa pe drumul existenţei de sine stătătoare pe care şi l-a ales. Avînd convingerea că naţiunea austriacă nu purta vina războiului, neputîndu-se identifica pe de-antregul cu guvernanţii săi, Take Ionescu considera că dintre statele vecine cu care România s-a aflat în conflict, „Austria este cea dintîi uşă la care va trebui să se bată”, în efortul general de a trăi în bună vecinătate şi conlucrare. În această ordine de idei Alexandru Vaida-Voievod a subliniat, la rîndul său, interesul României de a stabili cu statul austriac „cele mai bune relaţiuni” şi a elogiat iniţiativa cabinetului prezidat de Al. Averescu de a negocia cu acesta un tratat comercial.

De asemenea, îndată ce A.C. Cuza şi-a încheiat expozeul, preşedintele Adunării Deputaţilor a făcut o scurtă dar semnificativă declaraţie. Majoritatea parlamentară, sublinia el, avînd simţămîntul că ţara trecea printr-unul din cele mai importante momente ale consolidării sale interne şi, mai cu seamă, externe, îl autoriza să declare că nu se poate solidariza cu toate punctele de vedere exprimate de propinent — formulă concesivă.

menită să atenueze antagonismul creat între opinia sa și viiunea guvernului.

Prima zi a dezbaterilor privitoare la ratificarea tratatului de pace cu Austria s-a încheiat cu prezentarea unei scurte declarații a partidelor din opoziție care alcătuiau Blocul Național, purtător de cuvânt fiind Nicolae Iorga. Documentul recunoștea că viziunea marilor puteri aliate asupra viitoarei Europe pacifiste atribuia României un rol considerat de ea prea mic, în raport cu speranțele instaurării unei adevărate democrații, sentiment amplificat și de clauzele juridice nepotrivite unui stat în a cărui viață de atâtea ori seculară mulți, nesfârșit de mulți străini au căutat adăpost, s-au contopit cu poporul nostru, fără ca nimeni să-i părăsească pământul pentru că acesta n-ar fi îngăduit întregirea manifestării lor naționale. Dar, adăuga eminentul istoric „sintem așa de siguri că nici o îngrădire nu poate întrece simțul de dreptate și generozitate tradițională a poporului nostru, încît națiunea noastră nu simte nevoia de a respinge ceea ce jig-nește sentimentul nostru”. Tot asemenea, a face din clauzele economice și financiare neechitabile dar nu insuportabile — în legătură cu care exista convingerea reaşezării după o concepție mai dreaptă — un obstacol în calea executării tratatului, părea acestei constelații politice o atitudine lipsită de înțelepciune. Raportate la prevederile esențiale pentru construcția de stat românească, aspectele criticabile căpătau dimensiuni minore pe tema cărora partidele Blocului Național nu înțelegeau să facă obstrucție ratificării.

Se părea că, odată ce principalele partide și grupări politice și-au precizat poziția, discuția era încheiată, urmînd să fie pus la vot proiectul de lege pentru ratificarea tratatului. În ziua următoare însă, 13 august 1920, dezbaterile a fost reluată dîndu-i-se o surprinzătoare amploare⁴. Explicația constă în penibila impresie lăsată de cuvîntarea lui A.C. Cuza și dorința oamenilor politici implicați de a nu lăsa fără replică aserțiunile și speculațiile sale — pe de o parte — și în tardiva reacție a ministrului de externe la afirmațiile unor fruntași ai Partidului Național Liberal în sensul că el, Take Ionescu, ar fi subminat la Paris poziția de intransigență pe care se situase delegația României condusă de Ion I.C. Brătianu — pe de altă parte.

Primul înscris la cuvînt a fost Alexandru Vaida-Voievod. El a exprimat regretul partidului său în legătură cu direcția luată de discuție la un moment dat, apreciînd ca nefondată impresia lăsată de anumiți vorbitori, în sensul existenței unor sentimente ostile României la Conferința de Pace. Colaborînd cu Ion I.C. Brătianu în timpul lucrărilor acesteia, aflîndu-se în dezacord cu politica partidului său după aceea, Partidul Național Român ținea să judece faptele nu în funcție de fluctuațiile raporturilor dintre partide, ci de datorica ca judecata să fie dreaptă. „Am datorica morală — rostea Vaida-Voievod cu deplină obiectivitate — să constat că atitudinea primului delegat, dl. Brătianu la Conferința de pace, după a mea judecată, a corespuns pe deplin intereselor României”. Punctul său de vedere s-a întemeiat, în continuare, pe raționamentul că niciun alt om politic investit cu misiunea de a apăra aceste interese n-ar fi putut proceda altfel în momentul cînd, după ce tratatul încheiat în timpul războiului îți recunoștea egala îndreptățire ca aliat, te vedeai mai apoi redus la situația de „factor de mîna a doua”. Dar, continua fostul prim-ministru, tactica intransigenței a corespuns situației pînă în momentul cînd s-a generalizat convingerea că ea risca să se transforme într-o atitudine rigidă și păgubitoare, moment care a reclamat o altă orientare, mai suplă, implicînd concesii reciproce.

Nota ultimativă a Conferinței de Pace din 12 octombrie 1919 a pus în mod acut problema răspunderilor, pe care Partidul Național Liberal, înfrînt sever în alegerile din acest an, nici nu voia și nici nu și le mai putea asuma de pe poziții de guvernanți. Luînd drept martori pe toți cei ce-au fost implicați în evenimentele de atunci, în sensul că el nu și-a dorit demnitatea de prim-ministru, Alexandru Vaida-Voievod făcea apel la buna credință a tuturor pentru a recunoaște povara grea pe care majoritatea dobîndită de Blocul Democratic o așeza, implicit, pe umerii guvernului prezidat de el începînd de la 1 decembrie 1919.

În timpul dezbaterilor atît Vaida-Voievod cît și Nicolae Iorga au ținut să asocieze la politica externă a guvernului și voința corpului electoral, întrucît, sublinia acesta din urmă, campania electorală a Blocului s-a întemeiat și pe obiectivul semnării tratatelor de pace, fapt pe care parlamentarii liberali nici nu l-au contestat.

Fără să citeze nume, Vaida-Voievod a dezvăluit un episod petrecut în culisele politice, acolo unde spectacolul era mai palpitant adesea decît pe scena destinată vieții publice. Potrivit versiunii sale, el s-a consultat cu reprezentanți ai minorității național-liberale, făcîndu-le cunoscută opțiunea guvernului său pentru promovarea unei linii de „intransigență și cooperare”—în fond un compromis între orientarea de pînă atunci și necesitatea unor concesi care să scoată negocierile din impasul creat. Ceea ce apare însă cel mai interesant, din punctul de vedere exprimat de reprezentantul Blocului Democratic, este că el aprecia pozitivă rămînerea P.N.L. pe pozițiile intransigenței. În felul acesta, socotea el, Marile puteri ar reține că în România se menținea un curent politic influent potrivit elazelor nedrepte ale tratatului de pace, iar pe plan intern o platformă electorală care, validată de viitoarele alegeri, să permită o corectare a acestor clauze în sensul recunoașterii drepturilor României.

Dilema dramatică în care s-a găsit noul guvern era aceea că dacă Partidul Național Liberal, aflat la guvernare în 1916, n-ar fi putut abandona tratatul semnat atunci, primului transilvănean desemnat în funcția de președinte ale Consiliului de Miniștri i-ar fi venit și mai greu să iscălească un tratat care să atingă ideea de deplină suveranitate a statului român întregit. Pe de altă parte, investirea cu răspunderea semnării a oricărui alt guvern care n-ar fi rezultat din voința majorității — cu atît mai mult a unui guvern de funcționari — ar fi diminuat în fața aliaților atît valoarea morală cît și cea de drept a acestui document hotărîtor pentru viitorul României.

Și atunci — evoca mai departe Vaida-Voievod frămîntările sale — cunoscînd atitudinea partidelor, greutatea momentului, riscurile care l-ar fi expus la judecata posterității, a ajuns la încheierea că cineva trebuia să facă pasul, deoarece „nu era cu putință în situațiunea noastră geografică și în situațiunea momentului istoric în care ne găseam . . . să ne izolăm de cei mari și puternici”. Răspunzînd pozitiv la nota din 12 octombrie a Consiliului Suprem, guvernul român a formulat însă anumite condiții, care au fost satisfăcute de autorii tratatelor. Cea mai importantă concesie a fost, de pildă, radierea din proiectul Tratatului de la Trianon a preambulului care dădea clauzei minorităților un caracter necondiționat, incompatibil cu suveranitatea țării.

Ajungînd la problema minorităților, rezolvată mai întîi în forma și împrejurările în care a fost semnat tratatul de pace cu Austria, Vaida-

Voievod a recunoscut că actul însuși „a însemnat nu alegerea liberă în fața unei alternative, ci cedarea în fața împrejurărilor de forță majoră”. Caracterul inexorabil al acestui act a fost recunoscut și de reprezentanții Partidului Poporului aflat în opoziție, și încă în urma consultărilor de atunci cu generalul Al. Averescu și Take Ionescu aceștia și-au dat asentimentul la semnarea tratatului minorităților, cu care acum voci izolate și lipsite de răspundere făceau o „demagogie deplasată” și „inutilă” așa cum ținea să adauge Nicolae Iorga. Deplasată pentru că ideile străinii și agresive conținute în cuvântarea lui A.C. Cuza ar fi putut fi preluate de presa străină ruptă de contextul și atmosfera generală, și inutilă pentru că, se întreba Alexandru Vaida-Voievod, dacă nici anularea, nici ameliorarea mai substanțială a acestui tratat nu erau posibile, ce rost mai putea avea întreaga polemică ce întârziea actul ratificării? „Neamul românesc — își încheia vorbitorul expunerea — e destul de generos ca să nu voiască să devină din asupra ce a fost, asupra”, și tocmai în acest fapt rezida garanția că Declarația de la Alba Iulia cit și politica statului român întemeiată pe principiile sale cu privire la statutul naționalităților conlocuitoare reprezentau o platformă cu valoare morală și juridică mult mai largă decât putea să ofere orice tratat al minorităților.

Ultimul vorbitor înscris la cuvânt a fost Take Ionescu. El a rezumat în mod lapidar situația în care se găseau Corpurile Legiuitoare cu majoritate averescană — aceea de a ratifica tratate semnate de alt guvern decât cel în exercițiu. Dar, a adăugat îndată ministrul de externe, guvernul său susținea ratificarea nu pentru simplul fapt că actele fuseseră semnate deja, ci, mai cu seamă, pentru că forțele politice coalizate în cabinetul existent nu aveau obiecțiuni majore privind fondul acestora. „Dl. general Averescu — declara ministrul — m-a însărcinat să declar că d-sa a fost contra politicii de rezistență”, el însuși considerînd ca fiind o greșeală faptul că s-a dat prilejul Consiliului Suprem al Conferinței de Pace să înainteze României nota ultimativă din 12 noiembrie 1919. În legătură cu mult discutata clauză a naționalităților, experimentatul om de stat s-a asociat convingerii cu valoare de angajament a celorlalte personalități politice că statul român, nu numai în numele normelor morale tradiționale și a înalțelor principii de drept, dar și din punct de vedere al propriilor sale interese „nu poate să nu respecte drepturile minorităților. Le va respecta oricine ar fi la guvern, ori cine ar trece pe la guvern” — apreciere primită cu aplauze generale și prelungite din partea întregii Adunări, care reunea pe reprezentanții tuturor partidelor politice din România.

Cu puterea de persuasiune care-l caracteriza, și aducînd în sprijinul ratificării și alte argumente peremptorii, Take Ionescu a reamintit deputaților că, de fapt, Tratatul minorităților nu privea în chip special România, ci a fost acceptat de alte șapte state europene care cuprindeau în hotarele lor și alte comunități etnice. Apelînd la o pertinentă incursiune istorică, ministrul Afacerilor Străine explica rațiunile care au călăuzit elaborarea acestui tratat. Era indubitabil că una din cauzele războiului a fost politica de asupraire națională, refuzul imperiilor oprimate de a recunoaște națiunilor anexate dreptul lor la autodeterminare. Aceste imperii s-au prăbușit, iar din descompunerea lor a rezultat state ale căror frontiere s-au conturat potrivit principiului naționalităților, în urma unor opțiuni cu caracter plebiscitar. Lăsînd deoparte alte regiuni, vorbitorul a constatat că în centrul și sud-estul Europei migrațiunile multisekulare, infiltrațiile și colonizările au determinat o asemenea întrepătrundere etnică, încît

noile state naționale sau cele care și-au întregit fruntariile au cuprins în mod ineluctabil numeroase și variate minorități naționale. Un act juridic de natură să prevină stările de lucruri ce au generat în trecut tensiunea și războiul era, în intenția autorilor tratatului aflat în discuție, o garanție suplimentară că astfel de fapte nu se vor mai repeta.

Cu o vigoare și o franchețe care-și aveau sorginea în principiile de neclintit ale umanismului românesc se formula răspunsul parlamentului la Tratatul naționalităților, și anume că era de prisos să se transforme ceea ce statul român respecta din propria sa voință „fără silința nimănui și răspunzând numai naturei poporului nostru și ideii de libertate pe care s-a clădit România modernă”, dintr-o problemă internă, într-o chestiune de drept internațional. Se exprima totodată — și cadrul cuvintelor rostite conferea angajamentului un caracter solemn — încredințarea că statul național unitar român va aplica cu asemenea loialitate aceste principii, încit dispozițiile tratatului pe care Corpurile Legiuitoare aveau să-l ratifice în aceeași zi vor cădea curind în desuetudine, rămânând doar o mărturie a unei erori istorice.

În urma încheierii dezbaterilor, proiectul de lege pentru ratificarea Tratatului de pace cu Austria a întrunit 221 de voturi pentru, din 234 de participanți, 13 deputați pronunțându-se împotriva.

La 25 august 1920 a fost supus aprobării Adunării Deputaților proiectul de lege prin care guvernul era autorizat să ratifice și să execute Tratatul de pace încheiat de Puterile aliate și asociate cu Germania, la Versailles⁵, document care fusese votat și de Senat în ședința sa din 14 august, în unanimitate.

Consensul evasiunanim realizat în final prin mecanismul ratificării a fost accentuat și de dezbaterile angajate în cele două camere pe marginea documentului supus aprobării forului legislativ. Aprobându-i conținutul, majoritatea parlamentarilor s-au străduit, totodată, să descifreze tendințele viitorului întemeiat pe sistemul noilor relații internaționale, examinate cu un simț critic pronunțat.

Primii dintre vorbitorii înscrși la cuvînt a fost Iuliu Maniu, din partea „opozității naționale” (Blocul Democratic). El a subliniat ideea de justiție care se degaja de acest tratat ce pecetluia triumful dreptului „asupra forței brutale și asupra voinței trufașe de autotputernicie omenescă”. Împreună cu celelalte tratate, ale căror scăderi erau semnalate în treacăt, tratatul de la Versailles era menit să fie o călăuză mai înțeleaptă a conviețuirii omenesci. Discuția pe marginea acestui document a prilejuit un nou și aspru rechizitoriu făcut imperialismului german, perfidiei cu care acesta a lovit un popor mic, aflat în legitimă acțiune de întregire statală. În momentul cînd actul ratificării restabilea relațiile normale cu Germania, sublinia vorbitorul, oamenii aveau datoria de a reflecta cu mai multă răspundere la „întreaga nenorocire spre care poate fi dusă o națiune printr-o educație națională greșită și printr-o guvernare irațională imperialistă, îndepărtată de adevăratele interese ale poporului oricît de cult, numeros, puternic și de înzestrat cu calități înalte ar fi el”. Iuliu Maniu se referea la imperialismul german al anilor 1914—1918, dar dacă contemporanii acestui moment ar fi avut aptitudinea previziunii viitorului, nu prea îndepărtat, ei ar fi rămas cutremurați de acel nefericit adevăr care atestă că în anumite împrejurări tot ceea ce învățau din istorie unii conducători era aceea de a nu învăța nimic.

Rezumînd punctul de vedere al deputaţilor care s-au pronunţat pentru admiterea tratatului de la Versailles, ministrul de externe Take Ionescu insista asupra intangibilităţii sale, în măsura în care el era „preţul unei victorii cîştigate cu mari jertfe în contra unui vrăjmaş care singur a provocat tulburarea păcii în Europa, fără nici un motiv legitim”. Poporul român, victimă a invaziei şi a jafului cumplit practicat de cotropitori, aştepta cu justificată îndreptăţire executarea practică a dispoziţiilor economice şi financiare privitoare la desdăunarea suferinţelor şi imenselor distrugerii provocate în casa sa.

În timpul discuţiei generale asupra proiectului de lege, prin cuvîntul rostit de Alexandru Dunăreanu, grupul parlamentar socialist a ţinut să declare că va vota împotriva ratificării. Temeiurile acestei hotărîri îşi aveau sorgintea în atitudinea de principiu a socialistilor faţă de războiul imperialist, faţă de urmările sale cu învinşi şi învingători — atitudine înrîurită, începînd din această perioadă, şi de viziunea conducătorilor Internaţionalei a III-a asupra relaţiilor internaţionale. Critica virulentă făcută imperialismului cît şi manierei în care puterile Antantei interpretau — spre profitul lor — principiile democratice ale programului wilsonian era remarcabil de expresivă. „Dar cum nimeni nu poate sări peste propria sa umbră — spunea deputatul socialist — tot astfel n-a putut capitalismul să treacă peste tendinţele sale fireşti. Învingătorii porniră la împărţirea lumii între ei”.

Dincolo de această analiză corectă, în declaraţia sa se strecurau însă şi evidente erori. Nu corespunde realităţii, spre pildă, aprecierea că popoarele nu şi-au putut exercita dreptul la autodeterminare, soarta lor fiind hotărîtă la masa verde a negocierilor de pace. Nu corespunde realităţii, sau nu exprimă pe de-antregul adevărul afirmaţia că „Liga Naţiunilor (din care a făcut parte şi România — n.a.) nu e decît alianţa marilor învingători care, prin acest mijloc, caută să realizeze şi să întărească scopurile lor imperialiste”.

Documentul citat a fost menit, se pare, să fie doar expresia unei declaraţii de principii, întrucît la votul secret cu bile un singur deputat din cei 143 de participanţi s-a pronunţat împotriva — grupul socialist, mult mai numeros, dîndu-şi, prin urmare, adeziunea la ratificarea primului dintre tratatele de la care se aştepta deschiderea unei ere noi în istoria omenirii.

În aceeaşi zi (25 august 1920), Adunarea Deputaţilor a luat în dezbatere şi proiectul de lege cu privire la ratificarea Tratatului de pace încheiat la Trianon, cu Ungaria ⁶. Articolul unic al legii fusese adoptat şi de Senat, în şedinţa sa din 17 august, cu 68 de voturi contra unu.

Nu este o întîmplare că dintre toate tratatele depuse pe masa de lucru a Corpurilor Legiuitoare, preliminariile ratificării Tratatului de la Trianon au prilejuit dezbaterea cea mai însufleţită şi mai pasionată. Şi iarăşi este lesne de înţeles de ce aproape toţi vorbitorii înscrîşi la discuţia generală reprezentau pe alegătorii de dincolo de Carpaţi, abia uniţi cu patria lor.

Dacă executarea celorlalte tratate nu fusese însoţită de complicaţii deosebite, semnarea actului de la Trianon a avut ca preludiv confruntarea armată dintre România şi Ungaria, petrecută cu exact un an în urmă — eveniment de la care era de aşteptat să marcheze mai apăsător sentimentele şi declaraţiile parlamentarilor, cu atît mai mult cu cît conflictul fusese provocat de refuzul noilor autorităţi politice şi militare maghiare de a recunoaşte actul Unirii Transilvaniei cu România. Spre onoarea lor, nici-

unul dintre vorbitori nu s-a lăsat cotoplit de patimă, iar cuvântările, laborioase și constructive, au devenit pe alocuri patetice doar ca urmare a lirismului ce înaripa evocarea bravurii exemplare cu care oștirea și poporul au luptat pentru izbînda cauzei naționale. În acest sens pot fi citați dr. Avram Imbrone, care a vorbit în numele deputaților bănățeni aparținînd tuturor partidelor politice, dr. D. Lascu și Iuliu Maniu din partea Partidului Național Român.

Ei vedeau în actul ratificării consfințirea unirii ținuturilor românești de peste Carpați cu patria mună, „act de unică importanță în istoria neamului” în care vibra inima întregii națiuni și care „a dobîndit, în sfîrșit, după suferințe seculare, satisfacțiunea sa istorică”. Replicînd celor care atribuiau voinței marilor puteri învingătoare și numai lor noua configurație a Europei cît și hotarele statelor mici din aria fostei monarhii dualiste, ei puneau în evidență cu tărie trăsăturile noi ale unei ere în care diplomația secretă și arbitrariul celor puternici nu mai puteau determina soarta celor mai slabi. Cînd se examina tratatul supus ratificării parlamentului, socoteau ei pe bună dreptate, nu trebuia uitat adevărul ce capătă tot mai mult valoare de principiu universal că nu voința altora era izvorul construcției noastre de stat ci doar „conștiința vie a neamului românesc și hotărîrea sa suverană [. . .], că între pereții diplomatici nu s-a făcut altceva decît s-a ratificat, s-a luat la cunoștință această hotărîre a neamului românesc pe care a găsit-o dreaptă și corespunzătoare atît stărilor de fapt, precum și principiilor care călăuzesc o lume” ?.

Atunci cînd confruntau însă limitele teritoriilor recunoscute României și menționate în articolul 4 al Tratatului de alianță semnat la 4/17 august 1916 între țara noastră și cele patru puteri ale Antantei cu frontierele ce se trasau în temelul Tratatului de la Trianon, membrii Corpurilor Legiuitoare constatau unele abateri, prevederi confuze și puncte obscure cu care își exprimau dezacordul lor. Afirmăția că „s-a rupt de la sînul neamului o serie întregă de comune românești”⁸, repetată stăruiitor de diferiți vorbitori, a întreținut în Adunările Legiuitoare o stare permanentă de emoție, cu atît mai mult cu cît se știa că România n-a luat de la vecinii săi nici un metru de pămînt străin.

În finalul dezbaterii ministrul de externe Take Ionescu s-a simțit dator să explice deputaților principiile care au călăuzit Conferința Păcii în rezolvarea problemelor teritoriale. Însușindu-și punctul de vedere american, marile puteri europene învingătoare plecau de la premisa de a nu reține argumentele de „drept istoric” — invocate și de cei ce deținuseră teritorii străine, pe temelul duratei de multe sute de ani a ocupației — sau considerațiile strategice, ci doar criteriul economic și, mai presus de toate, cel etnic în momentul existent.

În general este recunoscut faptul că realizarea unor frontiere echitabile devenea un act complicat, ținîndu-se seama de configurația etnică a acelor teritorii în care o îndelungată întrepătrundere și conviețuire a etniilor făcea greu de delimitat vetrele de locuire, aria intereselor economice vitale ale diferitelor comunități care urmau să rămînă situate de-o parte sau de alta. Plecîndu-se de la convingerea că noile granițe vor avea caracter stabil și de durată — dacă nu definitiv — s-a vădit preocuparea de a nu se lăsa, pe cît posibil, încorporarea unor comunități de conaționali în perimetrul statelor vecine, de a face astfel încît România să beneficieze de fruntarii strategice, dîndu-i posibilitatea apărării mijloacelor de comunicație, a altor obiective importante situate în zonele de frontieră. Procedînd

astfel nu toți au avut viziunea intereselor mari dar, de fapt, ei exprimau dezideratele specific locale ale alegătorilor din provinciile mărginașe care le-au încredințat mandatul, via lor preocupare și uneori neliniștea față de prevederile de natură să le lezeze existența.

Dintre aceștia dr. D. Lascu a făcut un amplu istoric al frontierei de vest în conexiune cu evenimentele politice și militare din perioada aprilie 1919, când armata ungară a atacat posturile înaintate ale armatei române în Valea Someșului, și martie 1920 când trupele române au fost retrase la est de frontiera româno-ungară stabilită de Conferința de Pace. Deputatul aparținând fracțiunii parlamentare a Partidului Național Român rememora rațiunile strategice care au determinat, la acea vreme, Marele Cartier General să fixeze și să mențină pozițiile armatei pe Tisa pînă la obținerea unor garanții ferme din partea guvernului maghiar în sensul recunoașterii și aplicării prevederilor tratatului de pace semnat de el abia la 4 iunie 1920, reamintind cum „pentru aceleași considerațiuni aliații au luat hotărîrea de a menține forțele lor pe Rin pînă ce Germania va executa complet condițiile de pace”⁹.

La data cînd Corpurile Legiuitoare au fost chemate să ratifice acest tratat, erau bine cunoscute, sau cel puțin intuite manevrele, interesele și substratul atitudinii unor influente cercuri economice și politice din marile state învingătoare care dominau Conferința de Pace, înclinate să eludeze unele prevederi ale tratatului anterior intrării României în război. Sentimentul de recunoștință față de aliați n-a împiedicat pe oamenii noștri politici să considere nefirească și contrară dreptului internațional decderea frontierei de vest a României fără consultarea și fără participarea ei. Fiind cu totul convențională—rezultă din dezbateri—aceasta prezenta pe întinderea sa de peste 300 km. numeroase neajunsuri militare și reclama forțe de apărare numeroase și permanente.

Simțindu-se dator să clarifice acest aspect, ministrul de externe Take Ionescu a atras atenția asupra faptului că urmîndu-și cursul în relieful cîmpiei, orice traseu ar fi luat frontiera, nu putea avea decît un caracter convențional, neputîndu-se pune problema unei granițe strategice, încît siguranța sa nu era de așteptat în viitor decît de la hotărîrea celor două state de a trăi „în cele mai bune raporturi”¹⁰.

Adunarea a luat în continuare notă de faptul că, în temeiul art. 46 al Tratatului de la Trianon, se crea o comisie formată din șapte membri, din care cinci numiți de Marile Puteri și cîte unul din partea României și Ungariei, ale cărei atribuțiuni erau de a stabili practic, pe teren, traseul liniei de frontieră în detaliile sale, pe care art. 27—3 al tratatului nu le-a putut, în mod firesc, cuprinde. Mecanismul de lucru consta în concesi reciprocă între delegatul român și cel maghiar, diferendele ivite urmînd a fi aplanate de o comisie militară interaliată cu sediul la Budapesta.

De unde înainte de a lua cuvîntul banca majorității a cerut doctorului D. Lascu să fie concis, atenția deputaților a fost captată progresiv, pe măsură ce prezentarea sa, extrem de documentată, introducea auditoriul în fondul problemei ale cărei soluții se profilau chiar în vremea cînd se desfășurau lucrările Corpurilor Legiuitoare.

Pornindu-se de la principiul ca linia de frontieră să urmeze limitele comunale, cei doi delegați erau, uneori, puși în situația de a cădea de acord asupra modificării acestor hotare, acolo unde ele formau intrînduri prea pronunțate de o parte și de alta, sau acolo unde linia de demarcație

venea în atingere cu principalele căi de comunicare. În baza acestui acord de principiu a început verificarea planului cadastral pentru delimitarea pe teren a conturului proprietății comunelor.

O critică severă a fost făcută modului în care comisia militară interaliată a admis — uneori sub presiunea unor latifundiari maghiari — reluarea unor discuții care, de fapt, fuseseră închise pe baza acordului stabilit între cei doi delegați, ajungându-se pe alocuri să nu se țină seama nici măcar de prevederile hărții oficiale redactată de Conferința Păcii de la Paris. Observații critice s-au formulat și în privința felului cum se trasa frontiera în Maramureș și Banat.

Anunțată pe lista vorbitorilor, cuvântarea lui Iuliu Maniu în legătură cu diferitele aspecte ale tratatului a fost așteptată cu mare interes — inclusiv de banca ministerială, așa cum declara însuși Duiliu Zamfirescu, președintele Adunării Deputaților — întrucât opinia oficială a conducerii Partidului Național Român era capabilă să atenueze intransigența acelor deputați de peste munți — puțini la număr, este adevărat — care declaraseră că vor vota împotriva ratificării tratatului în forma prezentată parlamentului.

Un subiect generator de îngrijorare era și acela privitor la felul cum cercurile guvernante din Ungaria sfidau clauzele militare cuprinse în art. 104 al Tratatului de la Trianon. Vorbitorii citați au relevat că, față de un maximum de 30.000 de oameni stabilit, armata maghiară trecea în vara anului 1920 de 200.000 militari, la care se adăugau efectivele poliției și jandarmeriei — de cel puțin 5 ori mai mare — o adevărată armată deghețată. Au fost furnizate, de asemenea, și alte date privitoare la menținerea capacității de producție a fabricilor de armament și muniții — interzisă prin tratat — la încălcarea opreliștii importurilor militare, prin aducerea din Italia a unei cantități însemnate de tunuri. Toate aceste aspecte dădeau un temei vădit consternării care rezulta din cuvântările rostite sub cupola parlamentului, cu atât mai mult cu cât stăruia încă puternica impresie lăsată de acțiunile armate îndreptate împotriva vecinilor, printre care și România, silită să mențină în permanență trupe de operațiuni cu arma la picior.

Dar nota dominantă a sentimentelor exprimate deriva din satisfacția față de actul întregirii cât și din credința că politica noii Ungarii, străină de vechea orientare a regimului dualist, putea veni în întâmpinarea dorinței de bună vecinătate și înțelegere. Relevând că moștenirea unor momente tragice ale trecutului au lăsat urme în conștiința contemporanilor, un deputat își exprima convingerea că cele două popoare dispuneau de forța de a găsi calea conviețuirii pașnice. „Pacea între noi și ei trebuie să se încheie fără nici o ingerință, fără nici un amestec, fie chiar din partea unora dintre aliați”¹¹. Și când vechiul conflict a devenit de domeniul trecutului, completa această idee Iuliu Maniu, când procesul opresiunii era încheiat „noi avem încredere în vecinii noștri că vor ajunge la realitatea faptelor și ne vor da o mână de ajutor” pentru ca poporul român să trăiască „în pace și bună înțelegere cu dinșii” iar vecinătatea, eliberată de resentimente, să transforme viitorul într-o „frățietate adevărată”¹².

Dintre clauzele de altă natură decât cea teritorială discuția a stăruit, din nou, asupra prevederilor cu privire la „ocrotirea minorităților” și la despăgubiri.

Articolul 47 al Tratatului de la Trianon avea următorul conținut : „România recunoaște și confirmă (. . .) angajamentul său de a accepta

inserarea, într-un tratat încheiat cu principalele Puteri Aliate și Asociate, a dispozițiilor socotite necesare de către aceste puteri pentru a protej în România interesele locuitorilor care diferă de majoritatea populației prin rasă, limbă și religie”¹³.

În discuția la proiectul de lege pentru ratificarea tratatului Iuliu Maniu punea în evidență latura nefirească a așezării sub ocrotire internațională a unor naționalități din România, fără un temei real. El reamintea spiritul tolerant și umanist care a călăuzit din totdeauna politica statului român față de cetățenii săi de altă naționalitate, cât și adevărul că „prin hotărârile de la Alba Iulia noi am acordat minorităților etnice și confesionale mai multe drepturi decât sînt statornicite în clauze”.

Supuși timp îndelungat opresiunii străine românii au fost, în lupta lor pentru eliberare, printre cei mai fervenți apărători ai principiului naționalităților în construcția statelor moderne. Chiar dacă în compunerea populației statului român, după marea Unire din 1918, intra un număr sporit de naționalități, problemele sale etnice nu se puteau compara nicidecum cu cele ale statelor multinaționale apuse sau încă existente pentru că, prin ponderea redusă a naționalităților conlocuitoare — în raport cu națiunea română — respectarea drepturilor lor „nu se va putea abate de pe terenul singur mulțumitor, singur corespunzător și singur adevărat că statul nostru, România, este un stat național [unitar]”¹⁴. Din acest punct de vedere revendicările autonomiste sau punerea sub protecția cercurilor financiare străine influente în organismele internaționale, cu scopul de a dobîndi privilegii și imunități economice, apăreau ca o revoltătoare inechitate. Luînd atitudine împotriva acestor practici, parlamentul român le califică drept inadmisibile, atîngînd „suverana dispunere asupra treburilor dinlăuntru a țării . . . o ingerință neavenită” și, tocmai prin caracterul lor superfluu, le socotea prevederi destinate a cădea în desuetudine.

Desigur, ținea să precizeze și Take Ionescu, odată ce și-a pus semnătura pe tratatele de pace, România era decisă să le aplice cu scrupulozitate. Dar, așa cum era hotărîtă să respecte clauza minorităților — întrucît ea nu se afla, principal, în opoziție cu Declarația de la Alba Iulia — era tot atît de fermă în apărarea caracterului său de stat național unitar¹⁵.

În chip răspicat a fost exprimat și dezacordul față de strania modalitate de rezolvare a problemei despăgubirilor, care obliga popoarele să restituie fostelor state oprinatoare valori create tot cu sudoarea și sîngele lor. Dezbaterea a încriminat articolul 191 al Tratatului de la Trianon de vădită nedreptate atunci cînd impunea răscumpărarea bunurilor proprietate de stat austro-ungara din teritoriile naționale de peste Carpați, unite în 1918 cu România. Cu deplin temei se releva că o țara nu există doar prin oamenii săi și prin aerul pe care-l respira, „țara este în întregime a unei națiuni”. Argumentul că, odată cu preluarea unor teritorii, devenea imperios ca investițiile încorporate în instalații, amenajări, edificii să fie răscumpărate, devenea o teză imorală în cazul acelor ținuturi românești atît de bogate, din care „tot ceea ce a fost bun și puternic, tot ceea ce a fost făcut din sudoarea neamului românesc au fost duse la Viena și Budapesta, au trecut de pe aceste plaiuri în acele părți care nu ne revin nouă în sensul acestui tratat — rămîn altora — pe cîtă vreme cele care sînt la noi, care s-au făcut din rezultatele muncii și sudoarea noastră, trebuie să le plătim”¹⁶.

Cuvîntul final care a precedat punerea la vot a proiectului de lege a aparținut ministrului de externe. El venea cu experiența sa bogată în politica internațională și cu prestigiul conferit de exercitarea președenției în Consiliul Național Român de la Paris. Acest organism acționase fructuos la sfîrșitul războiului pe lîngă guvernele marilor puteri ale Antantei în sprijinul cauzei naționale. Acum reputatul om de stat a pus în slujba ratificării neîntîrziate a tratatului nu numai elocința sa oratorică, dar și cele mai temeinice argumente privind oportunitatea acestui act.

Observînd că amărăciunea desprinsă din declarațiile deputaților față de înstrăinarea unor așezări românești era un sentiment ușor de înțeles, Take Ionescu transla cu energie dezbateră pe terenul intereselor fundamentale ale națiunii, acolo unde reieșea mai limpede pentru oricine încheierea că tratatele de pace au dat frontierelor României întregite consacrarea juridică internațională, implicînd recunoașterea lor de către toate statele semnatare. Referindu-se la responsabilitatea ce rezulta din semnarea lor de guvernul român, ministrul de externe spunea : „Partea pozitivă este că granițele României s-au hotărît prin niște tratate pe care poporul român le-a acceptat, iar poporul român nu este nici un popor de minori care să nu știe ce iscălește, nici un popor de oameni necinstiți care iscălește cu gînd ascuns”. Rezumînd esența discuțiilor el constata că, în pofida unor obiecțiuni, în Adunarea Deputaților domnea spiritul de covîrșitor consens pentru ratificarea tratatului, întrucît o soluție contrară n-ar fi servit decît acelor cercuri revizioniste care abia așteptau argumente suplimentare în sensul că prevederile sale n-ar putea fi socotite definitive.

În sfîrșit, Take Ionescu avea și un alt motiv pentru care a stăruit pe lîngă deputați să ratifice neîntîrziat tratatul cu Ungaria, așa cum procedase și în cazul celui cu Austria — deja expedit la Paris cu iscălitura regelui și pecetea statului : intrarea în faza finală a preliminarilor pentru semnarea de Marile Puteri aliate a tratatului prin care acestea recunoșteau frontiera de răsărit a României.

Pusă la vot, legea cu privire la ratificarea Tratatului de la Trianon a fost aprobată de Adunarea Deputaților cu o majoritate de 134 de voturi din 154 de participanți.

Peste aproape un deceniu și jumătate ministrul Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, rostea un memorabil discurs¹⁷, prilejuit de recrudescența propagandei pentru revizuirea clauzelor teritoriale. Rememorarea faptelor legate de cadrul istoric al semnării Tratatului de la Trianon era o replică la ideea de căpătîi a cercurilor conducătoare maghiare potrivit căreia problema frontierelor Ungariei n-a fost examinată la acea vreme în mod aprofundat.

Nicolae Titulescu reamintea că delegația maghiară a cuprins, sub președenția contelui Albert Apponyi, cele mai de seamă valori ale vieții politice și diplomatice, experți și consilieri din cei mai competenți. Impresionant, prin volumul și munca încorporată, a fost și materialul documentar prezentat conferinței. Publicat oficial de Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei sub titlul „Negociațiunile păcii ungare. Dare de seamă a delegației de pace a Ungariei la Neuilly sur Seine, din ianuarie-martie 1920”, el cuprindea patru volume însumînd 7664 de pagini și numeroase hărți. Prefața însăși recunoștea : „Această lucrare este un tezaur unic al științei ungare. Niciodată n-a apărut o lucrare similară. Ar fi imposibil să se facă una la fel în viitor”.

În perioada pînă la 15 ianuarie 1920, cînd i-au fost remise condițiile de pace elaborate de Marile Puteri, delegația a depus o prodigioasă activitate pentru a clarifica cercurile diplomatice din aria Conferinței și cercurile politice europene asupra punctului de vedere al guvernului maghiar. La 12 februarie, în replică la condițiile tratatului, delegația a prezentat Conferinței 38 de note foarte detaliate, din care cele mai numeroase priveau, în problemele teritoriale, Transilvania și România. Aceste documente au fost examinate, timp de două luni, de experții Angliei, Franței, Italiei și Statelor Unite, încît afirmația că punctul de vedere și drepturile Ungariei au fost cercetate superficial era nefondată. Nicolae Titulescu reamintea că niciunul din cele trei state interesate : România, Republica Cehoslovacă și Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor n-a fost reprezentat în aceste comisii ; mai mult decît atît, ele au fost tratate ca justițiabili, ceea ce a și determinat pe Ion I.C. Brătianu să părăsească Conferința în semn de protest.

La 6 mai 1920, odată cu textul definitiv al tratatului de pace și scrisoarea de trimitere semnată în numele Marilor Puteri de președintele Franței, Alexandre Millerand, au fost remise delegației ungare și răspunsurile la toate notele Ungariei din care rezulta scrupulozitatea cu care au fost examinate toate cererile, observațiile și obiecțiunile sale. Scrisoarea de răspuns prin care Marile Puteri comunicau decizia lor de a nu modifica niciuna din clauzele teritoriale era, ea însăși, o dovadă a faptului că, preveniți de caracterul controversat al punctelor de vedere, factorii de decizie țineau să fundamenteze hotărîrea lor pe rațiuni de drept și pe argumente de netăgăduit.

Invocarea stăpînirii multisekulare asupra Transilvaniei și a altor teritorii era considerată de autorul scrisorii ca argument inacceptabil pentru perpetuarea dominației unei minorități asupra altor națiuni majoritare, scrisoarea citată de Nicolae Titulescu ajungea la încheierea că „o stare de lucruri chiar milenară nu merită să dăinuiască atunci cînd ea este recunoscută ca fiind contrară justiției”. Tocmai raportul etnic din teritoriile în care delegația maghiară reclama organizarea unei consultări plebiscitare făcea inutilă recurgerea la această cale, atîta vreme cît exista certitudinea că ea n-ar conduce spre concluzii sensibil deosebite de cele la care s-a ajuns în urma examinării minuțioase a situației etnice și a aspirațiilor naționale din Europa centrală. „Voința popoarelor — recunoștea documentul Marilor Puteri — s-a exprimat în zilele de octombrie și noiembrie 1918 cînd dubla monarhie s-a nărui și cînd popoarele de mult timp oprimate s-au unit cu frații lor italieni, români, iugoslavi și cehoslovaci”. Și marele diplomat român conchidea : „Împotriva acestei sentințe nu există drept de apel”, ceea ce făcea ca fixarea frontierelor în această parte a Europei să reprezinte un proces finit, și nu unul care trebuia să înceapă.

Spiritul constructiv care a însoțit necontentit dezbateră parlamentară a persistat pînă la încheierea acestora, odată cu ratificarea Tratatului de pace de la Neuilly-sur-Seine. Discuția din ziua de 14 august¹⁸ a prilejuit exprimarea sentimentelor de încredere în restaurarea tradiționalelor raporturi de prietenie cu poporul bulgar. Strălucit cunoscător al realităților sud-est europene, Nicolae Iorga a evocat trecutul comun de luptă, cît și faptul că „poporul bulgar ... a fost susținut de România în toate sforțările sale de a-și recîștiga o viață de stat independentă”. Intransigent

față de răspunderile acelor diriguitori bulgari din timpul războiului, a căror răsplată a fost dezechilibrarea României într-un moment decisiv pentru făurirea unității sale statale, marele istoric n-a recurs la hiperdimensionarea tragicelor evenimente. Pătruns de spiritul umanist care i-a călăuzit și opera, Nicolae Iorga a ținut să facă o apăsată distincție între orientarea conducătorilor și spiritul public din țara vecină. De aceea, încheia, reprezentantul Blocului Democratic, „opozitia națională nu vede din partea României nimic care ar împiedica-o de a dori, peste tristele amintiri ale faptelor de ieri — pe care le-ar atribui bucuros unui regim căzut și unei mentalități menite să dispară — bună pace strămoșească țăranului bulgar ajuns stăpîn în țara lui” — cuvinte primite cu aplauze generale. La puțină vreme după acest moment, într-o trecere în revistă a raporturilor cu vecinii, ministrul de externe Take Ionescu s-a referit la faptul că și Bulgaria „ne promite prietenia sa pe care putem să o primim cu bucurie”¹⁹.

Tratatul de pace cu Imperiul otoman, semnat de delegația României la 10 august 1920, la Sevres a fost ratificat în unanimitate de Corpurile Legiuitoare, întrucît statul turc a recunoscut frontierele statului național unitar român, cu toate că regimul Strîmtorilor Mării Negre nu ținea seama, pe de-antregul, de interesele riveranilor. Dar, cum Turcia nu a ratificat acest tratat, el nu a intrat în vigoare fiind înlocuit, de fapt, cu noul tratat de pace, încheiat la Lausanne, în 1923, împreună cu convenția privind regimul Strîmtorilor.

În Expunerea de motive la proiectul de lege pentru ratificarea tratatului și convenției de la Lausanne, prezentat Adunării Deputaților²⁰, guvernul a exprimat satisfacția României pentru restabilirea păcii în Orient și pentru faptul că noul stat turc modern, născut pe principiul naționalităților, „singurul sănătos și cu adevărat dătător de pace”, își normalizase în Balcani, raporturile cu vecinii săi, acceptînd principiul zonei de frontieră demilitarizată.

De asemenea, expunerea de motive socotea Convenția de la Lausanne drept „prima încercare serioară de a garanta atît în timp de pace cît și în timp de război libertatea strîmtorilor” — soluție pentru care România a militat neobosit după război. Preocupată de identificarea unor soluții stabile și de durată pentru instaurarea păcii în sud-estul Europei, România vedea în noul regim la Strîmtorilor premisa demilitarizării complete a Mării Negre. „Cu acest chip, pe de o parte, să înlătură puțința ca vreo putere navală să devie în Marea Neagră atotputernică în dauna statelor riverane, dar pe de altă parte se dă puțința de a ajunge și la dezarmarea Mării Negre, care ar fi, desigur, soluția ideală” — era concluzia care exprima deplina satisfacție a guvernului și parlamentului român față de rezolvarea prin consensul statelor semnatare a unei probleme internaționale puternic disputate.

★

În acest chip Corpurile Legiuitoare au dat, din punct de vedere al statului român, consacrarea juridică sistemului de tratate care a stat la temelia relațiilor internaționale europene din perioada postbelică. Validîndu-le, parlamentul României a dovedit înțelegerea unui adevăr incontestabil: acela că, în pofida imperfecțiunilor cuprinse, tratatele condiționau însăși pacea mondială, întrucît orice revizuire a clauzelor lor fundamentale, făcută fără învoirea tuturor semnatarilor ar fi însemnat angajarea celeilalte alternative care era — și a fost — războiul.

¹ Dintre lucrările apărute în ultimele două decenii amintim : Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. II, București, Edit. Academiei R.S. România, 1983, p. 250—270 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1983, p. 657—701 ; Mircea Mușat, *Înfăptuirile maselor populare din România din anul 1918 și confirmarea lor pe plan internațional, în „Anale de istorie”*, nr. 2/1978, p. 60—72 ; Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon — consacrare internațională a legitimității Unirii Transilvaniei cu România în loc. cit. nr. 3/1976*, p. 44—57 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Făurirea statului român unitar și confirmarea sa internațională, în loc. cit. nr. 6/1983*, p. 21—37 ; Eliza Campus, *Recunoașterea pe plan internațional a desăvârșirii uniunii statale a României, în „Studii”. Revista de istorie*, nr. 6 1968, p. 1159—1169 ; Vasile Netea, *Semnificația istorică a tratatului de la Trianon (1920)*, în „Revista de istorie”, nr. 10/1981, p. 1813—1838 ; Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, *Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918, în loc. cit. nr. 8/1981*, p. 1423—1444 ; I.M. Oprea, *Apărarea suveranității naționale a României la conferința păcii de la Paris (1919—1920)*, în loc. cit. nr. 12/1981, p. 2177—2198 ; C. Botoran, *România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919—1920)*, în loc. cit. nr. 11/1980, p. 2071—2086 ; Augustin Deac, *Confirmarea în tratatele internaționale a hotărârilor istorice îndeplinite de poporul român, în 1918. Unirea Transilvaniei cu România*, ed. a III-a, București, Edit. politică, 1978, p. 676—686 ; *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie*, București, Editura Academiei R.S. România, 1968, p. 452—456 ; C. Botoran, O. Maticheseu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 257—293 ; *Marea Unire a românilor în izvoare narative*. Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoie, București, Editura Eminescu, 1984, p. 634—671 ; Gh. I. Florescu, *1 Decembrie 1918 în dezbaterile Parlamentului român (1918—1938)*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol” Iași, tom XVIII (1981), p. 333—352.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, București, Edit. politică, 1979, p. 275.

³ Dezbaterile Adunării Deputaților (D.A.D.), nr. 47/1920, din 24 august (ședința din 12 august), p. 1001—1014, 1017—1027.

⁴ D.A.D., nr. 47/1920, din 24 august (13 august), p. 1017—1027.

⁵ D.A.D., nr. 54/1920, din 11 septembrie (25 august), p. 1279—1288.

⁶ D.A.D., nr. 54/1920 din 11 septembrie (25 august) p. 1279—1288.

⁷ Ibidem, nr. 55 din 17 septembrie (26 august), p. 1292.

⁸ Ibidem, p. 1293.

⁹ Ibidem, p. 1284.

¹⁰ Ibidem, p. 1301.

¹¹ D.A.D., nr. 54/1920, din 11 septembrie (25 august), p. 1288.

¹² Ibidem nr. 55/1920, din 17 septembrie (26 august) p. 1296.

¹³ Al. Vianu s.a., *Relații internaționale în acte și documente 1917—1939*, vol I, Edit. didactică, București, 1974, p. 38—39.

¹⁴ D.A.D., *loc. cit.*, p. 1294.

¹⁵ Ibidem, 1298.

¹⁶ Ibidem, p. 1295.

¹⁷ D.A.D., nr. 38/1934, din 16 aprilie (4 aprilie) p. 1613—1614.

¹⁸ D.A.D., nr. 49/1920, din 27 august (14 august), p. 1081.

¹⁹ Ibidem, nr. 55/1920, din 17 septembrie (26 august), p. 1301.

²⁰ Ibidem, nr. 46/1924, din 9 februarie (29 ianuarie), p. 1181—1182.

L'ACTE DE LA RATIFICATION DES TRAITÉS DE PAIX DANS LES CORPS LÉGISLATIFS DE LA ROUMANIE — 1920

Résumé

L'étude présente les débats menés dans les Corps législatifs de la Roumanie pleine et entière en marge des traités de paix signés par les gouvernements roumains des années 1919—1920.

Les plus amples débats ont été menés en marge des traités de Saint Germain avec l'Autriche et de Trianon avec la Hongrie lesquels consacraient, sur le plan international, l'union de la Bukovine et de la Transylvanie avec la Roumanie, achevant le processus d'édification de l'Etat national unitaire.

Le traité des minorités qui avait engendré l'aggravation des rapports avec les alliés pendant l'année précédente par le refus du gouvernement libéral de le soigner a occasionné également d'amples débats, étant considéré que, par certaines prévisions, il lésait les intérêts nationaux.

Dans le même temps, les traités de paix signés avec l'Allemagne, Bulgarie et la Turquie ont conduit à des débats plus restreints, qui ont révélé l'espoir que l'acte de la ratification contribuera au rétablissement des bonnes relations entre la Roumanie et ces pays.

Par le vote de l'été 1920, conclut l'auteur de l'étude, les Corps Législatifs ont donné, du point de vue de l'Etat roumain, la consécration juridique du système de traités sur lesquels ont reposé les relations internationales européennes de l'entre deux-guerres.

POZIȚIA MARII BRITANII
LA CONGRESUL DE PACE DE LA VIENA
(1814—1815)

MIHAI MANEA

Congresul de pace de la Viena din anii 1814—1815 ocupă un loc important în istoria relațiilor internaționale de la începutul secolului al XIX-lea. Deși numărul lucrărilor care analizează acest eveniment este deosebit de mare¹, există încă numeroase aspecte puțin cunoscute. Limitarea sferei izvoarelor cercetate a avut drept rezultat deseori lucrări cu un caracter speculativ și nu îndeajuns de aprofundat, deși interesante, de altfel, ca sistem de concepere. Studiul de față își propune să releve, în contextul general al ascuțirii contradicțiilor între marile puteri europene la Congresul de pace de la Viena (1814—1815), aspectele esențiale legate de poziția în cadrul discuțiilor, a celui mai puternic membru al coalițiilor antinapoleoniene, Marea Britanie. Pe de o parte, deoarece este un domeniu puțin cercetat în istoriografia noastră, iar pe de altă parte, deoarece bazele structurii politico-economice ale Imperiului Britanic au fost fundamentate în 1815 pentru circa un secol.

★

Anul 1813 a reliefat criza Imperiului Napoleonian. Sub loviturile coaliției statelor monarho-feudale și Marii Britanii și ale puternicelor mișcări de eliberare națională a popoarelor, Imperiul, în care tendința spre absolutism și dictatură se întărea tot mai mult, a intrat în agonie². Primele semne au apărut cu punerea bazelor unei noi coaliții a statelor europene îndreptată împotriva Franței³. „Coaliția contra lui Napoleon de la sfârșitul lui 1813 era o coaliție a popoarelor și guvernelor . . . și de aceea marele său imperiu de la Duero la Niemen avea să se dizolve în cursul unui singur an”⁴. Cu toate că în 1813 s-a conturat în Europa centrală spectrul unor lupte grele contra lui Napoleon, nu a existat nici un fel de înțelegere între aliați, care să ia în considerare problemele generale ale Europei. S-au manifestat, din contră, divergențe politice la care s-au adăugat fricțiunile personale între generali și oameni politici. În cadrul coaliției ce s-a format, Marea Britanie a avut interese deosebite de a celorlalți parteneri, monarhiile feudalo-absolutiste⁵. Acordînd mari ajutoare financiare⁶, „bancherul” coalițiilor antifranceze, cum a fost denumită, a acoperit Europa cu aurul său⁷, cheltuind, conform unor statistici, între 1793 și 1815 suma de 700 milioane livre aur. Edward Coke, subsecretar de stat la Foreign Office declara: „Va fi foarte greu dacă Franța nu va plăti nimic pentru distrugerea Europei și noi vom plăti tot pentru a o salva”⁸. Era exprimată intenția guvernului britanic de a-și recupera pe socoteala aliaților sumele de bani, pe care le cheltuise pentru atingerea propriilor sale scopuri. În lupta împotriva dominației franceze în Europa și pentru a-și asigura un loc de frunte în concertul de forțe, Marea Britanie a dus un război permanent. Cel cărui i-a revenit misiunea de a conduce destinele politicii externe brita-

ne în perioada anilor 1813—1815 a fost Henry Robert Stewart, viconte de Castlereagh și marchiz de Londonderry⁹. Principalul scop al politicii sale a fost de a asigura Angliei un loc de frunte în cadrul structurii politico-diplomatice a Europei.

După bătălia de la Leipzig (16—19 octombrie 1813) activitatea diplomatică s-a intensificat, cabinetul britanic fiind convins că încheierea păcii era o chestiune de câteva săptămâni. S-a cerut ministrului francez acreditat la Weimar, Saint Aignan să transmită Parisului condițiile, pe care aliații le socoteau necesare pentru încheierea păcii. „Franța va trebui să țină în vechile sale granițe naturale : Alpii, Rinul și Pirineii ; Anglia, atunci în posesia tuturor coloniilor franceze era dispusă să facă sacrificii”¹⁰. Preocuparea principală a cabinetului de la Londra a devenit păstrarea unității coaliției antifranceze în ciuda unor interese divergente. În acest scop lordul Aberdeen a fost trimis la Frankfurt-am-Main. Acest diplomat nu a putut însă să se compare cu un om politic foarte versat și abil, precum cancelarul austriac Metternich¹¹. Oricum, cercurile oficiale austriece au informat cabinetul britanic, că nu vor încheia pace separată cu Franța decât cu acordul tuturor aliaților. Insuccesul tratativelor de la Frankfurt, denumite în istoriografia britanică și „comedia de la Frankfurt”, ca și necesitatea prezenței pe continent, ca reprezentant al Marii Britanii, a unui diplomat cu experiență și investit cu largi prerogative, au determinat Londra să-l trimită în Europa pe lordul Castlereagh. În decembrie 1813 el a conferit cu ambasadorii Rusiei, Prusiei și Austriei acreditați în capitala britanică, respectiv contele Lieven, baronul Wessenburg și baronul Jacobi în legătură cu situația din Europa. Diplomații străini au fost de acord, ca problema „drepturilor” maritime ale Angliei să nu fie pusă în discuție la negocierile ulterioare. În urma acestor contacte diplomatice a fost redactat *Memorandumul cabinetului britanic din 26 Decembrie 1813* sau *Memorandumul cu privire la pace*¹², care cuprindea principalele direcții de acțiune ale diplomației britanice după 1813 : a) recunoașterea „drepturilor” maritime ale Marii Britanii, b) unitatea aliaților în problemele de rezolvat în Europa, c) reîntoarcerea Franței la frontierele din 1792, d) recunoașterea tuturor achizițiilor coloniale făcute de Marea Britanie în perioada războaielor Revoluției și ale Imperiului. Acceptarea de către Europa a prevederilor acestui act, ar fi însemnat „reîntoarcerea la tratatul de la Utrecht din 1713”¹³. În decembrie 1813, însoțit de lordul Goderick, Castlereagh a purtat convorbiri la Basel, cu cancelarul Metternich și primul ministru al Prusiei, baronul Stein, privind necesitatea întăririi unității coaliției antifranceze¹⁴. În discuții Castlereagh „a înțeles că aliatul firesc al Marii Britanii era Austria, puterea continentală care, în ciuda deosebirilor în structura internă prezenta pretenții de echilibru și liniște”¹⁵. Metternich a sesizat just rolul jucat de Marea Britanie în Europa și faptul că puterea sa putea influența caracterul oricărei hotărâri¹⁶. Fiind convins de necesitatea păstrării unității coaliției antifranceze, „Castlereagh a jucat rolul pe care Wilhelm al III-lea și Marlborough l-au jucat cu o sută de ani în urmă, pentru a menține unită o alianță de state glorioase și egoiste, cu o vigoare a caracterului, . . . ce a ținut pe Metternich, pe țar și pe regele Prusiei în trăsura comună, pînă cînd scopul a fost atins”¹⁷. Castlereagh îi scria la 16 iulie 1813, lordului Cathcart : „Pericolul de a trata cu Franța este mare, dar cel de a-i pierde pe aliații noștri continentali . . . este și mai mare. Noi trebuie să *păzim scrupulos (M.M.)* credința jurată Spaniei, Portugaliei, Siciliei, Suediei”¹⁸. Punctul culminant al preocupărilor bri-

tanice pentru păstrarea unității coaliției antifranceze l-a constituit încheierea la 1 martie 1814 a tratatului de la Chaumont,¹⁹ care a anticipat principalele hotărâri de mai târziu ale Congresului de la Viena. Marea importanță a documentului constă în aceea că s-a prevăzut ca alianța marilor puteri europene să se păstreze și după înfringerea lui Napoleon, prefigurându-se astfel Quadrupla Alianță. Marea Britanie s-a angajat să mărească ajutorul financiar acordat statelor ce luptau împotriva Franței, care urma să fie privită și după război drept unul din agresorii potențiali în Europa. Subliniind importanța tratatului, Caștlereagh scria : „Tratatul meu pune capăt îndoielilor și pretențiilor pe care le avem în legătură cu afacerile continentale”²⁰.

La 31 martie 1814, după campania desfășurată pe teritoriul Franței, aliații au intrat în Paris, iar Napoleon a fost exilat în insula Elba. Principalii membri ai coaliției erau grăbiți „să se întoarcă în statele lor și doreau încheierea tratatului de pace și publicarea *Legii fundamentale*, care fusese întotdeauna în ochii lor o garanție a pacificării generale”²¹. După înfringerea lui Napoleon preocupările cu privire la soarta viitoare a Europei au început să devină tot mai numeroase. Rusia, Austria, Marea Britanie au elaborat pe rând planuri pentru organizarea securității pe continentul european și menținerea păcii generale. Dar, ca urmare a intereselor lor divergente nu s-a ajuns la încheierea unui acord general. Rusia a propus un plan cu privire la crearea unei federații europene, pusă sub protecția sa și a Marii Britanii. Cea din urmă s-a arătat însă reticentă față de un astfel de plan, ca urmare a neliniștii provocate de planurile de hegemonie ale Rusiei în Europa. Dat fiind că organizarea postbelică a Europei era strâns legată de cea a Franței, necesitatea încheierii păcii cu Franța a devenit tot mai imperioasă. Convenția de la 23 aprilie 1814 a pregătit încheierea tratatului de pace propriu-zis cu Franța la 30 mai 1814, cunoscut sub numele de Primul tratat de la Paris²². În Europa s-au pus bazele unui sistem de „securitate colectivă” în favoarea marilor puteri, care s-au angajat solemn să rezolve prin consultări colective toate problemele ce puteau apărea²³. Marea Britanie a primit asigurări în legătură cu securitatea Spaniei și a coloniilor sale și a devenit mediatorul principal în rezolvarea problemelor extraeuropene.

Articolul al XXXII al tratatului de pace de la Paris din 30 mai 1814 prevedea „că toate puterile angajate de o parte sau alta în ultimul război își vor trimite plenipotențiarilor la Viena pentru a rezolva într-un Congres general, aranjamentele care trebuie să completeze dispozițiile sus-amintitului tratat”²⁴. El a reprezentat actul de naștere a marii reuniuni internaționale intrată în istorie sub numele de Congresul de la Viena, ultimul act al coaliției antifranceze. Deschiderea oficială a lucrărilor a fost prevăzută pentru 1 septembrie 1814, apoi amânată pentru 1 octombrie același an, pentru ca în realitate să aibă loc abia la 1 noiembrie. Unii istorici sînt de părere că la amînarea deschiderii lucrărilor Congresului au contribuit călătoriile regelui Prusiei, Friedrich Wilhelm al II-lea și ale împăratului Austriei, Francisc al II-lea, în statele lor și faptul că parlamentul britanic se afla încă în sesiune. Gentz este de părere că abia în 1815 au început la Viena adevăratele tratative de pace, deoarece pînă atunci au avut loc doar „preludiile” Congresului. Congresul de la Viena urma să joace un rol foarte important, căci „speranțele popoarelor și

dorințele a 32 milioane de oameni a căror soartă era în joc, nu permitea improvizații”²⁵. O serie de probleme deosebite așteptau să fie rezolvate : „refacerea sistemului statal, să se determine mărimea, forma frontierelor statelor . . . , să se stabilească regimul necesar apelor europene, să se creeze condiții care ar fi dus la refacerea vieții economice, să se realizeze . . . o constituție pentru Germania, să se definească relațiile cantoanelor elvețiene cu restul Europei, să se desființeze comerțul cu sclavi, să se rezolve problemele speciale legate de papă și sultan și să se formeze un sistem pentru a proteja Europa contra obișnuitelor amenințări franceze sau a celor mai noi rusești”²⁶. S-a urmărit satisfacerea pretențiilor teritoriale ale marilor puteri europene și lichidarea urmărilor Revoluției franceze.

Istoriografia europeană consideră convorbirile tripartite pruso-ruso-britanice care au avut loc la Londra în vara anului 1814, drept preliminarile Congresului, deoarece cu acest prilej divergențele existente în cadrul coaliției antifranceze s-au accentuat și s-au reliefat cu mai multă putere²⁷. La 9 iulie 1814, ambasadorul suedez la Londra, baronul Hegardt scria regelui Suediei : „Contele von Stackelberg are un aer trist și pare a lăsa să se înțeleagă că conferința de la Londra nu a dus la rezultatul dorit. Se pretinde că Austria și Rusia nu sînt de acord asupra bazelor de negociere, care să fie luate în considerare pentru viitorul Congres, că există o răceală între cele două puteri ”²⁸. Congresul a reprezentat nu doar locul unor tratative diplomatice, de cele mai multe ori secrete, ci și scena pe care s-ă desfășurat un uimitor festival, prin care Europa Vechiului Regim a sărbătorit încercarea de reîntoarcere la epoca prer evoluționară, mai ales că la Viena „diplomații se ocupau de toate celelalte în afară de diplomație”²⁹. Aprecierea binecunoscută a prințului de Ligne, că Congresul dansează, dar nu înaintează, a fost cit se poate de veridică. „Seratele, spectacolele de circ, focurile de artificii, caruseluri, vînători și curse, manevre . . . se succedau ca într-un permanent carnaval ; azi un serviciu funebru pentru Ludovic al XVI-lea, seara un bal, mîine în carusel. La Viena se amestecau confuz principii, curtezani, iluștri scriitori și militari, nobili . . . , cu oaspeții lor străini : intriganți, aventurieri, politicieni”³⁰. S-a ajuns să se afirme cu ironie, că „împărații dansează, regii dansează, Metternich dansează . . . Prințul de Talleyrand nu dansează, doar joacă whist”³¹. Au fost prezenți la Viena în total 216 reprezentanți diplomați, capete încoronate, șefi ai ordinelor religioase suprimate, ce sperau să fie repuși în „drepturile” lor³². În această atmosferă și-a desfășurat lucrările Congresul, care în opinia lui Henry Kissinger a trecut prin mai multe faze : a) o fază inițială legată de probleme de procedură a organizării Congresului în jurul coaliției antifranceze, b) o fază marcată de efortul lui Castlereagh de a rezolva probleme importante, în special problema polono-saxonă, mai întii printr-un apel către țar și apoi încercînd să coalizeze puterile Europei contra sa, c) o fază marcată de efortul lui Metternich de a separa problema polonă și saxonă și a crea o nouă coaliție de forțe, d) faza destrămării coaliției antifranceze și prezența lui Talleyrand în cadrul deliberărilor aliate, e) faza negocierii tratatului final³³.

Structura Congresului a fost definitivată odată cu crearea comitetelor de lucru³⁴. În cadrul Congresului Marea Britanie, Rusia, Prusia și Austria — statele învingătoare, și-au rezervat toate drepturile, iar micile puteri au jucat un rol secundar. „Franța stătea pe margine ca și Suedia, Spania, Danemarca, Portugalia, Statele germane Aceste puteri trebuiau să stea cumiști să aștepte resturile ce li s-ar fi aruncat sau li s-ar fi

smuls dacă dispăceau”³⁵. Divergențele între marile puteri nu numai că nu s-au ameliorat, ci s-au accentuat, încît la 20 martie 1815, lordul Castlereagh declara : „Camera să nu aștepte să afle că într-o astfel de adunare de suverani și miniștri nu a avut loc nici o ciocnire de interese, că nici o diferență de opinie nu a existat”³⁶. La baza dezbaterilor a stat principiul legitimității și a dreptului public, căci „procedîndu-se la noua împărțire teritorială și la schimbarea granițelor, trebuia să se păstreze ceea ce exista legal înainte de izbucnirea războaielor revoluționare, adică înainte de 1792”³⁷. Susținerea insistentă a acestor principii de către prințul de Talleyrand a trezit reacția hotărîtă a prințului Hardenberg, reprezentantul Prusiei și a țarului Alexandru I al Rusiei, care afirma : „Am 20.000 de soldați în Ducatul de Varșovia ... Îmi vorbiți întotdeauna de principii; dreptul public al dumneavoastră nu înseamnă nimic pentru mine; eu nu știu ce este acesta”³⁸. Contradicțiile între foștii aliați accentuîndu-se, Castlereagh și Metternich au cerut admiterea plenipotențialilor francezi la discuții, considerînd că nu era nici just, nici convenabil să nu se ia în considerare forța și puterea Franței. La 30 septembrie 1814 Talleyrand a fost invitat să ia parte la ședința preliminară a marilor puteri³⁹, ca un prim pas în a se reda Franței locul și rangul în cadrul concertului de forțe european. Era o nouă dovadă a intereselor profund divergente ale statelor participante. Prusia a dorit anexarea Saxoniei, a Ducatului de Varșovia și ocuparea malului stîng al Rinului. Austria a sperat ca Prusia să se opună încorporării Ducatului de Varșovia la Rusia și nu a acceptat instalarea Prusiei în Saxonie, de unde cea din urmă amenința posesiunile Habsburgilor. Pentru a contrabalansa creșterea influenței Rusiei și Prusiei în Europa centrală, Metternich a încercat să afle compensații în Italia, unde urma să formeze o confederație de state pe care Austria să o protejeze. Trimițînd la Viena pe prințul de Talleyrand, Ludovic al XVIII-lea a dorit o îmbunătățire a tratamentului acordat de aliați Franței învinse și o apropiere de Marea Britanie, în care vedea singurul sprijin pentru a-și salva țara de la o posibilă împărțire. Rusia a considerat necesar să-și consolideze influența în Europa centrală, întărind alianța cu Prusia, dar mai ales ocupînd ducatul de Varșovia și limitînd influența britanică. Țarul a încercat să aibă la Viena rolul principal, căci după cum declara unui diplomat la Berlin „cu 60.000 de oameni sub arme, într-o mică măsură avea nevoie să negocieze”⁴⁰.

Mulți autori afirmă că plenipotențiarul britanic nu au folosit poziția dominantă, pe care au obținut-o în urma înfrîngerii lui Napoleon. Se consideră că ei au pierdut o ocazie unică, de a instaura dominația britanică în Europa. Se pun deseori întrebări, precum : de ce nu a fost redusă Franța la un mic regat, înconjurat de principate independente în Normandia, Bretania, Provența ?, de ce nu a fost transformată Belgia într-un stat dependent condus de un rege din dinastia Hanovra ?, de ce nu au fost create baze navale în Marea Baltică ?, de ce nu li s-a impus Spaniei și Portugaliei prin forță tratate comerciale avantajoase ?⁴¹. Castlereagh a fost acuzat în Camera Comunelor că „pacea pe care a încheiat-o este asemănătoare cu aceea la care s-ar fi ajuns dacă ar fi fost învins ... Mii de ani vor trece ... înainte să i se dea Angliei o a doua ocazie de acest fel”⁴². Sintem de părere că nu trebuie însă ignorat faptul că în tratativele de la Viena, Marea Britanie și-a avut rolul său aparte, fiind principala beneficiară a războaielor Revoluției și Imperiului și deosebindu-se de puterile monarho-feudale ale Europei. „Ea a apărut la Viena cu toată strălucirea ce o datora imensului său succes, rolului eminent jucat de ea în coaliție,

influenței sale fără limite, unei baze solide de prosperitate și putere, cum nici o altă putere nu o are în zilele noastre, de fapt respectului și fricii pe care o inspira și care afecta relațiile sale cu alte guverne. Profitând de aceasta Anglia a putut să-și impună voința sa Europei”⁴³. Marea Britanie a fost preocupată să-și realizeze principalele obiective de politică externă : a) recunoașterea „drepturilor” sale maritime, b) crearea regatului Țărilor de Jos, care urma să formeze o barieră strategică în fața vreunei posibile agresiuni franceze, c) excluderea influenței franceze din Peninsula Iberică. Principalul obiectiv a rămas însă realizarea unui echilibru de forțe. Imensul imperiu colonial și mijloacele financiare aproape inepuizabile au fost cele două „argumente” foarte puternice, de care Anglia s-a folosit. Conte de Jacourt scria : „Englezii nu ne iubesc, și mai mult, rîd de noi; a le primii banii înseamnă a le da lanțuri cu care să ne încātușeze”⁴⁴. La rîndul său, Alexandru I, tot mai neliniștit de creșterea influenței britanice în Europa occidentală, declara : „Din totdeauna planul Angliei a fost de a anunța, că ea nu este înarmată decît pentru a apăra libertatea continentului, de a face război pentru a o mări; niciodată ea nu s-a îndepărtat de la acest plan . . . ; a face cauză comună este unicul mod de a para acest pericol existent pentru noi toți”⁴⁵.

La 27 august 1814 lordul Castlereagh a sosit la Viena și s-au alăturat membrilor delegației britanice : lordul Cathcart, ambasador la Petersburg, Sir Charles Stewart și lordul Clancarty, ambasador în Olanda. El a sperat să se înțeleagă cu Prusia și să facă marile puteri să cadă de acord în ceea ce privește problema Europei⁴⁶. Ulterior, însă a fost nevoit să recunoască că : „tonul și purtarea Rusiei au dezamăgit această speranță și ne-au forțat să luăm noi hotărîri”⁴⁷. Încercînd să pună bazele echilibrului european, Castlereagh a urmărit realizarea planului Pitt din 1805, ghid al politicii externe britanice la începutul secolului al XIX-lea. Acest plan prevedea : a) înlăturarea dominației franceze din teritoriile cucerite după 1789 și definirea statutului lor postbelic, b) acordarea de garanții privind protecția și „securitatea” statelor europene în cazul unor noi agresiuni, c) formarea „barierei germanice” prin întărirea Austriei și Prusiei între Franța și Rusia, pentru a contrabalansa expansiunea ultimei în Europa centrală, d) consolidarea zonei de influență a Prusiei în nordul și vestul Germaniei, pentru a supraveghea Franța, e) întărirea pozițiilor Austriei în Italia⁴⁸. Pentru cabinetul britanic echilibrul european „însemna a face din Europa centrală o barieră foarte puternică destinată a opri acțiunile Rusiei și Franței”⁴⁹. Se creau condițiile necesare, pentru ca nici o putere continentală să nu poată duce un război încununat de succes. Conform planurilor britanice se impunea ca zona Țărilor de Jos să fie în siguranță deplină din punct de vedere economic, militar și politic. În acest sens, plasarea portului Anvers și a gurilor fluviului Scheldte în posesia unor aliați ai Marii Britanii era unica soluție. „A-l lăsa în mîinile Franței însemna a impune Marii Britanii sarcina unei zone permanente de război”⁵⁰. Castlereagh scria lordului Cathcart aflat în misiune în Olanda, încă în aprilie 1813 : „Asigurați securitatea acestor zone . . . , și a zonelor Rinului. Iată singura barieră eficientă pe care noi o putem opune Franței, singurul mijloc de a avea garanția comunicațiilor cu aliații noștri”⁵¹. La 20 martie 1815 Castlereagh declara : „Transformînd Olanda într-un regat puternic și independent sub casa de Orania, anexînd teritoriile aparținînd Austriei, facem un serviciu imens tuturor popoarelor continentului”⁵². După îndelungate tratative, la 31 mai 1815 Rusia, Austria,

Marea Britanie și regele Țărilor de Jos au semnat tratatul care a consfințit apariția unui nou stat european, Țările de Jos⁵³. Problema poloneză a fost una din problemele cele mai dezbătute la Viena și principala generaatoare de crize, încât s-a vorbit și despre Congresul Poloniei. Ea a fost generată de poziția țarului Rusiei, care a manifestat o opoziție hotărâtă față de cedarea vreunei părți din teritoriile fostului ducat de Varșovia. Deoarece această formațiune politică a fost compusă mai ales din teritorii, pe care Prusia le preluase în urma împărțirii Poloniei, prima a cerut compensații prin anexarea regatului Saxoniei, multă vreme credincios lui Napoleon, ceea ce a generat a doua problemă mult dezbătută, cea saxonă. Anexarea ducatului de Varșovia ar fi întărit enorm Rusia și i-ar fi creat o bază de acțiune în Europa centrală, ceea ce a îngrijorat mult Marea Britanie, dar și Franța. Astfel, Talleyrand scria : „În fața ipotezei că Europa nu iubește mai mult o putere colosală pe Vistula decât pe Sena, Franța crede că este în interesul tuturor puterilor să împiedice prin orice mijloace realizarea proiectului Rusiei”⁵⁴. Castlereagh a afirmat că deși Marea Britanie nu-și asumase obligații concrete cu privire la Polonia, ea era gata să consimtă la crearea unui regat liber și independent, Prusia urmînd să primească în schimb, drept compensații, întreaga Saxonie. La 17 octombrie 1814, Castlereagh a declarat țarului Alexandru, că „refacerea Poloniei întregi ca un stat complet independent ar fi obținut asentimentul întregii lumi, dar că crearea unui regat cu un sfert din Polonia ar duce la regrete . . . În cazul în care Rusia persistă în vederile sale, Anglia cu regret nu-și poate da consimțămîntul”⁵⁵. Înțelegînd că restabilirea unei Polonii independente era un lucru foarte dificil, Anglia a cerut ca Rusia să consimtă cel puțin la împărțirea acesteia conform tratatelor la care Anglia era parte semnatară. Prezentînd poziția Marii Britanii față de problema polonă și saxonă, la 4 octombrie 1814, delegația britanică a publicat *Memorandumul în legătură cu tratativele între aliați cu privire la Ducatul de Varșovia*, în care se spunea : „Din moment ce există o aprobare generală în a recunoaște dreptatea față de imensele merite ale împăratului Rusiei și față de imensele binefaceri, pe care perseverența și energia sa le-au realizat pentru binele public, opinia publică nu poate înțelege pentru ce motiv uniunea formidabilă a ducatului de Varșovia la Rusia este adoptată și poate fi justificată . . . Este greu de închipuit cum anexarea la Imperiul Rus a aproape totalității ducatului de Varșovia și transformarea sa . . . într-un regat separat supus guvernului rus poate fi considerată o dorință morală . . . Dacă dorința morală impune ca situația din Polonia să se amelioreze printr-o modificare la fel de radicală ca și reînnoirea monarhiei, ca această ameliorare să fie făcută după un principiu larg, liberal, de a se restabili în mod real națiunea independentă în loc de a face din ea un instrument formidabil în mîna unei singure puteri . . . , trebuie spus că atît timp cît Maiestatea sa Imperială va susține acest proiect va fi imposibil ca vreun plan de refacere a Europei să fie propus de plenipotențiarilor aliați . . . Plenipotențiarilor Marii Britanii, Franței, Spaniei ca și tuturor celorlalte state împărțășesc aceleași sentimente asupra problemei”⁵⁶.

La 4 noiembrie 1814 Castlereagh a anunțat delegația rusă că cabinetul britanic sprijinea pretențiile austriece asupra unei părți a ducatului de Varșovia, adăugînd că în cazul în care țarul neoprinde-se la Vistula provoca război, Marea Britanie „va furniza subsidii și trupele hanovriene și olandeze puteau fi angajate în zona Rinului de Jos”⁵⁷. La 14 octombrie 1814 regele Saxoniei a adresat de la Friedrichsfeld un apel Europei,

arătînd că nu consimte la împărțirea statelor sale sau la vreo compensație sau răscumpărare, ceea ce l-a făcut pe Prințul Regent al Marii Britanii să ceară lordului Castlereagh să depună toate eforturile pentru păstrarea suveranității regatului Saxoniei. La 17 februarie 1815 contele Lieven, ambasadorul rus la Londra îi transmitea lui Nesselrode : „Lordul Liverpool a adăugat că chiar dacă guvernul englez dorind să evite un război nu s-ar opune deschis planurilor noastre referitoare la Polonia, el nu le putea aproba și că această problemă era rezolvată doar de guvern”⁵⁸. În cadrul Congresului, după cum afirma Gentz „afacerile Germaniei ofereau un vast cîmp de acțiune, unde numeroși agenți politici ... pledează, solicită, intrigă, se agită”⁵⁹. În comitetul însărcinat cu rezolvarea problemelor Germaniei, Marea Britanie alături de Austria a întîmpinat opoziția Bavariei și Württembergului, ostile tuturor cuceririlor Prusiei, fie ele chiar și provizorii. La fel s-a manifestat pentru o perioadă chiar și Saxonia. Alături de problema poloneză, cea saxonă a ocupat un loc deosebit în lucrările Congresului. Curtea prusacă a considerat-o rezolvată prin memoriul Nesselrode din august 1814⁶⁰. La sfîrșitul lui 1814 baronul Beck s-a pregătit să preia în numele regelui Prusiei conducerea Saxoniei amenințînd cu dezmembrarea coaliției antifranceze, ceea ce l-a făcut pe Talleyrand să declare, că Franța era gata să coopereze în domeniul militar și politic cu oricare stat german, pentru a combate pretențiile Prusiei.

Înțelegînd că Rusia nu putea fi determinată să-și abandoneze planurile cu privire la Polonia, Castlereagh a sperat să pună bazele unui echilibru de forțe în Europa, întărind Prusia și determinînd-o să se alieze cu Austria. Cele două state germane urmau să formeze între Vistula și Rin o barieră formidabilă în fața expansiunii ruse și franceze. Aceasta a fost esența politicii „barierei germanice”. Anexarea Saxoniei de către Prusia a fost însă o condiție absolut necesară. În tot cursul lunii octombrie 1814 șeful delegației britanice acționat pentru o apropiere austro-prusacă între Metternich și Hardenberg. La 11 octombrie 1814 Castlereagh l-a anunțat pe cancelarul prusac că cabinetul britanic era dispus să sprijine anexarea Saxoniei de către Prusia, cu condiția ca cea din urmă să nu sprijine pretențiile Rusiei în Polonia. Anglia s-a angajat să depună toate eforturile pentru ca Austria să accepte acestea. Hardenberg a răspuns cerînd în numele Prusiei toată Saxonia și fortăreața Mainz, lucru pe care Metternich l-a respins considerînd că Mainzul trebuia să rămînă Bavariei. La 22 octombrie Austria a cerut Prusiei să renunțe la încorporarea Saxoniei afirmînd, după cum rezultă dintr-o notă trimisă de Metternich lui Hardenberg, că „încorporarea Saxoniei la Prusia era un obstacol insurmontabil, în calea uniunii celor două mari state germane”⁶¹. Contradicțiile din Germania, mult prea evidente între Prusia și Austria au făcut să eșueze politica „barierei germanice”. Berlinul nu putea să abandoneze o politică de alianțe în care el spera să-și poată realiza supremația în interiorul Germaniei”⁶². La 7 noiembrie 1814 deja Hardenberg i-a comunicat lui Castlereagh, că Prusia nu se opunea ajungerii Rusiei la Narev și Vistula. Marea Britanie nu a abandonat însă Prusia. Ea a fost sprijinită pentru a obține unele teritorii populate de la Rin, precum Renania. „Se instala la granița Franței o națiune beată de ură de la Iena. Anglia făcea o afacere strașnică. Instala pe Rin, fără plată, un jandarm teribil”⁶³. Castlereagh a cerut, de asemenea, ca Leipzigul, important centru comercial să fie cedat unui stat german, de care Marea Britanie să fie sigură că îi va susține interesele. Falimentul politicii „barierei germanice” a determinat cercurile oficiale britanice

să încerce o apropiere de Franța și Austria, mai ales că la Paris acest lucru era așteptat de mult timp. La 14 octombrie 1814 Ludovic al XVIII-lea îi scria lui Talleyrand : „Statele mici nu-mi pot oferi nici un ajutor suficient ; îmi trebuie cel puțin pentru aceasta, o mare putere. Vom avea ajutorul Austriei și Angliei, dacă își cunosc bine interesele ; dar mă tem că ele să nu fie deja aliate, mă tem mai ales de un sistem care prevalează la mulți englezi . . . , de a separa în totalitate interesele Marii Britanii de cele ale Hanovrei”⁶⁴. În decembrie 1814 au avut loc contacte diplomatice anglo-franceze în scopul încheierii unei alianțe între cele două țări. La 28 decembrie, Talleyrand scria : „O convenție este deci, o alianță pe care o propuneți ? Această convenție se poate face foarte bine și fără alianță. Dar, poate fi și o alianță dacă doriți ! Mie nu-mi repugnă deloc. Dar alianța presupune război . . . și noi vom face totul pentru a-l evita ”⁶⁵. La 3 ianuarie 1815 la Viena Anglia, Franța și Austria au semnat un tratat secret de alianță⁶⁶. Talleyrand a prezentat acest tratat ca o mare victorie diplomatică a Franței, care a salvat integritatea Saxoniei. „Acum, Sire, coaliția este dizolvată și aceasta pentru totdeauna. Nu numai că Franța nu mai este izolată în Europa, dar Majestatea Voastră are în față un sistem federativ, pe care 15 ani de negocieri nu ar fi putut să vi-l înfățișeze”⁶⁷.

Alianța secretă tripartită de la 3 ianuarie 1815 a apărut în cadrul Congresului ca o realitate politică, contrabalansînd apropierea dintre Rusia și Prusia și dînd mai multă forță intervențiilor britanice. Ea a permis Marii Britanii să impună Prusiei și Rusiei unele din soluțiile sale în problemele Europei centrale. În schimb, încercările lui Castlereagh și Metternich de a impune acordarea unor garanții speciale Imperiului Otoman în fața unor posibile agresiuni, au eșuat ca urmare a opoziției reprezentanților Rusiei. Analizînd situația Italiei, Castlereagh a considerat că italienii nu erau capabili să dispună de un sistem de guvernare propriu. Peninsula Italiană urma să fie zona, în care Austria să-și afle compensațiile pentru teritoriile cedate în Europa centrală, iar armatele franceze să fie oprite în cazul unor posibile agresiuni⁶⁸. Foarte mult dezbătută în Congres a fost și atitudinea față de situația din Franța de după Napoleon⁶⁹. Ulterior s-a ajuns la concluzia că reîntoarcerea familiei de Bourbon era soluția cea mai acceptabilă. „Din punctul de vedere al refacerii balanței de forțe, reîntoarcerea Bourbonilor era soluția cea mai de preferat. Avea avantajul legitimității ; reîntoarcerea lor nu ar fi mărit influența nici unei puteri străine . . . , puteau accepta fără remușcări vechile granițe, care era clar că fuseseră vechile lor frontiere”⁷⁰. Castlereagh a urmărit consecvent ideea lui William Pitt Jr., după care ar fi fost o mare greșeală pentru orice putere europeană de a impune pe Bourboni la tron, pînă cînd poporul francez nu-și va fi exprimat adeziunea sa la vechea dinastie. El a înțeles că Rusia dorea să se apropie de Franța în dauna intereselor Marii Britanii. A fost marele merit al șefului diplomației britanice, că împreună cu Metternich s-a pronunțat pentru menținerea integrității teritoriale a Franței. „Atît el cît și Metternich au înțeles, că a restaura pe Bourboni și în același timp a slăbi Franța . . . înlăturîndu-i tot ceea ce deținea la frontiera estică de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, însemna a condamna dinastia la o scurtă guvernare și de a pregăti drumul la noi ridicări”⁷¹. S-au realizat pași importanți pe calea apropierii între punctele de vedere ale Franței și Angliei, cea din urmă dorind să beneficieze de sprijinul primei în a se opune pretențiilor Rusiei.

Activitatea diplomatică desfășurată de lordul Castlereagh a fost însă ținta unor violente atacuri în Marea Britanie din partea opoziției whigilor în presă și Parlament. Cabinetul torry condus de lordul Liverpool a fost acuzat, că trăda principiile politicii externe britanice în condițiile abandonării Saxoniei, Poloniei și Genovei. La 8 noiembrie 1814 Samuel Withbread aprecia în Camera Comunelor, că anexarea Saxoniei de către Prusia a reprezentat „cea mai neprincipială împărțire din câte a văzut lumea”⁷². Deputatul Lambton declara, că „actele de răpire și agresiune ale clubului monarhilor reuniți la Viena au avut loc, deoarece ei s-au întâlnit nu pentru a veghea asupra intereselor Europei, ci ca violatori ai dreptății și credinței publice, ca spoliatori ai Saxoniei și opresori al Norvegiei”⁷³. De fapt, opoziția nu a putut accepta creșterea prestigiului torrylor și a căutat să discrediteze politica guvernamentală. Izvoarele sînt unanime să releve situația deosebit de dificilă a cabinetului Liverpool. „Există o mare probabilitate de schimbare a guvernului în țară. Pare sigur că Liverpool și Vansittart vor părăsi conducerea... Fapt este că lordul Liverpool se poartă urît cu Regentul și ultimele ședințe ale Camerei Comunelor au fost foarte defavorabile partidului său ministerial. Nu există aproape nimeni care să se opună lui Tiernay și Withbread și alții, care bat toba așa de bine încît a fost nevoie să se prelungescă sesiunea Parlamentului... Fără Castlereagh și Canning... nimeni nu ar fi putut ține piept opoziției”⁷⁴. Castlereagh a fost nevoit să părăsească Viena pentru a apăra în parlamentul de la Londra politica guvernului. Părăsind Viena⁷⁵, el a primit asigurări că pacea era ca și încheiată, urmînd să se depună toate eforturile pentru a fi menținută. La 3 februarie 1815 a sosit la Viena noul șef al delegației britanice, lordul Wellington⁷⁶. Sub conducerea sa delegația britanică a continuat eforturile pentru abolirea comerțului cu sclavii negri. Guvernul britanic a considerat că era de datoria Marii Britanii să folosească forța sa maritimă și politică pentru abolirea acestui comerț odios cu carne vie. La începutul secolului al XIX-lea el a început să se dovedească din cît în cît mai puțin rentabil, cel puțin pentru economia britanică, a cărui centru economic colonial s-a mutat din zona Mării Caraibilor în cea a Oceanului Indian. În același timp, celula economică de bază în coloniile britanice a încetat să mai fie plantația lucrată cu sclavi negri. Urmînd exemplul britanic, o serie de țări au abolit acest comerț⁷⁷. La 26 decembrie 1814 delegația britanică la Congres a dat publicității o declarație în care se afirma: „Marea Britanie a folosit toate mijloacele pe care le avea la dispoziție pentru a ajunge la abolirea completă a acestui comerț odios și criminal... Parlamentul britanic s-a ridicat deasupra tuturor prejudecăților... abolind de cîtiva ani acest comerț în toată zona de dominație britanică... Succesul acestei măsuri... a fost obiectul inevitabil al tuturor negocierilor... Aceste tentative nu au fost mărginite, ci prin ordinele Prințului Regent s-au făcut oferte directe și considerabile Franței, Spaniei și Portugaliei”⁷⁸. La 20 ianuarie 1815 delegația britanică a propus ca fiecare putere europeană să-și dea acordul cu privire la necesitatea abolirii complete și imediate a acestui comerț și să studieze măsurile necesare. La 8 februarie 1815 comitetul însărcinat în cadrul Congresului cu rezolvarea acestei probleme a publicat o declarație comună⁷⁹, în care comerțul cu sclavi era condamnat în mod unanim.

Discutarea problemei de fond a teoriei diplomatice a fost finalizată în *Regulamentul privind rangul agenților diplomatici*, care are marea importanță de a fi delimitat pentru prima dată în mod precis funcțiile agenților

diplomatici⁸⁰. În negocieri delegația britanică a avut unele rețineri considerînd, că unele puteri europene puteau să ceară modificarea clauzei, care prevedea ca vasele britanice să primească salutul bateriilor de coastă, ca o recunoaștere a supremației maritime engleze. În comitetul ce discuta problemele navigației pe râurile și fluviile europene reprezentantul britanic, lordul Clancanty a depus mari eforturi pentru recunoașterea supremației maritime a Marii Britanii, căci după cum declarase încă în 1813 Castlereagh, „Anglia poate fi alungată din Congres, dar nu și din drepturile sale maritime”⁸¹. Marea Britanie a sprijinit principiul circulației libere pe Rin pentru toate statele europene, dar a respins memoriul contelui Berzeviczy, care cerea recunoașterea libertății de navigație și comerț pe Rin, Elba, Oder și Nipru. În toiul discuțiilor știrea fugii lui Napoleon din insula Elba a grăbit încheierea lucrărilor și a preîntîmpinat un război între aliați ducînd la aplanarea divergențelor. La 20 martie 1815 lordul Castlereagh prezentînd poziția cabinetului britanic față de situația din Franța, declara în Camera Comunelor : „Dacă Napoleon dorește să conducă destinele Franței, cine ne garantează că Europa va cunoaște liniște, securitate și independență ? Această întrebare impune o alta vitală : Va putea Europa să refacă un sistem moral care apără interesele umanității, la fel de bine cum o facem noi de douăzeci de ani ? . . . Această Europă a viitorului va fi o adunare de națiuni libere sau de națiuni sub arme ?”⁸². Cabinetul britanic a propus ca Congresul de la Viena să-și mute sediul la Bruxelles, pentru ca membrii săi să se poată pune de acord mai repede asupra mișcărilor de trupe. La 13 martie 1815 puterile învingătoare s-au angajat să respecte prevederile primului tratat de pace de la Paris și să lupte pînă la înlăturarea definitivă a lui Napoleon Bonaparte de la conducerea Franței⁸³. La 9 iunie înainte doar cu cîteva zile ca Napoleon să piardă ultima sa bătălie la Waterloo, la Viena s-a semnat *Actul final* al Congresului⁸⁴. A fost adoptat un protocol general adresat tuturor statelor europene, prin care acestea erau invitate să adere la documentul final. Marile puteri : Franța, Anglia, Austria, Prusia, Rusia, Suedia, Portugalia au semnat *Actul final*. În schimb reprezentantul Spaniei, contele de Labrador și cel al Olandei, Hans von Gagern au refuzat să-l semneze în semn de protest față de tratamentul discriminatoriu la care au fost supuse în Congres statele mici în comparație cu marile puteri.

★

Europa anului 1815 a fost, după expresia lui Duroselle, legitimistă, clericală, aristocratică și inegalitară, căci Congresul de la Viena „a consacrat cel mai scandalos abuz de forță”⁸⁵. El nu a reușit să rezolve toate problemele importante. Două mari probleme au rămas de rezolvat : cea a coloniilor, care începînd din 1813 a fost supusă voinței celui mai puternic, Marea Britanie și cea a Orientului, rezervată ambițiilor ruse. Documentele Congresului s-au conformat principiilor politicii tradiționale, de factură monarho-feudală și nu au luat în considerație aspirațiile naționale ale popoarelor, noile condiții sociale, economice și politice din Europa, la începutul secolului al XIX-lea⁸⁶. *Actul final* a apărut ca un instrument al politicii externe britanice, îndreptat împotriva pretențiilor hegemonice ale Rusiei țariste în Europa. De asemenea, Congresul a pus capăt unei perioade de istorie a Marii Britanii, aceea a rivalității coloniale cu Franța, chiar dacă în anumite forme aceasta a continuat și în anii următori⁸⁷.

Și după 1815 Marea Britanie a acordat o atenție deosebită menținerii păcii în Europa, în condițiile creșterii influenței sale în cadrul unui echilibru de forțe, la menținerea căruia urma să vegheze un Consiliu al Securității, în care să intre toate marile puteri. Ideea lordului Castlereagh cu privire la organizarea unor reuniuni periodice la care să participe toate statele europene și care să discute problemele ce se puteau ivi, a demonstrat importanța contactelor diplomatice bi- și multilaterale. Pacea de la Viena „nu a făcut altceva decît să întărească argumentat puterea colonială engleză”⁸⁶. Marea Britanie controla colonia Capului în Africa de Sud, insula Ceylon, regiunea Mysore, Tobago în Antile. Ea supraveghea Franța prin Țările de Jos, domina în chip absolut în Oceanul Indian și Atlantic, controla circulația în Marea Mediterană deținînd Gibraltarul, Malta și exercitînd o influență crescîndă în Sicilia și protectoratul asupra insulelor Ionice. Ea ținea la dispoziția sa statele din Peninsula Iberică, Spania și Portugalia, a căror imperii coloniale se emancipau treptat intrînd sub influența sa economică. În Europa de după 1815, supranumită și cea a Sfintei Alianțe, Marea Britanie a refuzat să facă parte din alianța mai sus-amintită, deși a folosit principiile sale nu de puține ori. O politică abil condusă a garantat securitatea Imperiului Britanic. Subvenționînd toate coalițiile antifranceze între 1793 și 1815, ea a urmărit satisfacerea propriilor sale interese: deschiderea întregii piețe europene pentru produsele sale, înlăturarea concurenței burgheziei franceze și mărirea influenței sale politice în Europa. Toate acestea au fost mascate de frazele debitate cu larghețe la Londra despre necesitatea instaurării în Europa a păcii, echilibrului de forțe și securității, căci ele odată instaurate serveau de minune interesele sale.

NOTE

¹ John Roach, *A Bibliography of Modern History*, Cambridge, 1968, p. 283—284.

² Charles K. Webster, *The Congress of Vienna, 1814—1815*, London, Thames and Hudson, Londra, 1969, p. 21—28.

³ Henry A. Kissinger, *A World Restored, Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812—1822*, Boston, Houghton Mifflin, 1973, p. 62—84. Au fost încheiate convenții la Breslau la 24 februarie 1813 între Rusia și Prusia, la Kalish la 27 martie 1813 între Austria și Prusia, la Reichenbach la 14 iunie 1813 între Anglia și Prusia, la Töplitz între Austria, Prusia și Anglia, la Ried, la 9 octombrie 1813 între Austria și Bavaria. Textele în Georg Friedrich von Martens, *Nouveaux recueil de traités d'Alliance de Paix, de Treve, de Neutralité, de commerce, de limites d'échanges etc. et de plusieurs autres actes . . .*, t. I, 1808—1814 inclusiv, Gottingue, Lirie Dietrich, 1817, p. 564—566; 568—571; 571—573; 596—600; 604—607; 607—610; 610—614; 643—648; M. Tetot, *Repertoire des traités de paix, de commerce, d'alliance, conventions et autres actes conclus entre toutes les puissances du globe . . . depuis la paix de Westphalie jusqu'a nos jours*, t.I, Amyot, Paris, 1866, p. 144 și urm.

⁴ Charles Webster, *The Congress of Vienna*, p. 24.

⁵ Vezi pe larg G.G. Gervinus, *La Restaurazione e il trattato di Vienna*, Milano, 1848; Paul Cottin, *L'Angleterre devant ses aliés 1793—1814*, Paris, 1889; Charles K. Webster, *British Diplomacy 1813—1815*, London, 1921; W.N. Medlicott, *From Metternich to Hitler. Aspects of British Foreign Policy 1814—1939*, London 1939; Pierre Renouvin, *Histoire diplomatique de 1845—1914, Conférences de prof . . .*, Paris, 1930; Jacques H. Pirenne, *La Sainte Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale, Les traités de paix 1814—1815*, Genève, 1946; Charles K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812—1815, Britain and the reconstruction of Europe*, London, 1950.

⁶ Vezi și John M. Sherwig, *Guineas and Gunpowder, British Foreign Aid in the Wars with France 1792—1815*, Cambridge, 1969.

⁷ Pradt, *Du Congrès de Vienne*, t.I, Lirie Deterville, Paris, 1815, p. 229.

⁸ Harold Nicolson, *The Congress of Vienna, A Study in Allied Unity 1812—1822*, Constable, London, 1946, p. 98.

⁹ Vicontele de Castlereagh (18 iunie 1769—12 august 1822). În calitate de ministru de război în guvernul William Pitt jr. (iulie 1805—ianuarie 1806) a ordonat bombardarea de către flota britanică a capitalei Danemarcei, Copenhaga și debarcarea în insula olandeză Walcheren (1809), care s-a terminat cu un dezastru și care i-a atras un violent atac în Camera Comunelor din partea colegului său de la Externe, Canning. A devenit apoi ministru de externe, fiind între 1813—1815 promotorul coaliției antifranceze și reprezentând Anglia la Congresul de la Viena. Fratele său a publicat între 1848—1853 la Londra în 12 volume, lucrarea *Correspondance, Dispatches and Papers*; vezi și Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 251; Archibald Alison, *The Lines of Lord Castlereagh and Sir Charles Stewart*, 3 vol., London, 1861; L.A. Marriott, *The Political Life of Robert, Second Marquess of Londonderry*, London, 1936; C.J. Bartlett, *Castlereagh*, London, 1966.

¹⁰ L. de Viel-Castel, *Lord Castlereagh et la politique extérieure de l'Angleterre, 1812 à 1822. La coalition européenne de 1813 et 1814*, în „Revue des Deux-Mondes”, nr. 2, t. VI, 15 mai 1854, p. 653.

¹¹ Heinrich von Srbik, *Metternich, der Staatsmann und der Mensch*, 2 vol., München, 1925.

¹² Charles K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 33—37. Textul în Harold Temperley and Lilian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1791) to Salisbury (1902)*, Cambridge, At the University Press, 1938, p. 29—34.

¹³ Louis Villat, *La Revolution et l'Empire 1789—1815*, t. II, PUF, Paris, 1936, p. 284.

¹⁴ Charles K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 37—40.

¹⁵ Henry Kissinger, *Le chemin de la paix*, Denoel, Paris, 1972, p. 92.

¹⁶ Vezi pe larg C.S.B. Buckland, *Metternich and the British government*, London, 1932.

¹⁷ George Trevelyan, *British History in the 19-th century and after 1782—1919*, Longmans, London, 1967, p. 133.

¹⁸ L. de Viel Castel, *op. cit.*, p. 649—650.

¹⁹ Textul în *Great Britain Foreign Policy and the Span of Empire 1689—1971. A Documentary History*, edited by Joel Wiener, Chelsea House Publishers, New York, 1972, p. 206—209; Tetot, *op. cit.*, p. 149; Martens, *op. cit.*, p. 683—686.

²⁰ Scrisoarea lui Castlereagh către Hamilton la 10 martie 1814 în Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 81.

²¹ Jean Thiry, *La première Restauration. Le gouvernement de Louis XVIII, L'Île d'Elbe, Le congrès de Vienne*, Berger-Levrault Paris, 1914, p. 23.

²² René Albrecht-Carrié, *A diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, Harper & Row, New York, 1973, p. 9; Franța a fost adusă la frontierele dela 1 ianuarie 1792, dar a păstrat Venaissan, Montbelliard și Avignon, iar în colonii insulele Sf. Lucia și Ile-de-France. Textul în *Great Britain, Foreign Policy and the Span of Empire*, p. 210—213; Le comte de Garden, *Histoire générale des traités de la paix et autres transactions principales entre toutes les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalic*, Amyot, Paris, f.a., chap. XLI; Tetot, *op. cit.*, p. 151; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 1—18.

²³ Vezi și H.G. Schenck, *The Aftermath of the Napoleonic Wars, The Concert of Europe, An Experiment*, London, 1947.

²⁴ Jean-Baptiste Flassan, *Histoire du Congrès de Vienne*, vol. II, Treüttel et Würz, Paris, 1892, p. 27; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 197.

²⁵ G.G. Gervinus, *op. cit.*, p. 197.

²⁶ *The New Cambridge Modern History*, vol. IX, *War and Peace in the Age of Upheaval, 1793—1830*, At the University Press, Cambridge, 1965, p. 646.

²⁷ Charles K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 65—69.

²⁸ Jean Thiry, *op. cit.*, p. 113.

²⁹ *Ibidem*, p. 193.

³⁰ G.G. Gervinus, *op. cit.*, p. 199; Conte de Auguste de la Garde-Chambonas în *Souvenirs du Congrès de Vienne*, Paris, 1901 aprecia că în perioada Congresului doar festivitățile au costat visteria austriacă 40 milioane livre; vezi și *Journal of a nobleman comprising an account of his travels and a narrative of his residence at Vienna during the Congress*, 2 vol., London, 1831.

³¹ Charles Hazen, *Le Congrès de Vienne*, în „Revue des études napoleoniennes”, Paris, 8, t. I, Janvier — Février, 1919, p. 58.

³² Au fost prezenți împăratul Austriei, Francisc al II-lea și cancelarul Metternich, prințul Talleyrand, vicontele Castlereagh, prințul Hardenberg, țarul Rusiei, Alexandru I, prințul Andrei Razumowski, cardinalul Consalvi, reprezentanții Bavariei, Suediei, Danemarcei, Regatului celor două Sicilii, Sardiniei, Olandei, cantoanelor elvețiene ș.a. Lista membrilor delegațiilor oficiale în Jean-Baptiste Flassan, *op. cit.*, p. 10—13.

³³ Henry A. Kissinger, *A World Restored*, p. 149; Charles K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 73—88; René Albrecht-Carrié, *op. cit.*, p. 11—13.

³⁴ La 18 septembrie 1814 marile puteri învingătoare reunite în *Comitetul celor Patru* au hotărât rezolvarea tuturor problemelor importante: în fața protestelor hotărâte ale Franței

la 8 octombrie 1814 s-a hotărît ca deliberările să aibă loc între toți semnatarii primului tratat de pace de la Paris, punîndu-se bazele *Comitetului celor opt*. La insistențele Angliei s-a format un comitet care urma să rezolve principalele probleme ale statelor germane și care a fost format din reprezentanții Austriei, Bavariei, Prusiei, Hanovrei și Württembergului. Începînd din ianuarie 1815 *Comitetul celor opt* a ținut din ce în ce mai puține ședințe fiind înlocuit de *Comitetul celor cinci*, adică Anglia, Prusia, Austria și Franța. Au mai funcționat în cadrul Congresului *Comitetul însărcinat cu rezolvarea problemelor Confederației Helvetice*, cel al *problemelor comerțului cu sclavii negri*, cel al *navigației pe fluviile și râurile europene* ș.a.

³⁶ Jean Orieux, *Talleyrand. Sfinxul neînșeles*, (traducere în limba română), Edit. politică, București, 1974, p. 396.

³⁶ Declarația lui Castlereagh în Camera Comunelor la 20 martie 1815 în *Great Britain, Foreign Policy and the Span of Empire*, p. 223—224.

³⁷ *Istoria Diplomației*, sub redacția lui V. Potemkin, (traducere în limba română), vol. I, Edit. științifică, București, 1962, p. 430; René Albrecht-Carrié, *op. cit.* p. 12.

³⁸ Gustave Ducoudray, *Histoire contemporaine depuis 1789 jusqu'à nos jours*, Hachette, Paris, 1873, p. 109

³⁹ Scrisoarea lui Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea la 4 octombrie 1814 în Pallain, *Correspondance inedite du prince Talleyrand et du roi Louis XVIII pendant le Congrès de Vienne*, Paris, 1881, p. 10.

⁴⁰ Henry A. Kissinger, *A World Restored*, p. 150.

⁴¹ Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 127.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Scrisoarea lui de Jacourt către Talleyrand la 18 februarie 1815, în *Correspondance du comte de Jacourt ... avec le prince de Talleyrand pendant le Congrès de Vienne*, Plon, Paris, 1905, p. 200.

⁴⁵ *Archives du prince Tchernicheff*, t. I, St. Petersburg, 1906, p. 28 și urm.

⁴⁶ Charles K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 28—32; Henry A. Kissinger, *A World Restored*, p. 29—40.

⁴⁷ Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁸ Charles K. Webster, *The British Diplomacy 1813—1815*, p. 389 și urm; Henry A. Kissinger, *A World Restored*, p. 38.

⁴⁹ Jacques H. Pirenne, *op. cit.*, p. 106.

⁵⁰ Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 207; vezi și G.J. Renier, *Great Britain and the establishment of the Kingdom of Netherlands 1813—1815*, Cambridge, 1930.

⁵¹ Henry A. Kissinger, *A World Restored*, p. 123—124.

⁵² Declarația lui Castlereagh în Camera Comunelor la 20 martie 1815, în *Great Britain, Foreign Policy and the Span of Empire*, p. 226.

⁵³ *Textul în Congrès de Vienne, Acte principal et traités additionel*, Gerdes, Paris, 1847, p. 104—108; E.G. Lagemans, *Recueil des traites et conventions conclus par le Royaume des Pays Bas avec les puissances étrangères depuis 1813 jusqu'à nos jours. Aperçu général*, La Haye, Belifante Frères, 1901, p. 2 și urm; Tetot, *op. cit.*, p. 163; *Actes du Congrès de Vienne publiées d'après un des originaux déposé aux archives du Dep. des Affaires étrangères*, Imprimerie Royale, Paris, 1816, p. 204—212; Martens, *op. cit.* t. II, p. 327—332.

⁵⁴ Scrisoarea lui Gentz la 6 octombrie către Iancu Caragea, în Friedrich von Gentz, *Depeches inedites du chevalier ... aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique europeenne 1813 à 1828*, t. I, Plon, Paris, 1876, p. 113.

⁵⁵ Scrisoarea lui Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea la 17 octombrie 1814, în Pallain, *op. cit.*, p. 53.

⁵⁶ Jean Thiry, *op. cit.*, p. 187.

⁵⁷ Scrisoarea lui Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea la 25 noiembrie 1814 în Pallain, *op. cit.*, p. 148.

⁵⁸ Scrisoarea lui Lieven către Nesselrode la 17 februarie 1815, în M.H. Weil, *Les dessous du Congrès de Vienne d'après les documents originaux des archives de ministère imperial et royal de l'interieur à Vienne*, t. I, Payot, Paris, 1917, p. 202.

⁵⁹ Scrisoarea lui Gentz către Iancu Caragea la 27 septembrie 1814, în Friedrich von Gentz, *op. cit.*, p. 102.

⁶⁰ S-a prevăzut că fostul Ducat de Varșovia să revină Rusiei. Prusia prelua cîteva mici enclave în zona Posen și a Vistulei inferioare și cea mai mare parte a Saxoniei. Austria primea drept compensație Lombardia și Veneția. Louis Veillat, *op. cit.*, p. 286.

⁶¹ Emile Bourgeois, *Manuel de politique étrangère*, t. II, Berlin Frères. Paris, 1909, p. 563.

⁶² Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe 1648—1919*, Dalloz, Paris, 1972, p. 273.

⁶³ Jean Orieux, *op. cit.*, p. 403.

⁶⁴ Scrisoarea lui Ludovic al XVIII-lea către Talleyrand din 14 octombrie 1814, în Pallain, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁵ Scrisoarea lui Talleyrand către Ludovic al XVIII-lea la 28 decembrie 1814, în Jean Thiry, *op. cit.*, p. 284.

⁶⁶ Statele semnatare și-au făgăduit ajutor reciproc în caz de atac. Tratatul a fost deschis Hanovrei, Sardiniei, Bavariei și Hessei-Darmstadt, care erau invitate să adere. Articolul 3 prevedea, că orice atac asupra Hanovrei și Țărilor de Jos să fie considerat un atac asupra propriului teritoriu al Marii Britanii. Textul lui Jean Baptiste Flassan, *op. cit.*, vol. III, p. 340—346; Tetot, *op. cit.*, p. 156; vezi și René Albrecht-Carrié, *op. cit.*, p. 13.

⁶⁷ Jean Thiry, *op. cit.*, p. 317.

⁶⁸ Vezi și L. de Viel-Castel, *op. cit.*, p. 694; John Rosselli, *Lord William Bentinck and the British occupation of Sicily 1811—1814*, Cambridge, 1956.

⁶⁹ Austria a dorit ca rege al Franței pe fiul lui Napoleon, regele Romei, sub regența mamei sale, Maria Luiza. În schimb, țarul Alexandru a inclinat spre Bernadotte, fost mareșal francez și prinț regal de Suedia sau spre Bourboni.

⁷⁰ *The New Cambridge Modern History*, p. 642.

⁷¹ R.W. Setton Watson, *Britain in Europe 1789—1914, A Survey of Foreign Policy*, At the University Press, Cambridge 1937, p. 43.

⁷² Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 183.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Scrisoarea anonimă către Stein la 15 ianuarie 1815, în M.H. Weill, *op. cit.*, p. 134—135.

⁷⁵ Iată cum descrie Metternich în *Memoriile sale* acest eveniment: „... Plecarea lordului Castlereagh... incheie o epocă în istoria Congresului. El era ministrul cel mai activ și cel mai influent dintre toți și dacă alături de calități excelente pe care le posedă, lordul Castlereagh sosesa la Viena cu un sistem dintre cele mai conforme intereselor Europei și dacă studiase cel mai profund afacerile continentului... el putuse face totul mult mai bine...” (Prince de Metternich, *Mémoires, documents et écrits divers*, t. II, Plon, Paris, 1880, p. 502—503.

⁷⁶ Arthur Wellesley, duce de Wellington (1760—1852) a fost comandant al corpului expediționar britanic în Peninsula Iberică între 1809—1813, reprezentant al Angliei în Consiliul Aliaților de la Paris, comandant suprem la Waterloo (18 iunie 1815), prim ministru între 1828 și 1830; vezi pe larg Duke of Wellington, *Dispatches*, ed. by Gurwood, 13 vol., London, 1837; A. Brialmont, *Histoire du duc de Wellington*, 3 vol., Paris, 1856—1857.

⁷⁷ Olanda a acționat în acest sens constrinsă de Anglia în schimbul cedării Indiilor de Est. Prusia, Rusia și Austria neavind interese în această direcție au adoptat o atitudine binevoitoare.

⁷⁸ Jean-Baptiste Flassan, *op. cit.*, p. 260.

⁷⁹ Textul în *Congrès de Vienne. Acte principal*, p. 119—120; *Actes du Congrès de Vienne*, p. 251—254; Tetot, *op. cit.*, p. 157; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 432—434: Ambasadorul englez la Madrid, Sir Henry Wellesley a fost informat de guvernul spaniol că deoarece coloniile spaniole nu erau locuite de populație de culoare într-o așa de mare măsură precum cele engleze, Spania nu a acceptat suprimarea comerțului cu sclavii negri. După numeroase presiuni Madridul a promis că va suprima treptat în termen de zece ani acest comerț începând de la paralela de 10° latitudine nordică. Abia în 1817 și doar în schimbul a 800.000 de lire sterline, după eforturi noi, Spania și Portugalia au acceptat ca începând cu 30 mai 1820 să suprima imediat acest comerț.

⁸⁰ Albin, *Les grands traités politiques*, Felix Alcan, Paris, 1911, p. 7—8; *Congrès de Vienne, Acte principal*, p. 131—132; *Actes du Congrès de Vienne*, p. 277—280; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 449—450.

⁸¹ Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 217.

⁸² Henry A. Kissinger, *Le chemin de la paix*, p. 51.

⁸³ Textul declarației în *Manuel diplomatique, Recueil des traités de paix les plus importants...*, par G.G. Ghillany, J.H. Schnitzler, t.I, Paris, 1856, p. 261—262; Charles Seignobos, Albert Catin, *Histoire moderne 1715 à 1815*, A. Colin, Paris, 1911; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 110—112.

⁸⁴ Textul în *The Great European Treaties*, edited by Oakes and Mowat, Oxford, At the Clarendon Press, 1918, p. 37—98; *Congrès de Vienne. Acte principal*, p. 1—48; *Actes de Congrès de Vienne*, p. 1—96; Jean-Baptiste Flassan, *op. cit.*, p. 3—96; Tetot, *op. cit.*, p. 164; Martens, *op. cit.*, t. II, p. 379—459.

⁸⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, PUF, Paris, 1975, p. 99 și urm.

⁸⁶ Vezi și H.H. Strauss, *The Attitude of the Congress of Vienna to Nationalism in Germany, Italy and Poland*, New York, 1950.

⁸⁷ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin, 1814—1878*, t.I, Felix Alcan, Paris, f.a., p. 68.

⁸⁸ Emile Bourgeois, *op. cit.*, p. 11, p. 577.

LA POSITION DE LA GRANDE-BRETAGNE AU CONGRÈS DE PAIX DE VIENNE (1814 — 1815)

Résumé

L'historiographie s'est appliquée longtemps à présenter, le Congrès de Vienne comme un tout unitaire. En échange, la position spécifique des différents Etats européens qui y ont pris part et les contradictions intervenues entre celles-ci ont très peu retenu l'attention des historiens.

L'auteur présente la position de la Grande-Bretagne face aux problèmes abordés et relève la place occupée par celle-ci dans le concert européen de forces de la période 1813—1815. Bien qu'allié aux ennemis de la France napoléonienne, la Grande-Bretagne n'a pas hésité à s'opposer à ses partenaires de la coalition lorsque ses intérêts ont été directement menacés. Sa préoccupation particulière de maintenir l'unité de la coalition antifrançaise a visé un seul but : triompher de Napoléon, mais aussi créer les conditions requises pour instaurer son hégémonie dans l'Europe centrale et d'ouest, au détriment des projets de la Russie. A Vienne ont été consacrées toutes les acquisitions coloniales faites par la Grande-Bretagne à partir de 1793, jetant ainsi les bases de l'Empire Britannique pour une période de plus de 100 ans. La force économique, politique et surtout coloniale et diplomatique a contribué à rehausser amplement son prestige internationale, à avoir un mot décisif dans tous les problèmes importants d'Europe et du monde.

AURUL ROMÂNESC ÎN SECOLUL AL XVI-LEA.
 LISTA LUI IOAN CZEMENTES DIN CLUJ
 DESPRE MINELE ȘI SPĂLĂTORIILE DE AUR (1560)

PAUL BINDER

Este îndeobște cunoscută bogăția de aur a Daciei și apoi a țărilor române medievale. În Transilvania feudală aurul exploatat sau spălat se colecta în cămări de „cementare” și de schimb a aurului din Baia Mare și Sibiu. În raportul lui Georg Werner despre veniturile regești din Transilvania din 1552, se fac diferite propuneri privind reorganizarea Casei Cămării din Sibiu. Se precizează că Ioan Zapolya fiind supărat pe sibienii conduși de Marcus Pennfflinger a „mutat această cămară pentru „cementarea” schimbul și baterea aurului la Cluj”. În raportul lui Werner apar următoarele zone aurifere din Transilvania :

Cele patru orașe aurifere Abrud (Abrudbanya), Baia de Arieș (Offenbanya), Baia de Criș (Körös banya) și Băița (Kisbanya).

Locuri de spălare a aurului din domeniul Șiriei aparținătoare de Andrei Báthori : Baia de Criș, Băița și alte sate.

Minele de aur din Rodna Veche aparținătoare de orașul Bistrița.
 Băile de aur (Ioturis) aparținătoare de cetatea Deva.

În raportul lui Werner mai găsim propuneri pentru a fi „păzită modalitatea schimbului drept al Cămării Aurului după Carate (Carattas) și să nu fie amăgiți cei săraci de schimburile (înșelătoare) ale speculanților”.

Încă din timpul raportului semnat de Georg Werner, magistrul al monetăriei (magistro monetae) a fost cetățeanul clujean Petru Váczi. În actele sibiene (Percepta ex lucra cementi per S.R. Maiestatem Universitate Dominorum Saxonum) Váczy Peter „Kammergraff” este menționat între anii 1565—1569^b. În lista centumvirilor clujeni din anul 1569 se menționează moartea lui Petru Váczy^c. Din octombrie 1569 Petru Váczy cel tânăr (der jünger Waczy Peter kammergraf) a fost comitele cămării, iar din 1570 în acest act se menționează clujeanul Andrei Kakas^d.

Autorul listei publicate și mai jos a fost Ioan Czementes, deci un „cementar” aflat în slujba casei cămării de „cementare” din Sibiu. El a trebuit să fie un om mai de vîrstă, căci primele sale note cronicărești datează din 1530. „Chementes Ianos”^e în anul 1569 a făcut parte din sfatul centumvirilor din Cluj, iar la 3 decembrie 1570 apare în socotelile sibiene (3 Tag Dezembris hat der Czementes Ianos auf eine Quittung uns erlagt Dukaten)^f.

Lucrarea lui Ioan Czementes, publicată încă din 1896 de către Armand Herzfelder, este de o mare importanță pentru istoria mineritului și a producției de aur din țara noastră^g. După diferite procese și tehnici de rafinare și prelucrarea a aurului notate în limba maghiară, autorul înșiră în limba

latină, prețul și calitatea exprimată în carate a aurului provenit din diferite exploatări și spălătoriile aurifere din Transilvania, Banat, Zarand și Țara Românească. Deoarece avem de a face numai de „zona de colectare” a cămării de aur din Cluj, lipsesc datele despre minele din Zona Baia Mare — Baia Sprie sau din Țara Birsei, deși cunoaștem că la izvoarele Birsei funcționa o exploatare de aur ^h.

Cu toate aceste scăderi, textul lui Ioan Czementes din anul 1560 prezintă primul izvor intern detaliat despre minele și spălătoriile de aur și de fapt este cel mai complet izvor istoric despre geografia aurului românesc din evul mediu.

În lucrarea de față urmărim doar aspectele geografice ale răspîndirii spălătoriilor și minelor de aur și uneori și a argintului. Czementes grupează regiunile aurifere pe domeniile feudale din secolul al XVI-lea. Astfel pe valea inferioară a Mureșului și în comitatul Zarand menționează :

1. Căpruța, Chisindia, Șoimușul Lipovei și Bervin

2. Din comitatul Hunedoara Țara Hațegului (Rîul Alb), Districtul Dobrei, Valea superioară a Jiului apoi din domeniul cetății Hunedoara Olikus (adică valea superioară a Beghei) Zlaști. Despre spălarea și producerea aurului în domeniul Hunedoarei avem și un document autentic din 1517, și anume registrul de socoteli despre „Racio auricampsure”

De auro Ikees (la Czementes : Olikws) provenerunt marce x

De auro Thewrd (Fîrdea) provenerunt marce XV

De auro Swl (la Czementes : Schwl, deci Jiul) provenerunt marce auri XLV

De auro Zalasd (la Czementes : Zalasd, deci Zlaști) sunt percepti marce auri XXV.

3. Din domeniul cetății Deva : Șoimușul Mureșan.

4. Cele patru orașe aurifere din Munții Apuseni Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița. Abrudul făcea parte din domeniul capitalului din Alba Iulia, districtul Baia de Arieș aparținea regelui (în 1560) deja a principelui Ioan Sigismund, iar Baia de Criș și Băița domeniului Șiria aparținător pe atunci familiei Báthori.

5. Domeniul Filești sau Feneș de pe valea Arieșului, care — împreună cu cetatea Tăuți — făcea parte din posesia episcopului de Alba

6. Domeniul Stremț cu valea Geoagiului

7. Domeniul cetății Colțești cu orașul Trascău (sau Remetea) și satele românești Vidolm, Vălișoara, Poșaga, Ocolîșul Mare, Ocolîșel

8. Satele românești din Țara Moților : Bistra, Lupșa și Obirșia Arieșului, adică văile Arieșului Mic și Arieșul Mare.

9. Zona munților Vlădeasa, probabil valea Sebeșului și a Drăganului.

10. Valea Pianului și scaunul Sebeșul săsesc cu satul Pianul de sus situat sub Munții Șureanului.

11 Zona Caransebeșului, cu spălătorii de aur pe Timiș și Bistra.

12 Minele situate la Rodna Veche (Valea Vinului, Anieș) aparținătoare magistratului din Bistrița.

13 Minele și spălătoriile de aur din Țara Românească : la Turnu Severin, pe Jiu, Valea Lotrului, Dîmbovița, pe Rîul Tîrgului la Cîmpulung și încă două localități neidentificate (Athcka inferioris, Kyps)

Din „absențele” listei de altfel atît de bogată a lui Ioan Czementes se remarcă menționarea localității Zlatna. Acesta era însă amintită numai global, sub numele de domeniul Feneș sau Filești. În anul 1496 satele Feneș, Zlatna, Ampoița și Meteușul erau sate românești obligate să plătească dijma de oi capitlului din Alba (Super quinquagesimalis : Phileds, Zalathna, Ompoycza, Metesd)¹. În 1558 patricianul brașovean Johannes Benkner posedă spălătoriile de aur de pe Ampoi situate pe hotarul satului Zlatna (auriloturæ in fluvio Ompay in territori possessionis Zalathna)¹.

În deceniile următoare Zlatna devine localitatea auriferă principală în zona Munților Apuseni. În scrisoarea lui Felician de Herberstein din 1585 o atenție deosebită se acordă „vinelor metalice de la Zlatna”². Din relatarea lui se mai conturează următoarele zone aurifere :

1 Minele de la Ruda (Ruda) — azi contopit cu Gura Barza și spălarea aurului pe Crișul Alb din depresiunea Bradului.

2 Mina de argint Almaș (Almaschiensem) de lângă Deva.

3 Mina de cupru Băiuț (Rézbanya) din domeniul Beiușului.

În sinteza lui Samuil Köleséri de prin 1710 publicată în traducere românească 1983 se conturează și mai clar cele trei zone aurifere din Munții Apuseni : Valea Arieșului, Țara Zarandului pe Crișul Alb și afluenții Mureșului și alte regiuni aurifere românești :

1 Pe valea Arieșului exploatarea și spălarea aurului se făcea pe hotarul orașului Abrud (Roșia Montană, Gura Cornei), satele domeniului Abrud (Cărpiniș, Bucium) și satele românești de pe Arieș (Arieșul Mic azi Avram Iancu), Bistra, Lupșa și satele domeniului Baia de Arieș. Mai jos urma domeniul Colțești sau Trascău (cu Sălciua și Poșaga) și în sfîrșit scaunul secuiesc Arieș.

2 Zona auriferă din bazinul Bradului cuprindea satele Crișcior, Ruda (azi Gura Barza), Băița, Baia de Criș, Țebea, Trestia și satul După Piatră la izvoarele Ampoiului (Trestianenses, Kritsorienses, Radenses, Baniczenses, Keresbanyenses, Czebeienses).

3 Satele situate pe dreapta Mureșului pe afluenții ce izvoresc din Munții Metaliferi : Vulcoi, Breaza, Almaș, Hărtăgani (Wolcoi, Brezanenses, Almasienses, Hertoganenses), Bobîlna.

4 Valea Ampoiului cu centrul la Zlatna.

5 Regiunea Caransebeș cu Bucava (Buhaua) și Marga pe valea Bistrei.

6 Valea Iavei de lângă Turda.

7 Spălătoriile de aur de la Zărnești, pe apa Birsei.

8 Spălarea aurului la Cerneți de lângă Turnu Severin

9 Exploatarea argentifere de la Rodna Veche.

10 Exploatarea cuprului la Băița (Beiuș).

După S. Köleséri la începutul secolului al XVIII-lea pe următoarele rîuri se spală aur : Arieș — cu ambele brațe de obîrșie, Ampoiul, Geoagiul, Streiul, Crișul Alb, Jiul, Someșul, Bistrița, Dîmbovița, Oltul¹, Argeșul și Ialomița^m.

Sperăm că datele istorice și în acest caz pot să ajute cercetarea geologică astfel că și istoriografia din țara noastră poate să ajute mărețele planuri economice, îmbogățirea bazei de materii prime, cîștigarea independenței economice.

IOAN CZEMENTES

Noțiuni despre aur, orașe, sate și râuri (aurifere) din Transilvania, fiecare (înșirată) după numele său.

De asemenea aurul de Căpruța¹ și din Chisindia² are 22,5 carate. O marcă de aur (valorează) 59 florini; 1 pesetă (de aur) concentrată (valorează) 1 fl și 22 denari.

De asemenea aurul din Dobra³ are 22 carate. O marcă de aur (valorează) 58 fl; 1 pesetă 1 fl și 20 den.

De asemenea aurul din (Țara) Hațegului⁴ și din (Valea) Jiului⁵ are 21 sau 20,5 carate. 1 marcă de aur (valorează) 54 sau 53 fl; 1 pesetă (valorează) 1 fl și 12 denari.

De asemenea aurul din (rîul) Pian⁶ are 20,5 carate. 1 marcă de aur (valorează) 53,5 florini; 1 pesetă (valorează) 1 fl și 10 sau 12 denari.

De asemenea aurul de Șoimuș⁷ are 18 carate. 1 marcă de aur (valorează) 48 sau 49 fl; 1 pesetă concentrat (valorează) 1 fl și 2 sau 0 denari.

De altfel aurul care este adus din *Baia de Arieș* și *Baia Abrud* sau Schlatten⁸ și din cele patru orașe (montane)⁹ este totdeauna fărîmătură și se socotește după gradatie și barem.

De asemenea aurul din Birtin¹⁰, dincolo de *Baia de Criș* are 22 carate 1 marcă (valorează) 59 sau 60 fl; 1 pesetă (valorează) 1 fl și 18 sau 20 denari.

De asemenea aurul de Diod¹¹ și din Philed (Filești-Feneș)¹² are 19 carate. 1 marcă de aur (valorează) 50 sau 51 fl; 1 pesetă (valorează) 1 fl și 4 sau 5 den.

De asemenea aurul de „Olykus” (?)¹³ și de Zlaști¹⁴ are carate 1 marcă de aur (valorează) 59 sau 60 fl; 1 pesetă 1 fl și 0 denari.

De asemenea aurul de lângă Hunedoara, adică de *Jiu* și de *Turda* are 18 carate; 1 marcă de aur (valorează) 53 fl; 1 pesetă (valorează) 12 den.

De asemenea aurul de lângă Turda și din rîul lui (Arieș), din care majoritatea este dus (la târgurile) din *Aiud* (?)^{14a}, *Alba Iulia*, *Mediaș*, *Cetatea de Baltă*, mereu se cumpără cu greutatea cerută, astfel fiind mai ușoară, are 17 carate, care se cheamă quintinum și astfel 1 pesetă valorează 80 denari, adică 5 pesetă concentrată valorează 4 fl. La topire se înregistrează o pierdere sensibilă astfel 1 pesetă se evaluează cu 65 denari.

De asemenea aurul din *Țara Românească*, în *Atca inferioară* (?)¹⁵ și în locul (numit) *Lotru*¹⁶ are 22 carate. 1 marcă de aur (valorează) 58 fl; 1 pesetă (valorează) 1 fl și 22 den.

De asemenea aurul din *Chips* (?)¹⁷ are 20 carate. 1 marcă de aur are 54 fl? 1 pesetă 1 fl și 10 sau 12 den.

De asemenea aurul din *Cîmpulung*¹⁸ și din rîul *Dîmbovița*¹⁹ are 19,5 carate. 1 marcă de aur are 52 sau 52,5 fl; iar o pesetă 1 fl și 8 den.

De asemenea aurul de la *Rîul Alb* (Hațeg)²⁰ are 18 carate. O marcă de aur va orează 49 fl, iar o pesetă 1 fl și 2 den.

De asemenea aurul din *Șoimuș* de lângă *Deva*, care este quintinum are 16 sau 17 carate. 1 marcă de aur (valorează) 44 fl; o pesetă (de aur) topit cu mari pierderi valorează 80, 85 sau 87 denari.

De asemenea aurul din *șinutul Călatei*²¹ are 18 carate. 1 marcă de aur (valorează) 51 fl și 10 den.

O marcă de aur din *Caransebeș* se vinde cu 60 fl. Dintr-o marcă, cînd este redusă din greutate, aproape de fiecare dată se pierde 3 pesete . . .

În următoarele locuri din Transilvania se găsește aur spălabil : *Baia Abrud* al capitolului (catolic) din Alba Iulia ; districtul cetății Hunedoara este la dispoziția regelui : *districtul Bistriței* și *Baia de Arieș* — posesii ale majestății sale regelui. Ținutul Călatei se află în mina nobililor.

— Pertinențele cetății Lapis St. Michaelis ²² este a episcopului, *Baia de Criș* domnului Báthori, pertinențele *Caransebeș* aparțin regelui, ținutul cetății *Severin* de asemenea, *Trascău* (Rimetea) este a nobililor, *Arieș*. Altă descriere : (Aurul) de Abrud are 16 carate, cel de *Distra* ²³ și *Sălciuma de Sus* ²⁴ 17 carate.

Vidolm, Vălișoara, Colăști (Singeorz) au 18 carate ; Poșaga și Lupșa 20 carate ; — Valea — și riul Dara, Sartăș, Valea Seacă, Valea Iercea de Mijloc, Valea Almos, Ocolîșel, Ocolîșel Mare și Beșioara ²⁵ au 21 1/2 carate. — Valea Barabaș (de asemenea) 21 1/2 carate.

Obirșia Arieșului ²⁶, Căpruța 22 carate ; Ținutul Călatei cu aproximație (aliquum) 18—20 carate.

Baia de Arieș 5, 7, 8, 9 sau 10 pesete de aur.

Rodna 2, 1 1/2 sau (numai) 1 pesetă de aur

PRESCURTĂRI ȘI NOTE

- Binder, *Apuseni* = Binder P, *Geografia istorică a Munților Apuseni în orînduirea feudală (sec. XIII—XVII)*, „Apulum”, XIII, 1975.
- Călători străini* = *Călători străini despre țările române*, Volume îngrijite de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, I—VIII, 1968—1983.
- Csánki = Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor)*, Budapesta, 1913.
- Quellen* = *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen*, I—VIII, Kronstadt, 1886—1926.
- Pataki = Iosif Pataki *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973.
- Suciu = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* I—II. București, 1967—1968.
- Ub. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sibiu — București, I—VI.

NOTE

^a *Călători străini*, II, p. 46—52, 80—83.

^b Gustav Seiwert, *Beiträge zu einer Geschichte der Hermanstadt'scher Münzkammer*, „Archiv des Vereins”, VI/1865, p. 312—323.

^c Binder Pál, *Közös múltunk (Trecutul nostru comun)*, București, 1982, p. 286.

^d Seiwert, *op. cit.*, p. 322.

^e Binder, *op. cit.*, p. 287.

^f Seiwert, *op. cit.*, p. 322.

⁶ Hiercsfelder Armand Dezső, *Kolozsvári Csemmentes János könyve (Carlea lui Ioan Czemementes din Cluj)*, „Magyar Könyvszemle”, 1896, p. 352–354.

⁷ Pataki, *op. citi*

⁸ Bindér, *Apuseni*, p. 527 (nota 44).

⁹ *Quellen*, VI, p. LXI.

¹⁰ *Calatori străini*, III, p. 189–196.

¹¹ În anul 1500 socotelile Sibului menționează spălătorii de aur la Rîmnic (aurilavatoarea de Rybnigt), cf. Nicolae Maghiar Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 128.

¹² *Calatori străini*, VIII, p. 617–630.

¹³ Căpruța (1479 : oppidum Kapronca) din comitatul Arad, cf. Șuciu, I, p. 126.

¹⁴ Keoszend (1349), Kuzund (1355), Kew/wnd din Țara Zarandului. Făcea parte din domeniul Siria, cf. Șuciu, I, p. 149.

¹⁵ Dobra (în traducere J6-f6, adică Obușia Dobrei) era tîrg și sediul unui district românesc din comitatul Hunedoara, cf. Șuciu, I, p. 204.

¹⁶ Tara sau districtul Hațegului (Histriatus Hatzag)

¹⁷ În anul 1501 nobilii români din Țara Hațegului au spălat aur (aurilavatorum ibidem situm) de-a lungul Văii Jiului pe Jiul Românesc și cel „Secuiesc” (fluvios Olahşyl et Zekelys!), cf. Csánki, V, p. 109–110.

¹⁸ Exploatarea aurului la Pianul de Sus din Scaunul Sebeș este atestată încă din secolul al XV-lea. În anul 1456 posesorul satului „Olahpeen” era „Zanobia Italus de Florentia, concivis Civitatis Cibiniensis” bogat patrician florentin, care avea multe spălătorii de aur, cf. Ub., V, p. 3024. Pentru aurul spălat din apa Pianului în Pianul Românesc în secolele XVII–XIX funcționa un oficiu de schimb al aurului, cf. Lucas Georg Marienburg : *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, II, Hermannstadt, p. 281 (Oláh — Pîan, ein walachisches Dorf mit Goldseifenwerke am hier aufstergenden Gebirge, weswegen hier ein königliche Goldeinlöser und Controlor ist).

¹⁹ Probabil Șoinușul înglobat orașului Lipova, Mulțe deșcenii a făcut parte din domeniul Hunedoara.

²⁰ Abrudul în limba germană se numea Schlatten cf. Paul Binder, *Abrudul Medieval în „Apulum”*, XVIII, 1980 p. 211–220.

²¹ Identic cu BERGSTET de pe harta umanistului brașovean Johannes Honterus sau „4 Bergstet” pe harta lui Johann Sambucus. Aceste patru orașe montane erau Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița cf. *Calatori străini*, II, p. 47 (G. Werner) sau vol. VIII, p. 620 (S. Köleseri).

²² Localitatea Birtin (Berwînt) din Țara Zarandului.

²³ Todla/ Sub această formă nu se poate identifica. Trebuie însă să fie o transcriere greșită pentru Diod (azi Stremț). Domeniul cetății Stremț (1461 : Census quinquagesimalis de Dyod) era pe valea Geoagiului care la Teiuș se varsă în Mureș, cf. Șuciu, II, p. 147 și Binder, *Apuseni*, p. 529.

²⁴ În evul mediu Fileșd se referea la întregul domeniu situat pe valea Ampoiului. Aici este situat și Zlatna. Pentru identificarea dintre Fileșd și Feneș vezi Binder, *Apuseni*, p. 527–528.

²⁵ Domeniul Icușului de Jos (Alikus) de pe valea superioară a Timișului sau Begăi inițial făcea parte din comitatul Arad (1288 : Olykus in Comitatu Orod), însă curînd va trece în Timiș, ca apoi să fie înglobat în domeniul cetății Hunedoara. Satul de odinioară Olikus azi este o siliște pe hotarul Sinteștilor cf. V. Ardeleanu, *Nume de locuri în valea superioară a Begheului în „Cercetări de lingvistică”*, Cluj, VIII, 1963, nr. 1, p. 160, Șuciu, I, p. 380.

²⁶ Valea Zlaști lingă Hunedoara se varsă în Cerna.

²⁷ Ad Kaiendjum. Se pare că este o transcriere greșită pentru Enyedinum. Nu trebuie să uităm însă că aur se măia spăla și pe valea Căianelului, după cum reiese din registrul de socoteli al domeniului Hunedoara din 1517 : „Vom vrfar [urbariu] zu Kayan. Ist das wasser khain gewest, cf. Pataki, p. 13.

²⁸ Regiunea din Țara Românească neidentificată.

²⁹ Lector trebuie să fie o transcriere greșită pentru Lothor, prin care textele medievale desemnau valea Lotrului, cf. Ion Conca, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935 p. 1–14.

³⁰ Kyps. Neidentificat.

³¹ Aurul spălat pe Rîul Tîrgului la Cîmpulung-Muscel.

³² Socotelile Brașovului din 1528 : Item Sasko ferens geschickt schwyvesen dy geltner als her hans schirmer sein arbet vnd in dy dombovetz : 1541 : Nicolao Chyzar qui aurquestores, (ut nominant) ex Dombawyeza ; 1542 : Uni aurquestori in Dombawyeza pro vocandis aurquestoribus misso expences dedimus asp 18 — *Quellen*, III, p. 88, 646, 690.

²⁰ Riul Alb izvoarește din Retezat și se varsă în Strei.

²¹ Zona Satelor Mărgău Călățele de sub Vlădeasa, care pe hărțile vechi se numea Kalata Alpes cf. Binder, *Apuseni*, p. 537.

²² O transcriere greșită Lapis Sancti Michaelis, identic cu cetatea Tăuți în dreapta văii Ampoiului, cf. Gh. Anghel—I. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*. București 1968, p. 20—21. Prin 1550 episcopul de Alba Iulia avea 3 cetăți : Tăuți, Gilău și Tășnad cf. *Călători străini*, II, p. 62.

²³ Bistra de lângă Abrud.

²⁴ Poate o transcriere greșită (Felső Ochwa) pentru Sălciua de Sus (Solchwa !) La Samuel Köleséri : Scholtzna (Sălciua), Potschaga (Poșaga) cf. *Călători străini*, VIII, p. 618.

²⁵ Belioara (la Suci, I, p. 69 menționat din 1909 !) azi este contopit cu satul Poșaga de Sus, cf. Binder, *Apuseni*, p. 531.

²⁶ Prin Aranjiafw (corect ar fi Aranjias fw) trebuie să înțelegem obârșia Arieșului, deci Arieșul Mic și Arieșul Mare.

CONSTRUIREA LINIEI FERATE PLOIEȘTI — PREDEAL

DUMITRU P. IONESCU

În perioada 1865—1870, România mărindu-și exportul de cereale se impunea construirea grabnică a unei rețele feroviare care, datorită ieftinătății, rapidității și masivității transporturilor ce se puteau face prin mijlocirea ei, stimula competiția pe piețele europene. Cu acest scop, au fost construite și date în exploatare liniile :

București—Giurgiu = 69,821 km. la 1 noiembrie 1869 ; Roman—Burdujeni = 102,465 km. la 15 decembrie 1869 ; Pașcani—Iași = 75,710 km. la 1 iunie 1870 ; Verești—Botoșani = 44,236 km. la 1 noiembrie 1871 ; Roman—Galați—București—Pitești = 589,303 km. la 13 septembrie 1872 ; Iași—Ungheni = 21,419 km. la 1 august 1874 ; Pitești—Vîrciorova = = 273,987 km¹ la 5 ianuarie 1875.

Astfel că la începutul anului 1875, exista deja o rețea feroviară de 1.228,541 km. Datorită așezării sale geografice, România oferea tranzitul cel mai scurt al Europei occidentale și centrale cu Orientul. Îndeplinirea acestui rol nu se putea face decît prin joncțiunea căilor ferate române cu cele din Austro-Ungaria. Deficiența convenției încheiate cu compania Henri Bethel Strousberg, la 10 septembrie 1868, a fost repede înțeleasă de guvernul condus de Dimitrie Ghica care, prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 3 noiembrie 1869, a hotărît „a se lega liniile noastre ferate cu cele din Statul Austro-Ungar, pe la punctele Orșova și Brașov”² autorizînd pe ministrul de externe, M. Kogălniceanu să încheie o convenție.

Această preocupare a fost menținută și de guvernul următor prezidat de Al. G. Golescu care, prin jurnalul din 3 martie 1870³, a propus o nouă convenție cu Austro-Ungaria pentru joncțiunile Vîrciorova, Predeal, Vulcan, făcînd din ultima condiția sine-qua-non, astfel că joncțiunea căilor ferate a ajuns un subiect al tratativilor diplomatice dintre România și Austro-Ungaria. Ministrul de externe, George Costaforu, a încheiat la 30 martie 1871⁴, cu delegatul Austro-Ungariei, baronul Nicolae de Pottenburg, o convenție privind joncțiunile Vîrciorova, Vulcan și Predeal. Convenția a venit în dezbaterile Camerei, dar nu a întrunit majoritatea voturilor, Guvernul român a continuat negocierile cu Austro-Ungaria, încercînd să facă față eventualelor cheltuieli prin ierarhizarea construcțiilor, după urgența lor, avînd în vedere interesele economice ale ambelor state contractante.

Pe baza votului dat de Adunarea Deputaților la 16 martie și de Senat la 20 martie, s-a elaborat Legea din 24 martie 1872⁵ care autoriza guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu să încheie, sub rezerva aprobării Corpurilor Legiuitoare, o convenție cu Austro-Ungaria privind joncțiunea căilor ferate la Vîrciorova, Vulcan, Predeal, Uz sau Oituz. Conform acestui vot, G. Costaforu a încheiat cu delegatul Austro-Ungariei, Schlechta, la 27 octombrie⁶, o nouă convenție privind joncțiunile feroviare. Împreună cu proiectul de lege, convenția a fost depusă la Cameră, care le-a trimis comitetului de delegați al secțiunilor. Comitetul a făcut

•diferite modificări și a prezentat raportul în ședința Adunării Deputaților din 19 februarie 1873 ⁷. Ministrul de externe a declarat că nu poate admite modificările făcute, deoarece erau inacceptabile pentru Austro-Ungharia. A început o lungă discuție între deputați; M. Kogălniceanu și Gh. Manu au respins joncțiunile, sub pretextul că ele ar încălca prea mult bugetul țării, astfel că la 20 februarie, Adunarea Deputaților a respins cu 49 voturi, contra 45 ⁸, convenția cu Austro-Ungharia.

Guvernul conservator nu a renunțat la planurile sale și a continuat tratativele. Ministrul de externe, Vasile Boerescu, a alcătuit, la 19 mai 1874 ⁹, împreună cu noul consul al Austro-Ungariei la București, baronul Henri Calice, un proiect de convenție care stipula executarea simultană în termen de 4 ani a joncțiunilor Vîrciorova—Orșova și Predeal—Timiș, iar în 6 ani calea ferată Adjud—Tîrgu Ocna, lăsînd fiecărui guvern libertatea pentru concesiunea și exploatarea liniilor, precum și pentru aplicarea tarifelor. Această convenție abandona joncțiunea Vulcan.

Vasile Boerescu a prezentat convenția și proiectul de lege în ședința Adunării Deputaților din 20 mai ¹⁰, argumentînd că prin construirea liniei ferate Ploiești—Predeal vor spori relațiile comerciale multisekulare ale Brașovului cu capitala României, se va stimula circulația mărfurilor dintre Transilvania și porturile dunărene, va crește mult valoarea produselor județului Prahova. Au urmat 5 zile de discuții aprinse în care deputații nu s-au menajat. Deși majoritatea deputaților recunoștea urgența joncțiunilor pentru rentabilitatea rețelei feroviare, pentru prosperitatea agriculturii și comerțului românesc, pentru legătura cu cele mai mari orașe ale Europei, totuși unii deputați și-au exprimat teama ca nu cumva liniile Ploiești—Brașov și Craiova—Timișoara să se concureze și una să fie compromisă, ceea ce era o erezie economică, deoarece fiecare avea traficul și avantajele sale.

În ședința din 23 mai ¹¹, Alexandru B. Știrbei a prezentat raportul comitetului de delegați care aproba convenția și cerea reducerea termenului de la 6 la 4 ani pentru linia Adjud—Tîrgu Ocna, precum și aprobarea unui credit de 70.000 lei pentru studiile de teren. Nicolae Blaremburg a criticat joncțiunea Predeal, calificînd-o dezastruoasă pentru țară din punct de vedere economic, strategic și politic. Obiecțiunile lui Blaremburg au fost dezvoltate de Gh. Brătianu, Gh. Manu, D. Văsescu, M. Kogălniceanu și N. Ionescu care au acuzat guvernul conservator că a vîndut bunurile statului, că a făcut datorii pentru un secol, iar „clasa agricolă a foștilor clăcași geme sub povara lor” ¹², că la 1 ianuarie 1874 țara avea datorii de 27.000.000 franci și că nu mai poate suporta și cheltuielile legate de linia Ploiești—Predeal care constituie un lux.

Reliefînd foloasele joncțiunilor, deputații M.C. Epureanu, Gr. Ventura, D. Ghica și miniștrii Al. Lahovari, G. Gr. Cantacuzino, V. Boerescu și L. Catargiu au supus obiecțiunile opoziției unei critici argumentate, spulberîndu-le. Guvernul conservator a subliniat că linia Ploiești—Predeal era cerută de interesele economice, financiare și politice ale României și Austro-Ungariei, că țara se putea angaja la o asemenea lucrare, deoarece venitul căilor ferate pe kilometru crescuse de la 14.000 lei în 1873, la 16.000 lei în 1874 ¹³. În urma acestor motivări convenția și proiectul de lege au fost admise în ședința din 25 mai cu 76 voturi, 18 voturi contra ¹⁴.

Proiectul de lege și convenția au fost supuse Senatului la 24 mai ¹⁵, cînd ministrul de externe a cerut urgența, ceea ce s-a admis. Raportul comitetului de delegați a fost prezentat de Nicolae Lahovari în ședința

din 27 mai¹⁶. Senatorii I. Deșliu, P. Lungeanu și I. Docan s-au declarat pentru joncțiuni, dar au combătut proiectul de lege. Al. Zissu și N. Racoviță au susținut proiectul integral, în timp ce N. Drosu a pledat numai pentru linia Adjud—Tîrgu Ocna. După ce ministrul de război, generalul I. Em. Florescu, și ministrul de externe, V. Boerescu, au dat răspunsurile solicitate, proiectul de lege și convenția au fost votate cu majoritatea de 32 voturi, contra 9 voturi¹⁷.

O delegație a orașului Brașov a sosit în București la 28 mai¹⁸ și a mulțumit autorităților românești pentru proiectata linie Ploiești—Predeal, iar împăratul Austro-Ungariei, a acordat înalte decorații miniștrilor români.

Guvernul conservator a tot amînat construirea liniei Ploiești—Predeal sub pretextul lipsei de capital dar, în realitate, se temea de importanța strategică a acestei căi ferate. Întrucît Austro-Ungaria condiționa joncțiunea Orșova—Vîrciorova de legătura Brașov—Predeal, guvernul L. Catargiu a depus la Cameră, la 23 februarie 1875¹⁹, un proiect de concesiune pentru construirea căilor ferate Ploiești—Predeal = 84,654 km. și Adjud—Tîrgu Ocna = 50,162 km. Era primul proiect de cale ferată însoțit de studii preliminare, de planuri și devize. Comitetul de delegați a modificat 20 din cele 46 articole ale proiectului²⁰. S-a declanșat un val de discuții contradictorii, proiectul de concesiune fiind combătut nu numai de opoziția liberală, ci și de membrii ai majorității parlamentare ca A. Pascal, Gh. Manu și V. Pogor, care au propus ca joncțiunea Predeal să se realizeze la 5 ani după terminarea legăturii Vîrciorova. Deși guvernul publicase între timp condițiile de concesiune²¹, el și-a retras proiectul în aplauzele prelungite ale deputaților²².

Ministerul Lucrărilor Publice a primit și a înaintat Adunării Deputaților ofertele făcute de George B. Crawley²³, de Jean Marie²⁴, de „Societatea Financiară a României”²⁵ pentru linia Ploiești—Predeal și de Grigore Eliad²⁶ pentru calea ferată Adjud—Tîrgu Ocna. În ședința din 18 iunie²⁷, Adunarea Deputaților a primit și oferta casei Gouin, prin D. Lemaire, reprezentantul firmei „Société de Batignolles”. În Cameră s-au format atîtea grupuri, cite oferte s-au primit.

Raportul comitetului de delegați, prezentat de V. Alecsandri, în ședința Adunării Deputaților din 20 iunie²⁸, propunea să fie admisă cererea antreprenorului G.B. Crawley, care avea recomnadarea guvernatorului Băncii Angliei. Firma londoneză promitea următoarele avantaje: 1) un anteproiect ce cuprindea o cale ferată solidă și sigură, a cărei exploatare și întreținere erau economice; 2) ceea ce a plata pentru lucrările executate să o primească după un an de zile; 3) dintre toți concesionarii, Crawley pretindea cel mai mic preț; 4) era singura companie care prezentase referințe despre lucrările executate: linia Veracruz-Mexico și calea ferată Poti-Tiflis ce străbătea Munții Caucaz. Astfel, raportul a ajuns la concluzia că oferta Crawley „se află în condițiunile cele mai favorabile atît ca anteproiect, cît și ca preț și mod de plată”²⁹.

Raportul a fost dezbătut în ziua de 21 iunie³⁰, cînd deputații s-au împărțit în două tabere ce se tirguiau, ceea ce a făcut pe Iancu Lahovari³¹, socotit om cinstit și integru, să strige că Adunarea s-a transformat „în sultan-mezat”, zicală ce a rămas celebră în analele parlamentare din țara noastră. Discuția generală a început la 22 iunie³² și primul a luat cuvîntul C. Blaremburg³³ care, împreună cu Șt. Fălcoianu și N. I. Costacopolo, au prezentat „un proiect de lege”³⁴ ce autoriza guvernul să execute

în regie linia Ploiești—Predeal. A urmat P.P. Carp ³⁵ care a condamnat concluzia finală a raportului că „anteproiectul d-lui Crawley ne-a părut mai bun decât toate celelalte antepiecte”, considerînd-o drept „talentul de poet transformat în raportor de lucrări publice” ³⁶. El a propus înlăturarea tuturor ofertelor; Ministerul Lucrărilor Publice trebuind să întocmească în termen de 4 luni planurile definitive, iar guvernul să facă licitație. Împotriva acestor afirmații s-au ridicat președintele Camerei, Dimitrie Ghica, M.C. Epureanu și Th. Rosetti, ministrul lucrărilor publice. Raportul lui V. Alecsandri a fost adoptat cu 53 voturi și 46 voturi contra, abținîndu-se miniștrii și D. Cornea ³⁷.

Camera a continuat dezbaterea și în ședința din 23 iunie cînd V. Alecsandri ³⁸ a citit cele 26 articole ale convenției semnată de Th. Rosetti cu Frederic Power, reprezentantul campaniei Crawley. Președintele Camerei ³⁹ a anunțat că această convenție nu poate suferi amendamente, ceea ce a atras protestul lui I.C. Brătianu ⁴⁰, care a observat că guvernul nu încheiase convenția cu Crawley, ci cu Societatea Batignolles. Constatînd că și caietul de sarcini era întocmit pe baza ofertei făcută de firma franceză, G. Chițu ⁴¹ a propus o aminare. În ciuda opoziției liberale proiectul de lege, convenția și caietul de sarcini au fost adoptate de Adunarea Deputaților la 24 iunie cu 62 voturi pentru, 46 voturi contra și 8 abțineri ⁴².

A doua zi ⁴³, cele trei documente au fost depuse la Senat, care a hotărît trimiterea lor în secțiuni ⁴⁴, în cadrul cărora s-a constituit raportul comitetului de delegați ce cuprindea trei grupări de opinie: una reprezentată de Al. T. Zissu și D. Florescu care respingea proiectul de lege, Șt. Bellu îl admitea integral, iar N. Racoviță și dr. N. Turnescu propuneau intercalarea următorului articol adițional: „Concesionarii să fie obligați ca pînă la iarna viitoare să aibă studiile definitive făcute, ca aceste studii să se aprobe sau să se modifice de guvern și numai după acelea să urmeze lucrările, fără a avea recurs pentru aceasta la arbitrari, în contra observațiilor ce ar face guvernul” ⁴⁵. Au urmat discuții contradictorii deoarece I. Deșliu, C. Cantacuzino, Al. Orăscu, T. Călinescu și Gh. Gherman ⁴⁶ au propus aminarea pînă cînd guvernul va întocmi proiectele cu toate devizele și caietele de sarcini, licitația să fie publicată, iar terasamentele secțiunilor ușoare să înceapă prin contracte parțiale, ceea ce însemna, de fapt, respingerea proiectului de lege.

Cu toate acestea, la 30 iunie, Senatul a adoptat proiectul de lege, convenția și caietul de sarcini cu 28 voturi pentru și 19 voturi contra ⁴⁷.

Presă liberală a declanșat o campanie de acuzații, ceea ce a produs o mare agitație în țară, cu atît mai mult cu cît capitalistul englez era cunoscut prin afacerea scandaloasă a alimentării orașului Galați cu apă ⁴⁸. După moartea lui Crawley, s-au găsit în actele întreprinderii liste de persoane cu sumele primite; raportorii au primit cîte 30.000 lei ⁴⁹.

Pe baza legii din 22 iulie 1875 ⁵, ministrul lucrărilor publice, Th. Rosetti, a semnat cu G.B. Crawley convenția pentru construirea liniilor ferate Ploiești—Predeal și Adjud—Tîrgu Ocna, obligîndu-se să-i plătească 43.000.000 franci. Imediat, campania Crawley și-a fixat sediul central în București, strada Episcopiei nr. 4 ⁵¹, începînd procurarea celor 120.000 traverse de stejar. La 27 octombrie, prințul Carol a semnat ordonanța nr. 1707 ⁵² prin care s-a decretat exproprierea terenurilor fără clădiri, pentru cauză de utilitate publică, necesare lucrărilor feroviare concesionate, acțiune pentru care Ministerul Lucrărilor Publice a împuternicit pe avocatul Grigore G. Păucescu ⁵³.

La 3 martie 1876⁵⁴ a început construirea liniei Ploiești—Predeal, sub conducerea inginerului francez A. Allard care a primit un salariu anual de 50.000 lei. Linia era împărțită în trei secțiuni încredințate inginerilor români: Constantin G. Popescu, de la Ploiești la kilometrul 39, Gheorghe I. Ducade la km. 39—62 și Ion G. Cantacuzino km. 62—la Predeal.

Ca să facă față cheltuielilor necesare construcției, ministrul de finanțe, I. Strat, a prezentat Camerei la 10 februarie⁵⁵ proiectul de lege pentru realizarea unui împrumut intern; neputându-se realiza guvernul conservator, a admis ca I. Strat, să solicite împrumutul la Paris⁵⁶.

La 4 aprilie, la cirna țării, a venit guvernul de tranziție condus de generalul I. Em. Florescu, care și el a fost înlocuit la 27 aprilie cu guvernul opoziției coalizate de sub președinția lui M.C. Epureanu. Crawley a încercat să profite de această schimbare politică și de situația grea a României, pentru a modifica prevederile convenției care nu-i conveneau. Cu acest scop, el a cerut plata imediată a lucrărilor efectuate. Neputând să achite, guvernul Epureanu a tratat cu concesionarul și a încheiat o nouă convenție ce rezolva chestiunea financiară și îndrepta unele articole susceptibile de interpretări. Convenția a fost depusă la Adunarea Deputaților și la 10 iulie⁵⁷, Ion Poenaru-Bordea a citit raportul comitetului de delegați care propunea admiterea convenției. Au urmat timp de trei zile proteste și propuneri, acceptându-se aceea a lui N. Voinov care a cerut respingerea convenției, iar o comisie să calculeze valoarea materialelor aduse și a lucrărilor efectuate de concesionari, precum și datoriile statului român⁵⁸.

Presa liberală, mai ales ziarul „Românul”, a continuat să lanseze zvonuri care au alarmat opinia publică din țară că lucrările nu progresează conform convenției și nu justifică sumele cheltuite. Alarmat, ministrul lucrărilor publice, M.C. Epureanu, a cerut Camerei la 14 iulie⁵⁹ să numească o comisie de trei membrii care să verifice pe teren stadiul lucrărilor. Dar la 23 iulie, M.C. Epureanu s-a retras din guvern și ministrul de finanțe, I.C. Brătianu, a devenit și președinte al Consiliului de Miniștri. Criza financiară în care se zbătea țara a silit noul guvern liberal să formeze o comisie compusă din 6 deputați⁶⁰ și 6 senatori⁶¹ pentru supravegherea operațiunilor relative la împrumutul de 43.000.000 franci.

Dificultățile financiare ale campaniei Crawley s-au răsfrint asupra muncitorilor indigeni și străini care nu au primit salariul. Din această cauză 1.500 lucrători s-au înrolat în armata Serbiei⁶², iar cei rămași pe șantier au declanșat un val de agitații care au speriat pe prefectul județului Prahova ce a solicitat sprijinul Ministerului de Interne la 3 august⁶³. Ca să potolească spiritele, prințul Carol, însoțit de noul ministru al lucrărilor publice, D.A. Sturdza, au vizitat șantierul Ploiești—Predeal la 18 august⁶⁴, când s-a început săparea celor două mari tunele. Lucrările au avansat, astfel că la 26 septembrie, prințul Carol a plecat la Sinaia și a parcurs distanța Ploiești—Florești = 21 km., cu trenul⁶⁵. Crawley a cerut guvernului român noi fonduri, amenințând cu întreruperea lucrărilor. Muncitorii s-au revoltat și guvernul liberal a trimis armata care „a restabilit ordinea” la 28 noiembrie⁶⁶.

Necesitatea finanțării căilor ferate produsese mari goluri în bugetul anilor 1871—1876, astfel că situația României era deosebit de grea. Guvernul liberal a găsit un deficit de 35.000.000 lei⁶⁷. Țara era în pragul unui faliment financiar, într-un moment, în care evenimentele din Peninsula Balcanică anunțau un nou război ruso-turc, care interesa și România.

Guvernul liberal nu a putut realiza împrumutul, deoarece Europa era cuprinsă de panica unui război. Marile bănci din Anglia și Franța au refuzat să acorde împrumuturi României de teama ca banii să nu fie folosiți într-un război împotriva Turciei ⁶⁸.

Împrejurările externe pentru emisiunea împrumutului nu au fost favorabile și la 1 decembrie Crawley a încetat lucrările, executînd numai 9% din terasamente și 6% din lucrările de artă. Muncitorii s-au revoltat din nou în martie 1877 ⁶⁹, pentru plata lor guvernul liberal alcătuiind urgent un proiect de lege cu privire la deschiderea unui credit extraordinar de 150.000 lei, votat de Adunarea Deputaților la 15 martie ⁷⁰ și de Senat la 20 aprilie ⁷¹.

Guvernul englez a cerut rezolvarea problemei Crawley, ceea ce noul ministru al lucrărilor publice, Ion Docan, a făgăduit. În atmosferă de război, Camera a reluat dezbaterile concesiunii, la 3 mai ⁷², cînd Pantazi Ghica a prezentat raportul comitetului de delegați și proiectul de lege privind împrumutul de 43.000.000 franci, din care 10.000.000 se acordau Ministerului de Război pentru întreținerea armatei. Sprijinit de E. Stătescu, G. Cantili și G. Chițu, proiectul a fost adoptat cu 58 voturi și 4 voturi contra ⁷³.

Senatul a dezbătut proiectul de lege la 5 mai ⁷⁴, cînd N. Cămărășescu a prezentat raportul comitetului de delegați. Primul a luat cuvîntul D.A. Sturdza care a cerut să fie lămurit de ce împrumutul de 10.000.000 franci, ce constituie o necesitate în starea de război ce i s-a impus țării, se amestecă cu împrumutul de 43.000.000 pentru construcțiile feroviare. Răspunzînd I.C. Brătianu arată că împrumutul de 43.000.000 franci a fost anunțat în Europa și era mai ușor de realizat, că această sumă nu se va cheltui toată în anul 1877, ci la sfîrșitul anului 1878, cînd se vor termina lucrările, că este mai bine ca din acest fond să se ia 10.000.000 pentru armată, iar, mai tîrziu, cînd situația financiară se va îmbunătăți, guvernul va face un alt împrumut pentru împlinirea fondului destinat căilor ferate. Procedul guvernului a fost înțeles și susținut astfel că proiectul a fost adoptat cu 24 voturi și 3 voturi contra ⁷⁵.

În aceeași zi, guvernul a supus Adunării Deputaților proiectul de lege pentru rezilierea concesiunii și pentru autorizarea Ministerului Lucrărilor Publice de a continua executarea lucrărilor. Proiectul a fost trimis la secțiuni și a revenit la 3 iunie ⁷⁶, cînd E. Stătescu a prezentat raportul comitetului de delegați care evidențiază modificările făcute de Crawley pentru avantajul concesionarilor și spre paguba statului român. Avînd în vedere situația cu totul excepțională raportul propunea înțelegerea cu antreprenorul englez și renunțarea la linia Adjud—Tîrgu Ocna.

În timp ce miniștrii I. Docan și M. Kogălniceanu cereau rezolvarea litigiului care devenise o problemă de politică externă, opoziția conservatoare respingea orice înțelegere cu Crawley. Luînd din nou cuvîntul M. Kogălniceanu ⁷⁷ a expus faptele în toată realitatea lor, declarînd că Marile Puteri au cerut rezolvarea imediată și în favoarea capitalistului englez. Astfel raportul a fost adoptat cu 58 voturi pentru, 5 abțineri și 2 voturi contra ⁷⁸.

În ziua de 11 iunie, ministrul lucrărilor publice, I. Docan, a încheiat o nouă convenție cu Crawley ⁷⁹, iar Camera a adoptat proiectul de lege cu 51 voturi pentru, 13 voturi contra și o abținere ⁸⁰. Legea a fost aprobată și de Senat la 14 iunie cu 27 voturi pentru, 5 voturi contra și o abținere ⁸¹.

Războiul pentru dobândirea independenței de stat depline a dus la întreruperea lucrărilor pe linia Ploiești—Predeal. Guvernul liberal a hotărât ca, pînă la sfîrșitul ostilităților, lucrările efectuate de Crawley să fie întreținute și, în acest scop, noul ministru al lucrărilor publice, P. S. Aurelian, a alcătuit un proiect de lege pentru deschiderea unui credit extraordinar de 150.000 lei, aprobat de Cameră la 13 ianuarie 1878⁸² și de Senat la 1 februarie⁸³.

Refuzul concesionarului a determinat guvernul liberal să prezinte în Cameră la 26 mai⁸⁴ un proiect de lege privind rezilierea convenției cu plata lucrărilor executate și restituirea garanției, precum și autorizația de a continua lucrările printr-o nouă concesiune acordată inginerului Léon Guilloux. Pentru a șasea oară, convenția Crawley a fost dezbătută de Adunarea Deputaților la 28 iunie⁸⁵, cînd Emil Costinescu a prezentat raportul Comitetului de delegați care a apreciat-o drept „una din afacerile cele mai nenorocite ce s-a întreprins în România ca lucrare de utilitate publică”⁸⁶ și ajunge la concluzia că, în ciuda eforturilor depuse, guvernul român nu a putut să-i schimbe „caracterul de afacere compromisă”. Imediat s-au dezlănțuit discuțiile contradictorii care s-au amplificat și au devenit violente a doua zi, 29 iunie⁸⁷, cînd s-au prezentat și cele 4 oferte făcute de inginerii J. Braikoff și G. Jean Marie, de firma Gregersen și Bandeson Herlinger, de Grigore Heliad în numele băncii Societatea Financiară a României și de L. Guilloux, constructorul liniei Pitești—Vîrciorova. Primul ministru a cerut ca aceste propuneri să fie considerate ca amendamente la proiectul de lege. Deși P. Ghica, L. Eraclide și G. Danielopolu au propus amînarea, s-a trecut la discuția generală și Pană Buescu a criticat raportul comitetului de delegați și proiectul de lege, considerînd rezilierea foarte împovărătoare pentru țară.

Condamnînd lungul șir de concesiuni care au adus țării dificultăți politice, economice și financiare, Al. Holban s-a declarat împotriva lui Guilloux care primise 300.000 franci ca să execute planul Capitalei și traseul Dîmboviței, dar nu făcuse nimic. Discuțiile au continuat pînă în ziua de 1 iulie cînd proiectul de lege și convenția au fost adoptate cu 71 voturi pentru și 7 voturi contra⁸⁸. Ministrul de interne, C.A. Rosetti, a depus proiectul de lege relativ la rezilierea convenției cu Crawley în Senat la 2 iulie⁸⁹, iar, a doua zi, Al. Orăscu⁹⁰ a prezentat raportul favorabil al comitetului de delegați. În aceeași zi, proiectul de lege și convenția au fost admise cu 33 voturi pentru și 3 voturi contra⁹¹.

Astfel guvernul liberal a plătit lui Crawley 13.810.000 franci și a concesionat inginerului L. Guilloux continuarea lucrărilor pe linia Ploiești—Predeal pentru 20.300.000 franci. Pentru acoperirea acestor sume, guvernul a fost autorizat să contracteze un împrumut intern cu dobîndă de 7%, amortizabil în 50 ani, la cursul de 87,5%.

Lucrările au început imediat sub supravegherea inginerilor români Anghel Saliguy și Elie Radu, care au constatat marile deficiențe săvîrșite de Crawley. Toate aceste lipsuri erau cunoscute de Guilloux datorită numeroaselor studii făcute pe teren de către inginerii săi. Guilloux a acceptat lipsurile, cu gîndul de a profita de pe urma lor. În loc să aducă îmbunătățiri la traseu, el a creat inconveniente și mai mari decît cele pe care trebuia să le înlătore. Din cauza ploilor, construcția a încetat după 10 zile⁹². Lucrările s-au reluat după retragerea apelor. Prințul Carol a inspectat linia la 12 septembrie⁹³ și a constatat că lucrările erau foarte avansate pe secțiunile Ploiești—Cîmpina și Sinaia—Predeal. Din

cauza grelelor condiții de muncă, lucrătorii au declarat o nouă grevă la 12 octombrie ⁹⁴.

Considerind că stadiul lucrărilor privind joncțiunea Predeal nu se putea realiza la termenul prevăzut, astfel că guvernul liberal s-a gândit la un aranjament cu Austro-Ungaria. În acest scop, Ion Bălăceanu, ministru plenipotențiar la Viena, a încheiat o convenție cu ministrul de externe, Iuliu Andrassy, la 12 martie 1879 ⁹⁵, prin care guvernul român se angaja ca, la 18 mai să termine lucrările pe secțiunile Ploiești — Cîmpina și Sinaia — Predeal, iar la 1 decembrie pe cele de pe secțiunea Cîmpina — Sinaia.

Camera a luat în discuție această convenție împreună cu raportul comitetului de delegați și proiectul de lege, la 14 martie ⁹⁶. În cadrul acestora G. Vernescu ⁹⁷ și-a exprimat îndoiala că guvernul va respecta termenul. După asigurările date de ministrul de externe și de președintele Consiliului de Miniștri, proiectul de lege și convenția au fost admise cu 59 voturi pentru și 8 voturi contra ⁹⁸.

Temîndu-se ca nu cumva guvernul liberal, care se împotrivese mult timp liniei Ploiești—Predeal, să o ruineze, aplicîndu-i tarife diferite, Austro-Ungaria a propus o nouă convenție. În cele din urmă, C. Olănescu, a semnat la Budapesta, la 11 martie ⁹⁹, un aranjament pe 7 ani cu delegatul Austro-Ungariei, Alexandru Ribăry. Aranjamentul și proiectul de lege au fost admise în ziua de 22 martie de Adunarea Deputaților cu 67 voturi pentru, 27 voturi contra și o abținere ¹⁰⁰, iar de Senat cu 42 voturi pentru și 3 voturi contra ¹⁰¹.

La 29 mai ¹⁰² a început circulația trenurilor pe secțiunile : Ploiești — Cîmpina (Podul Vadului) = 35,689 km și Sinaia-Predeal-frontieră = 19,385 km. Pe distanța Podul Vadului — Sinaia transportul se făcea tot de calea ferată printr-un serviciu regulat de trăsuri. Existau două trenuri mixte pe zi : trenul nr. 7 pleca din București la ora 7,20 și ajungea la Predeal la 17,30 ; trenul nr. 8 pleca din Predeal la ora 10,30 și sosea în București la 21,30. Întreaga linie Ploiești — Predeal s-a dat în circulație la 1 decembrie ¹⁰³ deschizîndu-se astfel a treia legătură feroviară cu Austro-Ungaria.

În concluzie, concesiunea liniei ferate Ploiești-Predeal, — realizată de B. Crawley-Guilloux — a dat naștere la puternice frămîntări în opinia publică românească, statul român trebuind să plătească 34.493.040 franci, deși inițial prețul fusese fixat la 33.540.000 franci, deci un plus de 953.040 franci iar concesionarul neconstituind nici atelierul de reparații de la Ploiești. Cu toate acestea, linia a reprezentat una din arterele principale ale sistemului nostru feroviar. Plecînd din orașul Ploiești, care este situat la altitudinea de 152 m și ajungînd la Predeal, la altitudinea de 1057 m, linia ferată Ploiești — Predeal are declivități mari și este atît de strîns impletită cu cursul Prahovei, încît traversează acest rîu de 14 ori între Cîmpina și Predeal, caracteristici care și astăzi contribuie la sporirea frumuseții unei călătorii pe această cale ferată care și-a avut episodul său.

NOTE

¹ Dare de seamă statistică asupra exploatărei căilor ferate române, docurilor și Serviciului Maritim Român pe exercițiul anului bugetar 1905—1906. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, S—r I. St. Rasidescu, 1907, p. 7

² „Monitorul Oficial al României”, nr. 119, 2 iunie 1874, p. 760, col. 2

³ Ibidem

⁴ *Junctiunea cailor ferate ale României cu ale Ungariei și Transilvaniei. Reflexiuni provocate prin Convențiunea din 30 martiu (11 aprilie) 1871*. București-Brasiovu, Tipariul lui Ioane Gött și fiulul Henricu, 1871, p. 10

⁵ „Monitorul ...”, nr. 181, 15 august 1872, p. 1079, col. 1

⁶ B. Boerescu, *Discursuri politice 1859—1883*, Atelierele grafice Socec et. Co. București, 1910, vol. I, p. 535

⁷ „Monitorul ...”, nr. 47 1 martie 1873, p. 229, col. 6

⁸ Ibidem, nr. 50, 4 martie 1873, p. 320, col. 1

⁹ T.G. Djuvara, *Tractate, conventiuni și învoiri internaționale ale României actualmente în vigoare publicate din ordinul D-lui ministru al afacerilor străine de pe texturile originale, cu note explicative și indexuri, urmate de tarifulurile vamate, general și convențional și de notițe statistice asupra comerțului exterior, precedate de o introducere la studiul dreptului convențional al României*. București, Al. Degenmann librar-editor, 1888, p. 90—107

¹⁰ „Monitorul ...”, nr. 119, 2 iunie 1874, p. 760, col. 1

¹¹ Ibidem, nr. 124, 8 iunie 1874, p. 790, col. 4

¹² Ibidem, nr. 127, 12 iunie 1874, p. 808, col. 5

¹³ Ibidem, nr. 129, 14 iunie 1874, p. 821, col. 3

¹⁴ Ibidem, nr. 136, 22 iunie 1874, p. 862, col. 5

¹⁵ Ibidem, nr. 116, 30 mai 1874, p. 735, col. 4

¹⁶ Ibidem, nr. 117, 31 mai 1874, p. 743, col. 3

¹⁷ Ibidem, nr. 168, 3 august 1874, p. 1041, col. 3

¹⁸ *Memoriile regelui Carol I al României*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1909, vol. VII, p. 72

¹⁹ „Monitorul ...”, nr. 47, 28 februarie 1875, p. 1190, col. 1

²⁰ Ibidem, nr. 59, 14 martie 1875, p. 1521, col. 2

²¹ Ibidem, nr. 65, 21 martie 1875, p. 1638, col. 1—3

²² Ibidem, nr. 72, 30 martie 1875, p. 1774, col. 3

²³ Ibidem, nr. 127 13 iunie 1875, p. 2832, col. I

²⁴ Ibidem, p. 2833, col. 2

²⁵ Ibidem, nr. 129, 15 iunie 1875, p. 2878, col. 3

²⁶ Ibidem

²⁷ Ibidem, nr. 134, 21 iunie 1875, p. 3006, col. 2

²⁸ Ibidem, nr. 139, 28 iunie 1875, p. 3139, col. 2

²⁹ Ibidem, p. 3140, col. 3

³⁰ Ibidem, nr. 141, 1 iulie 1875, p. 3176, col. 3

³¹ Ibidem, p. 3177, col. 1

³² Ibidem, nr. 142, 2 iulie 1875, p. 3198, col. 2

³³ Ibidem, p. 3199, col. 1

³⁴ Ibidem, p. 3200, col. 1

³⁵ Ibidem, col. 2

³⁶ Ibidem, col. 3

³⁷ Ibidem, nr. 143, 3 iulie 1875, p. 3228, col. 1

³⁸ Ibidem, nr. 144, 4 iulie 1875, p. 3246, col. 3

³⁹ Ibidem, p. 3250, col. 3

⁴⁰ Ibidem, p. 3251, col. 1

⁴¹ Ibidem, col. 2

⁴² Ibidem, nr. 145, 5 iulie 1875, p. 3273, col. 3

⁴³ Ibidem, nr. 157, 19 iulie 1875, p. 3545, col. 2

⁴⁴ Ibidem, nr. 158, 20 iulie 1875, p. 3575, col. 2

⁴⁵ Ibidem, p. 3576, col. 1

⁴⁶ Ibidem, nr. 162, 25 iulie 1875, p. 3659, col. 2

⁴⁷ Ibidem, nr. 163, 26 iulie 1875, p. 3705, col. 3

⁴⁸ Ion C. Brătianu, *Ate și cuvântări publicate de S. Marinescu și C. Grecescu*, Cartea Românească, București, 1935, vol. I, partea 2-a, p. 478

⁴⁹ C.D. Severeanu, *Din amintirile mele (1853—1929)*, Tipografia „Voința”, Const. Antonescu, București 1929, vol. II, p. 211

⁵⁰ „Monitorul ...”, nr. 165, 29 iulie 1875, p. 3750, col. 3

⁵¹ Ibidem, nr. 183, 21 august 1875, p. 4162

⁵² Ibidem, nr. 242, 1 noiembrie 1875, p. 5893, col. 1

⁵³ Ibidem, nr. 249, 11 noiembrie 1875, p. 6005, col. 2

⁵⁴ *Memoriile regelui Carol I ...*, vol. VIII, p. 40.

⁵⁵ „Monitorul ...”, nr. 46, 28 februarie 1876, p. 1197, col. 2

⁵⁶ Victor Slăvescu, *Ion Strat economist-financiar-diplomat 1836—1879*. Imprimeria Națională, București, 1946, vol. I, p. 472

⁵⁷ „Monitorul ...”, nr. 159, 20 iulie 1876, p. 3923, col. 2

- 58 Ibidem, nr. 160, 22 iulie, 1876, p. 3965, col. 2
- 59 Ibidem, nr. 156, 16 iulie 1876, p. 3821, col. 2
- 60 Ibidem, nr. 166, 29 iulie 1876, p. 4166, col. 2
- 61 Ibidem, nr. 170, 3 august 1876, p. 4287, col. 2
- 62 Arh. Stat. București, Min. Int. Div. Ad-tivă, dos 5094/1876, f. 38
- 63 Ibidem, dos. 47/1876, f. 317.
- 64 *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. VIII, p. 78
- 65 *Ibidem*, p. 83
- 66 Ion Șt. Baicu, Paul D. Popescu, *Istoria Prahovei în date*, Ploiești, 1977, p. 129.
- 67 Vintilă Brătianu, *Situația internă în care se desfășoară războiul neahtănărei 1877—1878. În Războiul neahtănărei 1877—1878. Cartea Românească, București, 1927, p. 30.*
- 68 Dumitru P. Ionescu, *Atitudinea Angliei față de independența României. În „Studii și materiale de istorie modernă”*, Editura Academiei, București, 1963, vol. III, p. 100
- 69 Ion Șt. Baicu, Paul D. Popescu, *op. cit.*, p. 129
- 70 „Monitorul . . .”, nr. 68, 25 martie 1877, p. 2162, col. 1
- 71 Ibidem, nr. 99, 1 mai 1877, p. 2907, col. 1
- 72 Ibidem, nr. 114, 21 mai 1877, p. 3368, col. 3
- 73 Ibidem, p. 3371, col. 3
- 74 Ibidem, nr. 131, 11 iunie 1877, p. 3779, col. 3
- 75 Ibidem, p. 3781, col. 2
- 76 Ibidem, nr. 136, 17 iunie 1877, p. 3893, col. 1
- 77 Ibidem, nr. 137, 18 iunie 1877, p. 3916, col. 3
- 78 Ibidem, p. 3917, col. 2
- 79 Ibidem, nr. 149, 3 iulie 1877, p. 4221, col. 2
- 80 Ibidem, nr. 153, 8 iulie 1877, p. 4326, col. 3
- 81 Ibidem, nr. 155, 10 iulie 1877, p. 4374, col. 1
- 82 Ibidem, nr. 10, 14 ianuarie 1878, p. 181, col. 2
- 83 Ibidem, nr. 27 4 februarie 1878, p. 633, col. 3
- 84 Ibidem, nr. 116, 27 mai 1878, p. 3202, col. 1
- 85 Ibidem, nr. 142, 29 iunie 1878, p. 3805, col. 1
- 86 Ibidem, p. 3808, col. 1
- 87 Ibidem, nr. 143, 1 iulie 1878, p. 3843, col. 1
- 88 Ibidem, nr. 144, 2 iulie 1878, p. 3892, col. 1
- 89 Ibidem, nr. 145, 4 iulie 1878, p. 3915, col. 1
- 90 Ibidem, nr. 149, 8 iulie 1878, p. 4003, col. 2
- 91 Ibidem, p. 4013, col. 1
- 92 *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. XIV, p. 66
- 93 *Ibidem*, p. 74
- 94 Arh. Stat. București, Min. Int., Div. Ad-tivă, dos 118/1878, f. 399
- 95 „Monitorul . . .”, nr. 60, 15 martie 1879, p. 1789, col. 1
- 96 Ibidem, p. 1788, col. 3
- 97 *Activitatea parlamentară a lui Gheorghe Vernescu 1879—1880. Lucrare dată la iveală de Scarlat Callimachi, Institutul de Arte Grafice „Cartea de Aur”, București, 1942, vol. I, p. 99*
- 98 „Monitorul . . .”, nr. 60, 15 martie 1879, p. 1794, col. 1
- 99 Ibidem, nr. 67, 23 martie 1879, p. 2083, col. 3
- 100 Ibidem, p. 2088, col. 2.
- 101 Ibidem, nr. 74, 30 martie 1879, p. 2257, col. 2.
- 102 Ibidem, nr. 122, 31 mai 1879, p. 2975.
- 103 *Dare de seamă statistică . . .*, p. 7.

AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE. CONTRIBUȚIA ISTORICILOR ROMÂNI

Între 25 august și 1 septembrie 1985 s-a desfășurat la Stuttgart, în Republica Federală Germania, cel de-al XVI-lea Congres Internațional și Științe Istorice, prestigioasă reuniune semidecenală a istoricilor lumii, manifestare științifică la care au participat peste 60 de istorici români. Începând cu cel dintâi deceniu al acestui secol, tradițional, reprezentanții istoriografiei mondiale se întâlnesc în aceste mari congrese, dezvoltând un fructuos schimb de opinii. După cel de-al doilea război mondial, începând din 1950, reuniunile istoricilor, grupind reprezentanți a zeci de țări, s-au desfășurat odată la cinci ani. În mod succesiv, congresele de științe istorice au avut loc în această perioadă postbelică la Paris, Roma, Stockholm, Viena, Moscova, San Francisco, București, capitala țării noastre găzduind în 1980 cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice cu un deosebit succes.

La Stuttgart s-au înregistrat peste 2200 de participanți reprezentând 59 de state ale lumii. În comparație cu congresul anterior de la București, atât numărul țărilor (66 în 1980) cât și al congresiștilor (peste 2700 în 1980) a fost inferior, dar s-a remarcat totodată participarea câtorva sute de specialiști doar la unele ședințe de lucru, ceea ce face că și la Stuttgart numărul real al istoricilor prezenți să fi atins probabil cifra participanților prezenți la congresul din 1980. Din Italia, Japonia și Statele Unite au venit — din fiecare — peste o sută de istorici și neîndoiește țara gazdă a depășit cu mult cifra de 500 de reprezentanți. Cel puțin cite 50 de istorici au venit din următoarele țări: Anglia, Cehoslovacia, Franța, Polonia, Republica Democrată Germană, România, Spania, Suedia, Ungaria și U.R.S.S.

Congresul s-a desfășurat în localurile Universității din Stuttgart și în impozanta Liedershalle, edificiu situat în apropierea construcțiilor universitare. Timp de opt zile, fără întrerupere, specialiștii din întreaga lume au fost angajați într-o dezbateră multilaterală, reuniunea fiind totodată un bun prilej pentru îmbogățirea informațiilor în cele mai variate domenii ale istoriografiei, congrese de acest fel oferind ocazia de a se cunoaște stadiul cercetării istoriografice nivelul ei în diferite țări, măsura în care reuniunea eforturilor istoricilor lumii ajută la străbaterea unor pași mai departe în sectoare încă întunecoase ale studiilor istorice. Evident, un astfel de congres mai înseamnă întâlnirea la o altă a slujitorilor aceleiași profesii, stabilirea ori întreținerea unor legături profesionale și neîndoiește umane, o reuniune de acest fel reprezentând creuzetul în care „comunitatea ecumenică” a istoricilor — după formula fostului președinte Karl Dietrich Erdmann — se decantează, își găsește formele de coexistență și colaborare.

Participarea succesivă la congresele desfășurate în cursul ultimelor decenii a arătat rolul important pe care îl au aceste reuniuni de mari proporții nu numai pentru progresul științelor istorice, dar și pentru adincirea conlucrării internaționale și slujirea cauzei păcii și a înțelegerii între popoare. Tematica congreselor a marcat în această privință o evoluție semnificativă, înregistrându-se o din ce în ce mai accentuată atenție acordată problemelor celor mai stringente ale umanității și înainte de toate problemei fundamentale a păcii. Cu alte cuvinte, aceste reuniuni nu se mai mărginesc a fi simple întâlniri profesionale între specialiști, ci au devenit adevărate arene publice în care sînt dezbătute nu numai problemele trecutului, ci deseori problemele cele mai acute ale prezentului și viitorului omenirii.

Grupind în prezent 47 de comitete naționale, precum și 24 de organisme internaționale afiliate și alte nouă interne, Comitetul Internațional de Științe Istorice, adevărat parlament al istoricilor lumii, avînd în fruntea sa Biroul ales la București — în 1980 — a pregătit cu deosebită grijă programul recentului congres. Alcătuit cu trei ani mai înainte, pe baza propunerilor comitetelor naționale și ale organismelor internaționale, acest program a reflectat într-o construcție armonioasă problematica complexă cu care este confruntată pe plan mondial istoriografia. Rapoartele și corapoartele au fost distribuite reprezentanților diferitelor state, încercîndu-se evident ca distribuția să reflecte o repartiție echilibrată, ținîndu-se seama de forța științifică a diferitelor istoriografii naționale și de măsura participării lor la eforturile istoriografiei planetare. Este însă drept, că, deși în parte corectată față de congresele anterioare, s-a mai remarcat și de data aceasta tendința de a se acorda poziții prioritare istoriografiei occidentale ori celei reprezentînd marile puteri.

În ziua de 25 august a avut loc inaugurarea solemnă a lucrărilor în cadrul unei ședințe la care a asistat Richard von Weizsäcker, președintele Republicii Federale Germania, care a rostit un discurs inaugural. Discursuri au mai fost ținute de Lothar Späth, președintele Landului

Baden-Württemberg și de Manfred Rommel, primarul orașului Stuttgart. Au fost ținute cuvântări de Aleksander Gieysztor, președintele în funcțiune al Comitetului Internațional de Științe Istorie și de Christian Meier, președintele Comitetului de organizare al țării gazdă. Cu același prilej, Gerhard A. Ritter, profesor la Universitatea din München, a susținut conferința: *Originea și dezvoltarea statului social. Perspective comparative*.

Dezbaterile propriu zise ale congresului s-au desfășurat în cadrul a cinci secții. Timp de 4 zile, în ședințe plene, grupind un foarte mare număr de congresiști, au avut loc lucrările secției *Marilor teme* și ale secției de *Metodologie*. În cea dintâi dintre aceste secții au fost dezbătute următoarele teme de importanță istorică și politică majoră: *Oceanul Indian, Imaginea celuilalt: străini, minoritari, marginali și Rezistența împotriva fașcismului, nazismului și militarismului japonez*, iar în cea de-a doua temele: *Max Weber și metodologia istoriei, Arheologie și istorie și Filmul și istoria*. În cadrul celei de-a doua secții a fost susținut și un coraport din partea României de către Eugen Stănescu: *Clasele sociale în concepțiile lui K. Marx și Max Weber și totodată cîțiva istorici români au luat parte la discuții* (Mihai Ionescu și Viorel Ioniță).

Cea de-a treia secție, cea *Cronologică*, desfășurîndu-și activitatea — timp de patru jumătăți de zile și apoi o zi întreagă — în cadrul a patru subsecții (Istorie veche, Istorie medievală, Istorie modernă și Istorie contemporană), a dat prilejul unor dezbateri mai „strînse”, în care participanții la discuții au putut fi mai numeroși și mai „la obiect”. În cea dintîi subsecție au fost discutate următoarele teme generale — pentru fiecare prezentîndu-se în prealabil rapoarte, în temeiul repartiției Biroului Comitetului Internațional de Științe Istorie: *Fenomenul urban și nașterea civilizațiilor antice; Stat și religie în societățile antice și Munși, fluvii, deșerturi, păduri: bariere, linii de convergență?*, ultima temă fiind reluată și în lucrările subsecției de istorie medievală care a mai dezbătut temele: *Mișcări populare, mișcări religioase în Eul Mediu și Putere și autoritate în Eul Mediu*. Temele generale ale subsecției de istorie modernă au fost următoarele: *Reforma și mișcări religioase în Europa secolului al XVI-lea; Cultura elitelor și cultura maselor începînd din secolul al XVII-lea — temă care a fost supusă discuției și în subsecția de istorie contemporană —, Statele mici în fașa schimbărilor culturale, politice și economice între 1750 și 1914, Parlamente și partide politice înainte de 1914 și Rolul religiilor în Africa*. Subsecția de istorie contemporană a abordat, la rîndul ei, următoarele teme generale: *Noile dimensiuni ale diplomației după 1914: structura, salvagardarea păcii și tehnici; Ocupație și șomaj după Keynes; Motorizare și trafic rutier, 1885—1985; Celălenii și administrația publică; Partide, opinie publică și problemele securității naționale după 1945; Schimbări sociale în țări pe calea dezvoltării*.

Istoricii români au avut o susținută activitate în cadrul acestei secții. Academicianul Emil Condurachi a condus în calitate de președinte una dintre cele trei teme generale ale subsecției de istorie veche, iar Dumitru Berciu a fost vicepreședinte la cea de-a doua temă generală a aceleiași subsecții. De asemenea, reprezentanții țării noastre au susținut următoarele rapoarte: *Roma. Ultima, dar nu cea mai puțin importantă* (Emil Condurachi); *Rolul istoric al Carpaților românești* (Ștefan Ștefănescu); *Cultură „comună” și cultură populară: exemplul sud-estului european* (Alexandru Duțu); *Tradiție-inovație în culturile moderne ale Europei orientale* (Virgil Cîndea); *Modernizarea politică și culturală a statelor mici din Europa orientată pînă la Congresul de la Berlin* (Dan Berindei și Cornelia Bodea). Rapoartele românești au suscitat interes, lucru marcat prin diferite luări la cuvînt ale congresiștilor din alte țări. De asemenea, un număr de specialiști din țara noastră au luat parte la dezbaterile din cadrul aceleiași secții prin intervenții (I. Ardeleanu, Gh. Buzatu, Virgil Cîndea, Al. Duțu, N. Edroiu, Dinu C. Giurescu, Viorel Moisuc, Gr. Ploieșteanu, Cristian Popișteanu, Simion Retegan, Răzvan Theodorescu ș.a.).

La Congresul de Științe Istorie de la Stuttgart a fost pentru întia oară introdusă o nouă secție, cea a *meselor rotunde*, prilej de a se dezbate unele probleme stringente nu numai ale istoriografiei contemporane, dar și ale umanității. Lucrările acestei secții a congresului s-au bucurat de un evident interes, materializat nu numai prin participarea la ele a numeroși istorici, dar mai ales prin ampla dezbateri ce a avut loc, pornindu-se de la textul unor rapoarte publicate în *Actele reuniunii*. Temele acestor mese rotunde au abordat o gamă problematică variată: *Istoriei și problemele salvagardării păcii; Femeile și mișcările pentru pace în epoca nucleară; Familia în istorie; Impactul cultural și psihologic al experiențelor coloniale asupra societăților indigene în perioada modernă; Ecologie, științe naturale, științe umane; Reviste istorice și noua tehnologie; Psihologia; Cercetarea istorică comportamentală și o antropologie înlemătată pe izvoare istorice; Teze pentru o metodologie a edițiilor de izvoare; Imaginile Asiei în gîndirea europeană modernă*. Istoricii români au participat prin intervenții constructive la lucrările secției (Dan Berindei, Al. Duțu, Șt. Pascu, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Rodica Șerbănescu, Ștefan Ștefănescu și Al. Zub).

Una din secțiile cele mai animate ale celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorie a fost cea de-a cincea, cea a *organismelor internaționale afiliate și interne*. Timp de două zile s-au desfășurat în paralel lucrările a nu mai puțin de 30 organisme de acest fel. *Asociația internațională de studii bizantine* a dezbătut trei teme: *Imaginea celuilalt; Putere și autoritate în Bizanț și Poziția studiilor bizantine în ansamblul studiilor istorice*. Specialiștii români au contribuit prin mai multe rapoarte la lucrările acestui organism internațional: *Bizantinistica și arheologia* (acad. Emil Condurachi), *Imaginea bizantină a celuilalt (vlahii balcanici)* (Eugen

Stănescu); „*Romani*” și „*barbari*” în *Balcarii secolului VII* (Stelian Brezeanu) și *Bizantino-
logia și istoria artei* (Răzvan Teodorescu). *Comisia internațională de studii slave* — care și-a
schimbat denumirea în *Comisia internațională de studii istorice slave* — și-a consacrat lucrările
în cursul a cinci jumătăți de zile teme *Relațiile economice și sociale între lumea slavă și lumea
germanică din secolul XVI și pînă la izbucnirea primului război mondial*. Dan Berindei a susținut
raportul *Relațiile economice între România și Germania între 1871 și 1914*.

Comisia internațională de istorie economică a dezbătut două teme generale *Orientul mijlociu
și funcțiile sale economice în timpurile medievale și moderne și Intoleranță, economie și societate
(tridentenarul revocării edictului de la Nantes)*. *Asociația internațională de istorie a dreptului și
a instituțiilor* a supus discuțiilor tema *Revoluția și dreptul*.

O susținută activitate a desfășurat *Asociația internațională de studii sud-est europene* în
jurul a două teme generale: *Balcarii între Mediterana și Europa centrală și Societate, conștiință
națională și formarea statelor moderne în Balcani*. Pe lângă un număr important de luări la cuvînt,
istoricii români au fost prezenți la lucrările acestui organism și prin mai multe rapoarte: *Peri-
oada greco-romană de la fundarea coloniilor grecești din Adriatica pînă în secolul al IV-lea* (acad.
Emil Condurachi), *Bizanțul — liant între Europa centrală și Mediterană* (Eugen Stănescu),
Rolul cultural al țărilor române în Balcani și în Orientul Apropiat (Virgil Căndea) și *Repere în
formarea statelor naționale europene în secolul al XIX-lea (evoluția țărilor din Sud-Estul Europei)*
(Dinu C. Giurescu).

Dezbateri interesante au avut și *Comisia internațională de istorie a mișcărilor sociale și
a structurilor sociale* — unul din organismele internaționale care se bucură de o vechie și statornică
reputație științifică — centrate în jurul teme *Inovația tehnologică, factor de schimbare: rezis-
tență sau adaptare, reflex al mentalităților și de asemenea Federația internațională a societăților
și institutelor pentru studiul Renașterii, Comisia internațională de numismatică, Uniunea inter-
națională a institutelor de arheologie, de istorie și de istoria artei*, organisme specializate ale căror
lucrări contribuie substanțial la progresul istoriografiei mondiale în anumite sectoare ale ei.
Comisia internațională de istorie maritimă, organism de largă audiență, mai ales din partea istori-
cilor unor țări cu accentuat profil maritim, și-a desfășurat discuțiile în jurul a două teme gene-
rale: *Aspecte maritime ale migrației oamenilor și Probleme ale istoriei Mării Nordului* (studiate,
de altfel de un organism specializat *Asociația internațională pentru istoria Mării Nordului*).

Comitetul internațional pentru istoria celui de-al doilea război mondial și-a orientat
dezbaterile spre o problematică economică: asigurarea cu materii prime și finanțarea războiului.
Viorica Moiscu a susținut raportul *Importanța materiilor prime în strategia pregătirii și desfășu-
rării celui de-al doilea război mondial*. *Comisia internațională pentru istoria Universităților* a
abordat tema generală *Cariere la Universități: cazuri individuale și profile colective*, iar *Comisia
internațională pentru istoria orașelor* tema generală *Refece urbană și mediul rural în Europa secol-
lor XIV—XVIII*, prilej de a se cerceta sub diferite aspecte relația dintre oraș și sat în cursul
a mai multe secole de istorie europeană. Teme mai specializate au fost discutate în cadrul *Aso-
cității internaționale a societăților de istorie pentru studiul istoriei evreilor și Societății internațio-
nale pentru istoria didacticei*. Aceiași situație s-a remarcat în cadrul lucrărilor *Comisiei inter-
naționale a istoricilor latino-americanisti*, a *Comisiei internaționale de bibliografie* și a *Comisiei
internaționale de diplomatică*. Dezbateri de un interes mai larg au avut *Comisia internațională
de metrologie*, care și-a consacrat lucrările unei teme generale de largă respirație: *Structurile
metrologice și evoluția vechilor sisteme de măsură: Comerț și transport — Agrimensură și economie
agrară — Teritoriu și stat și politica de unificare a măsurilor și Comisia internațională pentru
aplicarea metodelor cantitative la istorie*. Acest organism a abordat în lucrările sale din cadrul
congresului mai multe teme generale: *Impactul metodelor cantitative asupra scrierii istoriei;
Inegalitatea socială în perspectivă comparată; Tranzitia de la societatea agrară la societatea indus-
tială și Microcomputerele și cercetările istorice*.

O largă dezbateri asupra problemei revoluției în perioada 1770—1830 în diferite părți
ale lumii și cu precumpănire în Franța a avut loc în cadrul *Comisiei internaționale de istorie
a Revoluției franceze* și diferite aspecte ale Marelui Revoluții din Octombrie — în special ale isto-
riografiei și metodologiei — au fost supuse discuțiilor *Comisiei internaționale pentru istoria
Revoluției din Octombrie*. Unul din organismele cele mai active s-a dovedit a fi și *Comisia inter-
națională de demografie istorică*, care a abordat două teme generale: *Evoluția agrară și creșterea
demografică și Mutații demografice la începutul Evului mediu: autohtoni și migratori — raportul
pentru această temă fiind întocmit și susținut de acad. Șt. Pascu*. *Comisia internațională de
istorie ecleziastică comparată* a discutat trei teme generale: *Imaginea lumii de „dincolo”, Ideea
de reformă și renaștere în Biserici și Metode misionare și impactul cultural al misiunilor în epocile
modernă și contemporană*; la cea dintâi temă Emilian Popescu a prezentat un raport.

Două organisme internaționale și-au consacrat lucrările problematicii relațiilor interna-
ționale: *Asociația internațională de istorie contemporană a Europei și Comisia internațională
de istorie a relațiilor internaționale* — creată cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Internațional
de Științe Istorice de la București, în 1980. În cadrul celui dintâi dintre aceste două organisme
au fost dezbătute următoarele teme: *Mișcări pacifiste înainte de primul război mondial, Con-*

șerința de la Haga, mișcări și inițiative pacifiste după primul război mondial și Inițiative și acțiuni guvernamentale în favoarea păcii (în perioada interbelică), iar cel de-al doilea organism a susținut discuția tema generală : *Ce este istoria relațiilor internaționale?* participanții la lucrări înclinînd a atribui o sferă largă acestui domeniu al istoriei, depășind pe cel relativ mai strîmt al relațiilor de natură strict diplomatică. În cadrul *Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei* Cristian Popișteanu a susținut raportul *Unele observații asupra inițiativelor și activităților diplomatice românești în Europa de Sud-Est în vederea întăririi păcii în cursul deceniului 1919—1929.*

Un alt organism internațional — creat, ca și *Comisia internațională pentru aplicarea metodelor cantitative la studii istorice* în 1980 și din inițiativa și cu participarea unor specialiști din țara noastră — care și-a desfășurat lucrările la Stuttgart a fost și *Comisia internațională de istoriografie*. Tema generală pe care a discutat-o a fost următoarea : *Istoria narativă și istoria structurală : trecut, prezent și perspectivă*. Diferitele modalități de a scrie istoria în diferite perioade istorice și mai ales în contemporaneitate, o atenție specială fiind acordată — în cadrul unei subsecții — istoriografiei marxiste, au fost amplu și fructuos dezbătute. Lucian Boia — căruia îi revine și meritul de a fi unul din inițiatorii acestei comisii — a prezentat raportul *Istoriografia epocii Luminilor*.

Istoricii români s-au dovedit în general activi la lucrările acestei secții cu multilaterală activitate, la care, în afara rapoartelor mai înainte amintite, au participat prin numeroase intervenții (Dan Berindei, Cornelia Bodea, Virgil Căndea, Ioan Chiper, Emil Condurachi, Dinu C. Giurescu, Viorica Moisuc, Șt. Pascu, Cristian Popișteanu, Eugen Stănescu, Șt. Ștefănescu, Răzvan Teodorescu, Nestor Vornicescu). Prin rapoarte și intervenții specialiștii români au luat parte la discuțiile generale și totodată au introdus în dezbaterile istoricilor lumii probleme ale istoriografiei noastre și au afirmat pozițiile ei. Unii participanți români au deținut funcțiile de președinți de ședințe (acad. Emil Condurachi, acad. Șt. Pascu, Nestor Vornicescu).

Tot în cadrul celei de-a cincea secții a congresului, istorici români, membri ai organismelor internaționale, au luat parte la ședințele organizatorice ale unora dintre acestea și unii dintre ei au fost aleși ori realeși membri ai birourilor de conducere ale acestora : acad. Șt. Pascu — președinte de onoare a *Comisiei internaționale de demografie istorică*, Lucian Boia — vicepreședinte al *Comisiei internaționale de istoriografie*, Gheorghe Zaharia — vicepreședinte și Viorica Moisuc — secretar general al *Comitetului internațional pentru istoria celui de-al doilea război mondial*, Mihail Ionescu — vicepreședinte al *Comisiei internaționale de istorie militară comparată*, Nicolae Fotinoș — membru al biroului *Asociației internaționale pentru istoria contemporană a Europei*, Dan Berindei — vicepreședinte al *Comisiei internaționale pentru studii istorice slave* și membru în biroul *Asociației internaționale de istorie a relațiilor internaționale*. Este neîndoiește că prezența specialiștilor români în cadrul organismelor internaționale n-a fost minoră și că activitatea lor în această privință are toate perspectivele de a se desfășura și în viitor sub bune auspicii.

În ziua de 1 septembrie a avut loc ședința solemnă de încheiere a lucrărilor celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istoric. Au luat cuvîntul Aleksander Gieysztor, președintele Comitetului Internațional de Științe Istoric, căruia i se încheia mandatul și noul președinte Ernesto de la Torre Villar, au fost înmîinate Biroului Comitetului Internațional de Științe Istoric publicațiile apărute în diferite țări în onoarea importantei reuniuni, din partea țării noastre ele fiind prezentate de acad. Șt. Pascu, președintele Comitetului Național al Istoricilor din R.S. România și, în încheiere — înainte de a se executa *Simfonia despărțirii* a lui Josef Haydn de către Orchestra filarmonică din Stuttgart — a fost rostită conferința profesorului Horst Fuhrmann de la Universitatea din München intitulată *Mundus vult decipi*.

În cadrul celei dintîi adunări generale a Comitetului Internațional de Științe Istoric a fost ales noul birou semidecenal în următoarea componență : președinte — Ernesto de la Torre Villar (Mexic), primul vicepreședinte : G. Ránki (Ungaria), al doilea vicepreședinte Th. C. Barker (Marea Britanie), secretar general — Hélène Ahrweiler (Franța), trezorier — Alain Dubois (Elveția), membri asesori — S. Nurul Hasan (India), Misaki Miyaki (Japonia), Joachim Hermann (R.D.G.), Eloy Benito Ruano (Spania), Carl N. Degler (Statele Unite), S.L. Tikhvinski (U.R.S.S.). A fost decis ca următorul congres internațional să aibă loc în Spania, în cursul anului 1990, iar adunarea generală intermediară în 1987 în Grecia. Alegerea unui istoric mexican în fruntea biroului a avut și semnificația unui gest de recunoaștere a apartenenței la comunitatea mondială a istoricilor Americii latine și în general a lumii a treia.

În cadrul celei dintîi adunări generale a Comitetului Internațional de Științe Istoric a fost aprobat statutele următoarelor organisme internaționale : *Societatea internațională pentru didactica istoriei*, *Asociația internațională de istorie contemporană a Europei*, *Comisia internațională de istorie eclesiasitică comparată* și *Comisia internațională a istoricilor latino-americaniști*. A fost anunțată apropiata constituire a unor noi organisme internaționale : *Comisia internațională de istorie a mentalităților*, *Societatea pentru istoria Cruciadelor și a Orientului latin* și *Societatea de studii cu privire la suveranitate*.

Cu prilejul celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice s-au organizat în edificiul Liederhalle expoziții de carte istorică. România a avut și ea un stand care a fost apreciat de specialiști din diferite țări ale lumii și prin care a fost evidențiată activitatea istoriografică românească din ultimii cinci ani. Neîndoielnic că difuzarea de cărți și publicații și a unor numere speciale, în limbi de circulație internațională, a unor reviste de specialitate românești — „Revue Roumaine d'Histoire”, „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» de la Iași”, „Analele Universității București”, seria *Istorie*—precum și a volumelor tradiționale *Nouvelles Etudes d'Histoire* (vol. VII) și *Bibliografia istorică a României, 1979—1984*, la care s-a adăugat și un volum de studii elaborat la Iași — *Culture and Society* — s-a bucurat de un legitim interes din partea istoricilor participanți la importanta reuniune de la Stuttgart.

Cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice a fost un nimerit prilej pentru dezvoltarea contactelor internaționale și a schimburilor de opinii. Numeroși istorici ai lumii și-au manifestat interesul pentru problematica istorică românească și implicit pentru țara noastră. Membrii delegației României au fost invitați să viziteze castelul Horneck de la Gundelsheim al Asociației de studii transilvane a sașilor stabiliți în R.F.G., această vizită fiind efectuată într-una din după amezile mai libere din timpul reuniunii. Unora dintre membrii delegației li s-au solicitat interviuri, iar Cristian Popișteanu, redactorul șef al „Magazinului Istoric”, a luat interviuri pentru revista pe care o conduce de la 14 personalități ale istoriografiei mondiale.

Organizatorii celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice au depus toate eforturile pentru reușita reuniunii și pentru asigurarea unei atmosfere constructive de concluzare. Au fost tipărite în două volume rezumatele *Actelor* Congresului, au fost difuzate programul și lista participanților, precum și o hartă a Congresului cu diferite materiale. Participanții au luat parte la recepții și diferite manifestări sau — unii — la excursii. Este însă totodată neîndoielnic că nivelul pe care l-a avut congresul anterior din 1980 n-a mai fost atins în unele privințe.

Actele n-au fost publicate decât în rezumat (în sub 1000 de pagini față de cele peste 2 400 pagini pe care le-au găsit congresiștii la sosirea lor la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice). Neasigurarea traducerii simultane la *Marite teme* și *Metodologie*, lucru ce a fost efectuat în 1980, a produs de asemenea greutăți în normala desfășurare a reuniunii. Lipsa unui Buletin de informare zilnic a fost resimțită, după cum a produs greutatea în participarea la lucrări planificate simultană în timp a unor ședințe apropiate tematic. Cu toate acestea, efortul organizatorilor a fost evident și în liniile sale generale congresul a fost o reușită.

Deosebit de important a fost faptul că fireasca luptă de opinii n-a degenerat în polemici ascuțite și că în general atmosfera prestigioasei reuniuni a fost de concluzare fructuoasă, că s-a înregistrat o accentuare a legăturilor colegiale înăuntrul colectivității istoricilor lumii. Mai trebuie remarcat faptul că reprezentanții țărilor socialiste au fost deosebit de activi și că participarea lor, atât cantitativă cât mai ales calitativă, a fost la înălțimea însemnătății acestei grandioase manifestări științifice internaționale. Prestigiul științei marxiste a fost accentuat. Istoricilor români le revine și în această privință o importantă contribuție, ei remarcându-se prin nivelul calitativ ridicat al rapoartelor și intervențiilor lor.

Evident, cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice rămâne însemnat pentru participanții din țara noastră și prin informația generală pe care ei au găsit-o în cadrul lucrărilor sale privind progresele istoriografiei în diferitele ei domenii și sectoare. Experiența întâlnirilor internaționale de asemenea proporții este și ea prețioasă. S-a dovedit încă odată necesitatea cunoașterii limbilor străine și a utilizării lor în discuții libere și totodată exersarea unor uări la cuvânt „la față locului” în cadrul unor dezbateri „la obiect”. Lucrările marii reuniuni au mai arătat necesitatea înnoirilor în ancheta istoriografică, a dezvoltării cercetărilor interdisciplinare și a accentuării încadrării fenomenelor naționale în cele universale. Necesară a mai apărut permanenta legătură cu mișcarea istoriografică internațională și cu organismele internaționale de profil, necesitatea prezenței active și permanente a istoricilor români la manifestările științifice internaționale.

Dan Berind 1

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan,
Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 686 p.

Apărută sub coordonarea științifică a prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România, lucrarea *Națiunea română* — elaborată de un prestigios colectiv de autori * — împlinește un mai vechi deziderat al istoriografiei noastre și, în același timp, al tuturor celorlalte ramuri ale științelor sociale, umaniste cu care istoria se înfrățește. Mai mult decât atât, această excelentă lucrare face bune oficii unui public avizat foarte larg pentru care lecturile asupra unor cărți care adăpostesc valori autentice reprezintă o cerință obișnuită.

Departa, prin urmare, de a răspunde doar așteptărilor unui cerc restrins de cititori de strictă specialitate, această carte reprezintă efectiv un eveniment editorial pentru nenumărați cititori de cele mai diverse profesii.

Introducerea cărții, semnată de coordonatorul său științific, are darul de a consemna motivațiile esențiale ale unei asemenea cercetări. Fiindu-ne tuturor prea bine cunoscute etapele care au premers în istoriografia noastră trecerea desfășurată la elaborarea unei asemenea lucrări de respirație deosebită, n-avem cum să pornim decât cu mare interes în analiza de fond a demersului științific al amintitului colectiv.

Un amplu tur de orizont asupra formării națiunii române semnează, în continuare, Damian Hurezeanu. Ne aflăm aici în fața unei priviri pătrunzătoare întreprinse pe verticala istoriei cu scopul sesizării principalelor resorturi care atestă geneza formării națiunii române, împrejurările concret-istorice în care această formare a devenit fapt împlinit, momentele esențiale care au determinat afirmarea națiunii pînă în anul marilor împliniri din 1918 și de după aceea.

Cele trei secțiuni de bază ale cărții urmăresc surprinderea a trei probleme esențiale : 1) premisele istorice ale națiunii române ; 2) problemele cristalizării și afirmării națiunii române ; 3) națiunea română în socialism.

În prima dintre cele trei secțiuni, cititorul va întîlni — în capitole distincte — tratate următoarele chestiuni esențiale : etnogeneza românilor, unitatea lingvistică a românilor, literatura populară și proiecțiile etnosului, statul românesc în secolele XIV—XVI și rolul său în consolidarea entității poporului român, legăturile economice între țările române în feudalism (secolele XIV—XVII), conștiința de neam în cultura română premodernă.

În cea de-a doua secțiune a cărții autorii emit numeroase judecăți de valoare legate de : iluminism și națiune, opțiunile sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne (1821—1848), statul — cadru politic de dezvoltare a națiunii române, mișcarea națională a românilor din Transilvania (de la autonomie spre unitatea statală — sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea), mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, reperele sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea, problema națională în concepția mișcării socialiste din România, problematica națiunii române în sociologia interbelică, psihicul național și specificul estetic românesc.

A treia secțiune a lucrării, destinată dezbaterii problematicei națiunii române în socialism, abordează — în esență — următoarele chestiuni : edificarea noii orînduiri și evoluția națiunii, conștiința națională și bazele politico-ideologice ale afirmării ei în etapa actuală, principiile soluționării problemei naționale în România, naționalitățile conlocuitoare în anii socialismului, socialismul și realitățile naționale în gîndirea partidului nostru, Partidul Comunist Român și națiunea noastră socialistă.

Lucrarea este prevăzută cu rezumate în limbile franceză și engleză și conține un bogat indice, foarte util pentru urmărirea mai ușoară a problematicii complexe a cărții.

★

Pentru oricare cititor al cărții — pe deasupra tuturor concluziilor pe care le-ar putea desprinde — se impune respectul pentru munca responsabilă și competentă a autorilor care ne-au dăruit această realizare. Pentru că, dacă pînă acum au fost mulți cercetători care s-au preocu-

* Nicolae Boșcan, Ioan Ceterchi, Hadrian Daicoviciu, Alexandru Dușu, Damian Hurezeanu, Ladislau Lorincz, Liviu Maior, Radu Manolescu, George Em. Marica, Florin Mihăilescu, Achim Mihu, George Muntean, Șerban Papacostea, Gheorghe Platon, Constantin Popovici, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Teodor, Ovidiu Trăsnea, Constantin Vlad.

www.dacoromanica.ro

pat de temă și au și publicat cîte ceva — lucrări de foarte bună calitate de altfel, cele mai multe dintre ele —, ne lipsea din cîmpul cunoașterii o sinteză, o dezvoltare de amploare a subiectului. E drept, asemenea lucrări nu pot să apară decît la capătul unor eforturi considerabile, după acumulări cantitative, de documentare și de interpretare de mulți ani de zile, de decenii chiar și colectivul de autori care a realizat-o se poate felicita acum pentru ceea ce a reușit să ne ofere.

În al doilea rînd, cartea se distinge prin argumentația sa aleasă, de înaltă valoare care și face demonstrația aptă de a putea dialoga cu oricine și cu oricare alt punct de vedere decît cel pe care-l promovează autorii ei. Și, după cum se știe, în problematica dată nu sînt puțini aceia care, peste hotare, se străduiesc, — împotriva evidenței adevărului istoric deci — să ia parte la o dezbatere în care pozițiile le sînt din capul locului excluse, datorită lipsei lor de obiectivitate, datorită răstălmăcirilor profeseate, a spiritului conjunctural care-i animă și, nu de puține ori, datorită relei-creдинței cu care operează.

Cu forța de convingere a argumentelor indubitabile cu care discută autorii cărții asupra căreia stăruim aici, demonstrația devine oricărui om de bună credință de la sine înțeleasă și, de aceea, strădania lor lovește direct în țintă.

Îdar, în definitiv, pe deasupra detaliilor pe care le-am oferit mai sus și a argumentațiilor foarte cuprinzătoare conținute în carte, care sînt, *în esență*, problemele pe care le rezolvă în istoriografia noastră demersul celor ce semnează *Națiunea română*?

În primul rînd, se demonstrează că națiunea română a luat naștere în cursul unei procesualități istorice (nu într-o anumită zi și la o anumită oră cum au încercat și mai încearcă, uneori, în chip simplist, cîte unii autori să pretindă), că — în cursul acestei procesualități — națiunea română și-a legitimat dreptul de a intra și de a rămîne în istorie în cursul unor evenimente epocale pe frontispiciul cărora și-au și așternut semnătura, determinîndu-le desfășurarea: 1821, 1848, 1859, 1877, 1918, 1944, 1965, ca să ne referim doar la cele mai luminoase puncte de reper.

În al doilea rînd, națiunea română s-a născut și și-a continuat existența în întregul spațiu locuit de români, împotriva oricărui potrivnic și a oricărui hotare artificiale impuse într-un moment sau altul de factori exteriori voinței poporului nostru.

În al treilea rînd, se demonstrează în carte că din momentul nașterii sale și pînă la marea sa încheiere a procesului de formare a statului național unitar român, la 1 Decembrie 1918, națiunea română a avut ca ideal fundamental unirea tuturor românilor în granițele firești, istorice ale unuia și aceluiași stat.

În al patrulea rînd, cartea face cele mai bune oficii înfățișării drumului națiunii române spre socialism și prin socialism, pînă la cotele înalte ale actualei Epoci Nicolae Ceaușescu. Abordînd cu largi deschideri și în spiritul rigurozității științifice realitățile naționale în gîndirea Partidului Comunist Român, a Secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu și oferindu-ne un cadru temeinic de înțelegere a unei teme esențiale de actualitate, simbolic cuprinsă în carte sub titlul: *Partidul Comunist Român și națiunea*, autorii ne oferă posibilități largi de a înțelege problema, în toate implicațiile ei, în spiritul triadei *trecut-prezent-viitor*, singura în stare să explice — și în această importanță problematică — de unde își trage isvoarele națiunea, de unde vine deci, cum se înfățișează astăzi în trăsăturile sale caracteristice și încotro se îndreaptă, care-i este perspectiva?

Pregătindu-ne a încheia considerațiunile noastre asupra acestei valoroase cărți de istorie — scrisă cu știință și conștiință de un excelent colectiv de creație — și salutîndu-i în termeni deosebiți apariția, dorim să afirmăm deschis că de altfel de lucrări avem nevoie, acum și în viitor. Ele au menirea, în primul rînd, de a reliefa stadiul la care am ajuns astăzi în domeniul cercetării, interpretării, scrierii și difuzării istoriei unice și unitare a poporului român. Astfel de lucrări pot demonstra și demonstrează — în chip desăvîrșit —, cu argumente indubitabile pentru ce anume istoria este cea dintîi carte a nației. Cum am spune — la fel cum a spus-o cu atîta simțire patriotică strălucitul revoluționar Nicolae Bălcescu — istoria este cea dintîi carte a nației pentru că în ea ne vedem trecutul, prezentul și viitorul. Cu mare satisfacție constatăm — citind cu interes profesional cartea referitoare la *Națiunea română* — că autorii ei au jînut să ne ofere și ne-au oferit efectiv o *adevărată* carte de istorie. Îi felicităm pentru aceasta, le mulțumim cu recunoștință și ne-am dori ca istoriografia noastră să ne prilejuiască sistematic, cît mai des posibil, ocazia fericită a întîlnirii noastre interesate cu astfel de rezultate ale muncii laborioase de investigație științifică.

Gh. I. Ioniță

N. IORGA, *Corespondență*, vol. I, Ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Edit. Minerva, București, 1984, 478 p.

Continuîndu-și merituosă acțiune de aducere în circuitul cultural a corespondenței unor mari personalități românești, Editura Minerva a publicat în 1984 primul volum din corespondența emisă de Nicolae Iorga, ediție îngrijită, note și indici de Ecaterina Vaum.

www.dacoromanica.ro

Volumul se deschide cu o foarte scurtă notă asupra ediției urmată de scrisorile trimise de Nicolae Iorga unui număr de 139 destinatari al căror nume de familie sau instituție se încadrează între literele A—C, însumând aproape 500 pagini tipărite. La sfârșit sînt incluse : Indice cronologic al scrisorilor ; Indice de asociații, cluburi, instituții, întruniri, ligi, organizații, partide și societăți ; Indice de localități ; Indice de nume ; Indice de periodice. Munca necesară pentru asemenea lucrare este imensă și drumul spre finalizarea ei nu poate fi străbătut numai cu voință ci și cu dragoste pentru marea istoric ; editoarea le are din plin pe amîndouă.

O lectură serioasă a scrisorilor ne poate completa imaginea activității lui Nicolae Iorga așa cum apare ea din lucrările publicate, discursuri, amintiri ale contemporanilor, aducînd, uneori, la lumină fapte necunoscute sau subliniind pe cele mai puțin cunoscute. Într-o scrisoare către Ministrul Instrucțiunii Publice, din 1924 (p. 27), marea istoric cerea admiterea la Școala Română din Franța (Fontenay aux Roses) a lui P.P. Panaitescu, moment de început a ascensiunii rapide a acestuia din urmă. Ar fi fost interesantă menționarea la note a mesajelor pline de recunoștință ale lui P.P. Panaitescu¹, același om care va fi unul din principalii întemeietori — după ce urcase scara ierarhiei universitare cu sprijinul lui Nicolae Iorga — al Școlii noi de istorie, școală îndreptată în mod explicit împotriva marelui istoric. Într-o altă scrisoare către același Ministru al Instrucțiunii Publice, C. Angelescu, din 18 septembrie 1927 (p. 29), Nicolae Iorga se arăta conștient de faptul că este, în cea mai mare parte, făuritorul Istoriei Românilor, idee pe care o întărim și la mulți memorialiști ai epocii respective. Uneori scrisorile publicate de Ecaterina Vaum pot îndrepta erori ale unor istorici contemporani. Iată un exemplu : la moartea lui Vasile Pârvan Academia îl solicita pe Nicolae Iorga să țină discursul de elogiu al defunctului ; cel solicitat trimite o telegramă (p. 143) cerînd să fie înlocuit cu altcineva pentru că el ște afla în provincie (la Galați) ; totuși, Al. Zub (în *Pe urmele lui V. Pârvan*, București, 1983, p. 325) îl crede de față la înmormuntare și pe Nicolae Iorga. Astfel de noutăți relevate de scrisorile publicate sînt multe.

Rămînd în afară de orice discuție valoarea deosebită a volumului editat de către Ecaterina Vaum, prezentăm cîteva note critice, mai ales în ideea de a folosi autoarea — care se pare că nu face parte din rîndul istoricilor — la îmbunătățirea volumelor următoare, pe care ne lasă să înțelegem că le va redacta.

1. GREȘELI DATORATE LIPSEI DE CUNOȘTINȚE ISTORICE A EDITOAREI

La pagina 61 se menționează că după ruptura cu Iuliu Maniu, din 11 octombrie 1926, Nicolae Iorga își va reface *Partidul Naționalist Democrat*. Scrisoarea prin care se anunța ruptura a fost într-adevăr publicată în „*Neamul Românesc*” din 11 octombrie, dar despărțirea a fost oficializată la 10 octombrie, cînd scrisoarea respectivă a fost citită în cadrul Congresului Partidului Național care a hotărît unirea cu Partidul Țărănesc. Numele partidului condus de Nicolae Iorga, după acea dată, era de *Partidul Național*, nu *Partidul Naționalist Democrat* ; de altfel, titulatura corectă este dată și de Ecaterina Vaum în nota nr. 1 de la p. 313.

La pagina 134, datarea scrisorii către I. Bianu — *Iași, noiembrie 1916* — este greșită. Cu siguranță că, în momentul de vîrf al retragerii tuturor instituțiilor centrale, a armatei, a bunurilor de valoare majoră pe plan cultural sau material, era imposibil ca anticarul Kupermann să-i poată trimite cărți lui I. Bianu de la Iași la București, deci în sensul invers fluxului general. Nicolae Iorga l-a frecventat intens pe Kupermann la începutul anului 1916, cînd ținea cursul lui A.D. Xenopol la Iași ; la 16 ianuarie 1916 scria Ecaterina Iorga : „La Kupermann am făcut oarecare provizie de cărți”².

La pagina 146, o altă datare greșită : scrisoarea către I. Bianu presupusă a fi din 12 aprilie 1929 Nicolae Iorga menționa : „Am vorbit cu Regele ieri. Dorca întii o zăbavă pînă ce „lucrurile vor fi încheiate” ; editoarea dă în subsol o explicație fantezistă, considerînd că Regele cu care vorbise istoricul era Carol al II-lea. a) Nu se putea pune problema unei discuții la București, în aprilie 1929, cu Carol al II-lea, deoarece acesta se afla atunci exilat în Franța și va veni în țară doar în iunie 1930 ; b) Carol al II-lea nu era Rege al României în 1929, ci simplă persoană particulară cu numele Carol Caraiman ; c) Regele de atunci se numea Mihai și avea doar opt ani și patru luni în aprilie 1929, deci nu credem că putea duce cu Nicolae Iorga o discuție în care să-i spună că dorește o zăbavă a Ședinței solemne a Academiei „pînă ce lucrurile vor fi încheiate”. În realitate este vorba de *Regele Ferdinand*, scrisoarea fiind din 14 aprilie 1919, cînd se pregătea, la cererea Delegației române la Conferința de pace de la Paris (în primul rînd a lui A. Lapedatu), desemnarea ca membru de onoare al Academiei Române a Președintelui american W. Wilson, desemnare care nu a mai avut loc (vezi și scrisorile pe această temă din volumul Ecaterinei Vaum, p. 134—135).

¹ Biblioteca Academiei R.S.R. (în continuare B.A.R.S.R.), Corespondența N. Iorga, vol. 133, f. 110.

² *Ideem*, vol. 263, f. 394—395

La pagina 220, scrisoarea prin care Nicolae Iorga cerea concediu pentru a nu mai participa la dezbaterile Adunării Deputaților (15 decembrie 1917), este considerată de E. V. ca fiind trimisă lui I.I.C. Brătianu. Greșeala este evidentă: cererea de concediu a unui deputat nu putea fi adresată primului ministru, ci Președintelui Camerei Deputaților.

La pagina 247, scrisoarea către Alexandru Bunescu, în nota 3 E.V. afirmă că Al. B. *din motive politice, fiind liberal*, urma să fie destituit de la conducerea „Monitorului Oficial”. Editoarea nu știe probabil, că în iunie 1934 în fruntea României se afla un *gvern liberal* și că majoritatea parlamentară era tot *liberală*; atunci cum putea fi destituit cineva pentru că era liberal? Alături de Nicolae Iorga a protestat și D.R. Ioanițescu (membru de frunte al Partidului Național Țărănesc)³. Acuzarea lui Al. B. de către o comisie a Parlamentului liberal și apărarea lui de către unii din frunțașii opoziției nu ar trebui să ne ducă la concluzia că cel în cauză nu era liberal?

La pagina 254, scrisoarea către Gh. Buzdugan este datată greșit *București, 30 mai 1927*; editoarea afirmă în nota 2 că în luna mai, Regele fiind bolnav, Gh. Buzdugan își exercita funcția de Regent fără a fi depus jurământ. Aceeași datare greșită și la scrisoarea identică trimisă lui Miron Cristea (p. 360). Menționăm că mai există și o a treia scrisoare identică cu celelalte două, către Principele Nicolae⁴. În realitate Regenta nu a preluat puterea înainte de moartea Regelui Ferdinand (20 iulie 1927); în mai Regele acționa, chiar intens, pentru a forma un guvern de coaliție care să asigure liniștea în țară. Să te adresezi prin scrisori viitoarei Regențe, în momentul când Regele mai era încă în viață, era nu numai illogic, dar și un act de mare nepolitete față de suveran, act pe care Nicolae Iorga nu l-ar fi făcut. Aproape toate guvernele din perioada 1920—1930 și-au manifestat ostilitatea față de „Neamul Românesc”, momentele de apogeu a acestei ostilității fiind atinse în timpul guvernului. Al. Averescu din 1920—1921, când Ministru de Interne era C. Argetolanu și în timpul celui de-al doilea guvern Averescu, 1926—1927, Ministru de Interne fiind Octavian Goga. Numărul din *1 iunie 1927* al „Neamului Românesc” a fost confiscat de Poliție — deci Nicolae Iorga nu putea protesta, *la 30 mai*, pentru confiscarea ce va avea loc doar peste două zile — fapt ce a dus la hotărârea de suspendare a apariției ziarului; „Neamul Românesc” (XXII, nr. 56 din 2 iunie 1927) anunța printr-un comunicat: „Acesta este ultimul număr al „Neamului Românesc” — atâta vreme cit vor dăinui împrejurările care au adus incalificabila confiscare de ieri”. Asupra hotărârii de suspendare a ziarului Nicolae Iorga va reveni, în urma scrisorii de scuze a lui Al. Averescu⁵. Guvernul I.I. C. Brătianu (iulie-noiembrie 1927) a creat și el condiții atât de neprielnice libertății presei, încât între 26 iulie și 30 august 1927 ziarul Partidului Național a trebuit să-și schimbe numele din „Neamul Românesc” în „Neamul”, articolele lui Nicolae Iorga fiind înlocuite cu comunicatele partidului său. Acesta este momentul (sfârșitul lui iulie 1927) când considerăm justă datarea celor trei scrisori identice către membrii Regenței.

2. SCRISORI OMISE DE EDITOARE

Din scrisorile omise o să redăm pe cele pe care le considerăm mai importante :
[Către Academia Română — scrisul lui Nicolae Iorga].

Cunoscînd, ca vechiu prieten și ca unul care a avut și în acești doi ani din urmă cele mai strînse legături cu d[omnu]l Al. Vlahuță, sentimentele sale actuale față de Academia Română, pe care desigur dorește a o ajuta în opera ei, mai grea decît oricînd, prin talentul și marea său prestigiu, asigur că ar primi cu plăcere să succedez aici prietenului său de o viață întregă B. Delavrancea.

10 Octombrie 1918

N. Iorga

I. Simionescu

(B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 273, f. 481 ; publicată de Petre Țurlea în *N. Iorga — Al. Vlahuță. Corespondență*, „Manuscriptum”, XIV, nr. 4(53) din 1983, p. 58. Ecaterina Vaum consemnează că a parcurs, în căutarea corespondenței editate, numai publicațiile centrale; bare „Manuscriptum” nu este destul de „central”?

[Text al unei telegrame către Academia dei Lincei, Roma]
D[estinatar]o] Ecc[ellenza] il Presidente Accademia dei Lincei

Nell nome delle istituzioni di mi sono presidente, prego Vostre Exzellenza vorrei mandare una delegazione dei miei colleghi per potrei informari derettamente e in tutto liberta sulle condizioni etnografiche della Transilvania e delle province vicine.

³ „Adevărul”, 48, nr. 15485 din 7 iulie 1934.

⁴ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 264, f. 555.

⁵ Idem, vol. 341, f. 290, scrisoare publicată și în „Neamul Românesc”.

N. Iorga

socio corrispondénte de l'Academie dei Linci (Arh. Muzeului de Istoric Ploiești, Casa Memorială N. Iorga, Vălenii de Munte, inv. 1283/4, C. 17962 —

În numele instituțiilor al cărui președinte sînt, rog pe Excelența Voastră să binevoiască a trimite o delegație de colegi ai mei pentru a se putea informa direct și în deplină libertate asupra condițiilor etnografice ale Transilvaniei și ale provinciilor vecine. Cheltuielile vor fi suportate de statul român, reprezentat prin Ministerul de Externe. N. Iorga, corespondent asociat al Academiei dei Lincei *

[Text al unei telegrame trimisă lui Eduard Benès]

Benès, Prague

Mes meilleures felicitations pour vos cinquante ans réclus

Iorga

(Arh. Muzeului de Istorie Ploiești, Casa Memorială N. Iorga, Vălenii de Munte, inv. 1283/19, C. 17976)

[Text al unei telegrame trimisă lui I.I.C. Brătianu]

Nu e în rîndul întii școală. La Camcră nu mai viu chiar fiind în București. În sufletul meu față de ce face toată lumea fără excepție e o imensă descurajare și hotărîrea de a rămînea străin de țară.

[iunie 1915]

Iorga

(B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 246, f. 238 ; telegrama trebuie corelată cu scrisoarea către același destinatar, din 16 iunie 1915, care are la început mențiunea : „Cum ți-am telegrafiat, sînt hotărît să nu vin o bucată de vreme în București” — p. 217 în volumul Ecaterinci Vaum ; astfel se poate face și datarea telegramei)

[Memoriu al lui N. Iorga către Regele Carol al II-lea]

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

RECTORATUL

18 April[ie] 1931

Maiestatic,

Cred că e mai potrivit, și ca să rămîie o urmă scrisă, a arăta Maiestății Voastre în scris părerea ce o am asupra situației după dorința d[omnu]lui Argetoianu de a intra în Ministeriul, pe care d[omnul] Titulescu îl formase, și anume la Interne.

D[omnul] Iuliu Maniu e ireductibil. Crede în necesitatea de a se păstra Parlamentul și chiar în puțința de a governa mai departe. El învederează pericolul ce ar reprezenta temperamentul d[omnu]lui Argetoianu, pe care-l acuză de a fi servit și răsturnat toate partidele. Imi pare rău că, fiind vorba de un prieten, trebuie să reproduc termenii înșiși, sau aproape.

D[omnul] Titulescu e ireductibil. Vrea păstrarea situației de aseară. Îmi recomandă ca, în cazul cînd Maiestatea Voastră ar căuta alt șef de guvern, să icaie acest Ministeriu, pe care nu eu, cu amici ai miei l-am format.

În aceste condiții și cu d[omnul] Argetoianu la Interne, deci șef real al guvernului, eu nu pot primi. Ar fi să mă expun ori la un rezultat favorabil alegerilor imediate, dar smuls, cum zicea d[omnul] Titulescu, cu sabia, ori la o derută care ar pune Coroana într-o situație ca aceia din Spania.

A se face apel la șefii partidelor mi se pare pentru Coroană o abdicare *de plano*, ori de e vorba de unul ori de toți.

Rămîie un guvern Titulescu cu menținerea cît se va putea a Parlamentului. Alegeri acum fără d[omnul] Argetoianu mi se par cum am spus ; cu dînsul, *pentru mine* inacceptabile. D[omnul] Argetoianu ca șef de guvern ar fi un regim bănuie de dictatură.

* Contextul care a acuzat trimiterea acestei telegrame este lămurit pe deplin de N. Iorga în *Memorii*, VII, București, 1939. Mussolini ținuse la Milano, în toamna lui 1936, un discurs în care promitea solemn „dreptatea Ungariei” p. 366). N.I. i-a spus fostului ministru al educației din Italia „cît ne jignește gestul de la Milano. Dacă vor să trimeată soldați Italiani ca să dea Ungurilor Ardealul, mă vor găsi în față și pe mine”. (p. 369) La 6 noiembrie 1936, N.I. nota că, într-o convorbire cu Ministrul de Externe al României, Victor Antonescu, a hotărît trimiterea unei telegrame către Academia dei Lincei. (p. 370) La 25 decembrie nota răspunsul primit : „S-a părut colegilor întrebați că nu e necesară trimiterea unei comisiuni italiene în Ardeal, pentru că, între altele, există în Italia bogate informații asupra feluritelor aspecte ale chestiunii” (p. 390)

De sigur că, dacă alegerea Maiestății Voastre s-ar fi oprit de la început asupra mea, situația ar fi alta.

Să deie Dumnezeu gînd bun Maiestății Voastre și noroc bieteii țeri.

Rămîn al Maiestății Voastre din inimă devotat

N. Iorga

(Arh. St. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 13/1931 f. 1—2).

[Solicitarea unei întrevederi de către Carol al II-lea și ciorna de răspuns a lui N. Iorga — 1931] Din înalt ordin regal al M[aiestății] Sale, D[omnu]l Profesor Iorga este invitat mîine 10 aprilie la Palatul Regal din Calea Victoriei la orele 4 1/2. În afară de memoriul lăsat M[aiestatea]S[a] dorește să-l vadă. [Răspuns:] Domnul cutare e foarte răcit și n-are mașină la dispoziție. Trenul a plecat. Știindu-se în rea stare de sănătate, a lăsat acasă un memoriu către Maiestatea Sa pe care o roagă să binevoiască a-l citi, stîndu-i la dispoziție, de și bolnav, numai dacă lămuririle date respectuos în acel memoriu n-ar fi suficiente pentru a convinge pe Maiestatea Sa că d[omnul] Iorga n-ar putea fi de ajutor într-un ministeriu de coaliție prezidat de d[omnul] N. Titulescu.

(B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 364, f. 266)

[Scrisoarea către H. Catargi — copie făcută de Ecaterina Iorga]

2 Maiu 1917

Mult stimat Domnule Catargi,

Nu vă pot spune cit m-a mișcat scrisoarea d[umnea]voastră și cit de rău îmi pare că articolul meu — pe care-l cred totuși drept și pe care l-am scris nu cu violență ci cu durere, căci am cunoscut și eu pe Barbu Catargi cînd era încă el însuși — v-a putut jigni așa de adînc în sentimentele așa de explicabile. Nu credeam măcar că el face parte din ramura moldovenească pe care o reprezentați.

Vă mărturisesc însă că și dacă aș fi știut aceasta, tot aș fi scris articolul în care literatura nu e *motiv*, cu numai *formă*. În adevăr judecata camarazilor săi eu n-o pot discuta. Și, în afară de aceasta, sînt informat că nenorocosul d[umnea]voastră nepot s-a întors în București din drum, pentru a se preda, părăsind automobilul al cărui conducător n-a voit să-l urmeze.

Am comunicat totuși publicului, pentru marea considerație ce vă port și pentru că înțeleg, cu stringere de inimă, ce s-a putut petrece în sufletul d[umnea]voastră, punctele de deosebire pe care mi le-ați semnalat. El va aprecia.

Deplin încredințat că această întîmplare, în cari n-am avut decît rolul ziaristului cu chemare și datorie de a judeca după un inflexibil îndreptar moral ceea ce societatea însăși prin acei care o reprezintă oficial îmi dă ca informație autentică, nu va schimba acele bune raporturi între noi de care m-am simțit atît de onorat, vă rog a primi încă odată încredințarea considerației mele deosebite.

N. Iorga

(B.A.R.S.R., Corespondență N. Iorga, vol. 266, f. 277)

[Bilet către Chemale, desemnat — scrisul lui N. Iorga]

D[omnule] Chemale, a se scrie d[omnușoa]rei Stoicescu la Veneția să ni trimită în ramburs Studii bizanti e neoelenici, revistă, III.

(Arh. Muzeului de Istorie Ploiești, Casa Memorială N. Iorga, Vălenii de Munte, inv. 1283/16, C. 17974)

Textul original, scris de N. Iorga, în limba engleză, al telegramei către Lady Atholl — publicat în limba română după „Neamul Românesc” de Ecaterina Vaum, p. 68 — se află în Arh. Muzeului de Istorie Ploiești, Casa Memorială N. Iorga, Vălenii de Munte inv. 1283/5, C. 17963.

Nu este consemnată de către E. V. decît o singură scrisoare de recomandare a noilor membri ai Școlii Române din Franța către Ministrul Instrucțiunii Publice, Dr. C. Angelescu. Dar, la Arhivele Statului București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, se păstrează foarte multe astfel de scrisori autografe : dosar 633/1923, f. 4, 8, 9, 10 (recomandări pentru M. Grigorescu, E. Brătescu, C.C. Giurescu, Gr. Nandriș dosar 482/1925, f. 3, 4, 5, 6, 11, 19 (recomandări pentru I.M. Rașcu, V. Băncilă, R. Hette, I. Nișescu, D. Băjenaru); dosar 485/1928, f. 3, 5, 22, 23, 24 (recomandări pentru I. Marsic, A. Sacerdoțeanu, E. Georgescu, O. Boitoș).

Ar mai fi putut fi inclusă și scrisoarea către Brentano (F. Funck Brentano) din 26 septembrie 1894, publicată de V. Cristian în AIIA-Iași, III (1966), p. 80, ș.a.

3. LIPSA NOTELOR PENTRU UNELE FAPTE CONSEMNAȚE ÎN SCRISORI

La pagina 32 este indicată o scrisoare a lui Nicolae Iorga către Pernot. Este vorba de Prof. H. Pernot, director al casei de filme și discuri Pathé (Paris), care îi cerea lui Nicolae Iorga, printr-o scrisoare din 30 iunie 1928, să-l sprijine pentru a obține de la guvernul român permisiunea de a înregistra 800 discuri cu cîntece populare românești⁶. În legătură cu această inițiativă se va purta o întreagă corespondență⁷.

La pagina 137, într-o scrisoare Nicolae Iorgă roagă pe I. Bianu să-i trimită *Memoriul Stere pentru Berlin*. Probabil că nu mulți cititori ai volumului Ecaterinei Vaum știu de existența acestui Memoriu; cu toate acestea el nu este prezentat de către editoare. Memoriul a fost alcătuit în 1917, în timpul ocupației, cînd, trădîndu-și țara, Constantin Stere publica la București gazeta „Lumina”, filogermană. Autorul Memoriului propunea detronarea Regelui Ferdinand și înglobarea României în Austro-Ungaria (Împăratul Carol urma să ia și titlul de Rege al României). Memoriul era o nouă dovadă a trădării țării de către C. Stere și de aceea Nicolae Iorga l-a adus în discuția Camerei Deputaților, la 21 decembrie 1922 — vezi N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. II, 1940, p. 400—441. Tot despre trădarea lui C. Stere avusese loc o dezbateră în Cameră în martie 1921⁸.

La pagina 153, într-o scrisoare din 1 decembrie 1935 către Arpad Bitay, Nicolae Iorga se declara de acord ca acesta să facă traducerea unei cărți a istoricului; este vorba de broșura *Contra dușmăniei dintre nații. Români și Unguri*, București, 1932. Iată scrisoarea prin care A.B. solicita în acest sens pe N.I.:

Alba Iulia, 18 XI 1935

Mult stimat Domnule Profesor,

Zilele acestea am primit la Cluj manuscrisul traducerii făcută de d[omnu]l E. Negruțiu. Peste puțin timp am să-i dau perdaful necesar.

Acum vă rog respectuos să binevoiți a-mi aproba gîndul de a traduce pentru ai mei frumosul și atrăgătorul Dumneavoastră studiu: *Contra dușmăniei dintre nații. Români și Unguri*, București, 1932. Traducerea se va publica tot în revista orădeană „Vasárnap”, „Duminică”, care a găzduit și traducerea conferinței Dumnea v oastră: *Numele de botez la Români*, pe ale cărei ultime cuvinte — precum se vede din exemplarul cenzurii aici alăturat — domnul cenzor a aflat cu cale să le suprimă, ceea ce denotă o apucătură uimitoare față de opera Dumnea v oastră.

Cu profundă stimă

A. Bitay

(B.A.R.S.R., Corespondență N. Iorga, vol. 418, f. 10—11. Proiectul se va materializa mai tîrziu, sub altă traducere: *A nemzetek Között levő gyűlölet ellen Romanok és Magyarok*, București, 1940)

Arpad Bitay s-a oferit de mai multe ori să traducă în limba maghiară unele lucrări ale lui Nicolae Iorga. În 1924 (la 1 ianuarie) propunea traducerea *Istoriei Românilor în chipuri și icone*, carte pe care o considera „un tablou cultural extrem de bogat”⁹.

4. LECTURĂ GREȘITĂ A SCRISORILOR, INDICAȚII GREȘITE

La pagina 65, scrisoarea către C. Argetoianu din 31 martie 1926: este trecută „o adunare necunoscută”, în loc de „neconvocată”.

La pagina 193, nota 1 la scrisoarea către V. Bogrea din 13 iunie 1909, Ecaterina Vaum consemna că V.B. a participat la cursurile de vară de la Vălenii de Munte în 1908, 1911 și 1922, omițînd anul celei mai intense participări, 1909; la p. 194, însă, nota 2 indică și această participare. La pagina 310 este consemnată publicarea scrisorii către Arthur Maxime Chuquet, la 6 noiembrie 1894, de către V. Cristian în *op. cit.*, p. 81, deși titlul lucrării lui V.C. nu apare nicăieri în carte; atunci care *op. cit.*? Este vorba de articolul *Din corespondența lui N. Iorga și A.D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck Brentano și Arthur Chuquet*, în AIIA—Iași, III (1966). Una dintre fotografiile este astfel titrată de către editoare: „N. Iorga cu Const. Angelescu și Al. Lapedatu, Iași, 16 iunie 1935, cu prilejul aducerii în țară a osemintelor lui D. Cantemir”. Oricine poate

⁶ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 343, f. 219—223.

⁷ Idem, f. 259, 265; vol. 345, f. 195, 200.

⁸ N. Iorga, *Discursuri parlamentare, op. cit.*, vol. II, p. 188—216 și Idem, *Procesul „Luminii” la Camera Deputaților*, București, 1921 și *La trahison de Stere*, București, 1921 (cuprinde și discursul lui Take Ionescu pe aceeași temă).

⁹ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 316, f. 314—315.

vedea, însă, că Nicolae Iorga nu apare în acea fotografie. La pagina 355, scrisoarea către Miron Cristea, datată 21 septembrie 1920, are o copie. La Academia Română¹⁰, în care în loc de „*Sint așa de mult prins într-un lucru științific destul de greu*” (cf. E.V.), este scris „*Sint așa de multe frîne într-un lucru științific*”. S-ar putea ca originalul din Arhiva Miron Cristea să difere față de copie; copia este datată 20 septembrie 1920, deci a fost forma inițială a scrisorii. La pagina 360, scrisoarea către I.P.S.S. Patriarhul Miron este greșit datată de către E.V. la 30 mai 1927 și se menționează că se află în B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 254; în realitate este vol. 264. La pagina 462, la Indicele de nume este omis Cristian Vasile (mai sint și alte omisiuni).

Se remarcă o bună culegere a textelor, rămânând doar foarte puține greșeli de tipar: p. 17 — Jacques Ancei, în loc de Ancel; p. 209 — epxresia, în loc de expresia; p. 221 — 11 octombrie 192, în loc de 11 octombrie 1923.

Mențiunea editoarei că publicarea tuturor scrisorilor aflate în străinătate ar necesita mult timp petrecut în arhivele de peste hotare, lăsându-ne să înțelegem că este un deziderat de neînfăptuit, obligă și mai mult ca cel puțin scrisorile din țară să fie în totalitate publicate. Dar, o asemenea întreprindere este de nerealizat pentru un singur om, datorită răspindirii corespondenței în toate regiunile țării. În calitate de șef de partid, de Președinte al Camerei Deputaților, de Președinte al Ligii Culturale și al Comisiei Monumentelor Istorice, de conducător al unor ziare și reviste, Nicolae Iorga corespondea cu foarte mulți oameni, din toate categoriile sociale; de aceea trebuie cercetată ficcare arhivă județeană, arhivele muzeelor, arhivele instituțiilor ecleziastice ș.a.m.d. Ar trebui ca editoarea primului volum să-și asocieze un grup de colaboratori — neapărat istorici pentru a se evita greseli de genul celor semnalate — cu care s-ar acoperi volumul foarte mare de muncă.

Citind volumul I de corespondență N. Iorga ne putem pune întrebarea dacă nu ar fi mai indicată o publicare selectivă, a scrisorilor cu adevărat interesante.

Scrisorile sint prezentate în ordine alfabetică, după numele destinatarilor; este o metodă folosită larg și cu unele avantaje evidente. Dar, un volum de corespondență are, credem, în primul rând menirea de a crea o imagine cât mai exactă despre felul cum luca o personalitate, despre felul cum gîndea într-un anumit moment, despre totalitatea relațiilor personale pe care le avea într-o anumită perioadă. De aceea, singura metodă optimă de prezentare ar fi cea cronologică, indiferent de destinatar. Iată cazuri sugestive: în iulie 1927 Nicolae Iorga protestează contra cenzurii presei pe lângă cei trei membri ai Regenței; o prezentare cronologică ar fi alăturat cele trei scrisori, pe cînd cea alfabetică le-a pus (pe două dintre ele) la zeci de pagini distanță, a treia așteptînd pentru un viitor volum. În martie 1926, Nicolae Iorga, nemulțumit de acțiunile lui Iuliu Maniu și Constantin Argetoianu, le trimite scrisori protestatare identice; în volumul de față apare scrisoarea către A.C., urmînd ca aceea către I.M. să fie publicată în viitor. Poți să-ți faci după metoda alfabetică o imagine globală asupra activității dintr-un anumit moment a lui Nicolae Iorga, cînd scrisorile sint dispersate iar unele nici nu au apărut? Răspunsul este evident negativ.

Întîmpinat chiar de la apariție cu unele recenzii laudative — vezi Șerban Cioculescu, *N. Iorga — Corespondență*, în „România literară”, XVIII, nr. 6 din 7 februarie 1985 — volumul Ecaterinei Vaum se constituie ca un important pas pe drumul publicării corespondenței lui Nicolae Iorga, pas care, alături de cei făcuți de I.E. Torouțiu, Barbu Theodorescu și alții, a creat deja imaginea vastității acestei opere epistolare. Editarea corespondenței — atît cea emisă cît și cea primită de Nicolae Iorga, însoțite de studii serioase ale unor istorici — ar trebui accelerată și încredințată unor specialiști, sub egida unui institut de istorie (poate chiar cel care-i poartă numele).

Petre Țurlea

C. CIHODARU, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 — 1 ianuarie 1432)*, Edit. Junimea, Iași, 1984, 335 p. +15 pl.

O monografie asupra epocii și personalității lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, care să prezinte o imagine cât mai completă a structurilor petrecute în prima treime a secolului al XV-lea în societatea românească de la est de Carpați, era necesară și de mult așteptată. Necesară, nu pentru că n-ar fi existat unele preocupări, în această privință, mai vechi sau mai recente, ci pentru a restitui omului și epocii respective meritul și caracterul pe care l-a avut în consolidarea statală, în progresul și propășirea artei și culturii moldovenești, prin valorificarea atentă a diverselor categorii de izvoare, cele arheologice remarcîndu-se prin ineditul lor.

¹⁰ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 264, f. 379—380.

Această cerință a fost îndeplinită prin apariția monografiei asupra căreia stăruim în paginile de față, autor fiind binecunoscutul istoric, profesorul ișean Constantin Cihodaru.

După o *introducere* în care se fixează pe de o parte, cadrul istoriografic al problemei, începând cu primele cronici și terminând cu ultima broșură asupra personalității lui Alexandru cel Bun, iar pe de alta, se fac pertinente considerațiuni privind continuitatea poporului român în epoca marilor migrații, autorul discută în *capitolul al II-lea* situația Moldovei în contextul internațional din centrul, estul și sud-estul Europei în ajunul înscăunării lui Alexandru cel Bun pe tronul Moldovei. În acest cadru, Moldova se afla în calea planurilor de expansiune spre răsărit a statelor feudale polon și maghiar, în timp ce dinspre sud se profila un nou pericol, cel otoman care-și consolida rapid stăpînirile sale în Europa și care avea să dea mult timp de furcă poporului român.

Începutul domniei lui Alexandru cel Bun, discutat în *capitolul următor*, avea loc sub auspiciu îngrijorătoare. Profesorul C. Cihodaru, unul dintre cei mai buni cunoscători ai documentelor medievale moldovenești, supune unei minuțioase analize împrejurările în care a avut loc înscăunarea noului domn al Moldovei, manifestînd o justificată atitudine critică față de erorile săvîrșite pînă acum în diferite probleme legate de evenimentul înscăunării. Stabilirea datei de 23 aprilie 1399, ca dată de început a domeniului moldovean în urma analizei critice a documentelor existente în această privință (p. 54—74), credem că trebuie admisă ca atare, ținînd cont de interpretarea judicioasă a izvoarelor.

Capitolul al IV-lea intitulat societatea *moldovenească în timpul lui Alexandru cel Bun. Dezvoltarea economiei* (p. 75—149) este, după părerea noastră, cel mai realizat, analiza structurilor demoeconomice și sociale, rezultatele acestei analize constituindu-se în dovezi incontestabile ale perioadei de avînd economic și, în consecință, de maturizare a structurii sociale moldovenești. Date cuprinzătoare schițează profilul economiei moldovenești în sectoarele sale fundamentale, precum agricultura, meșteșugurile, comerțul, viața urbană, într-un echilibru care le conferă stabilitatea corespunzătoare. În această ordine de idei, rămîne încă în discuție raportul dintre cultivaerea plantelor cerealiere și creșterea vitelor în favoarea ultimei îndeletniciri, cum se precizează la p. 93. Trebuie arătat de la început enorme dificultățile în stabilirea priorității la scară generală a uneia sau alteia dintre îndeletnicirile agrare menționate, datorită raportului de întîmă intercondiționare dintre ele. Tocmai această interdependență face imposibilă o departajare care, de altfel, nu-și poate afla locul, nici măcar într-o încercare cu caracter didactic.

Economia de transformare a înregistrat în timpul domniei lui Alexandru cel Bun un vizibil progres manifestat, nu numai cantitativ prin înmulțirea mențiunilor documentare referitoare la diferite meșteșuguri, ci și printr-un proces de diversificare și specializare a ramurilor artisanale, prin noi tehnici de producție care se documentează în această vreme. După cum se arată pe bună dreptate, prima treime a secolului al XV-lea reprezintă și din acest punct de vedere „o perioadă de mare avînt în domeniul dezvoltării meșteșugurilor” la înflorirea căreia „au contribuit considerabil și măsurile luate de domn în favoarea lor” (p. 120).

Această politică economică a domnului se confirmă din plin în domeniul schimbului de mărfuri, domnia luînd o serie de măsuri pentru încurajarea comerțului, printre acestea numărîndu-se atragerea negustorilor străini pentru desfacerea în țară a mărfurilor, a stabilirii lor în Moldova, acordîndu-le privilegii comerciale și deplină libertate religioasă, scăderea taxelor vamale, siguranța circulației pe drumurile din țară.

Organizarea politico-administrativă a țării formează tema *capitolului următor*, în care C. Cihodaru analizează măsurile luate de Alexandru voievod pentru consolidarea internă a statului, a autorității centrale, a raporturilor dintre domnie și marea boierime.

Este un adevăr incontestabil faptul că voievodul moldovean a acordat o atenție deosebită organizării administrative și militare, perfectînd unele forme administrative preexistente și creînd noi instituții la nivelul structurii politice din acea vreme.

După cum constată C. Cihodaru, Alexandru cel Bun a stărnit în a încuraja cultura și arta din vremea sa (vizi cap. VI), operele realizate de Gavril Uric de la mănăstirea Neamț dar și în alte sectoare ale vieții cotidiene (literar, învățămînt etc.) constituînd o demonstrație elocventă în acest sens,

Cel de al *VII-lea capitol* tratează probleme de politică externă a lui Alexandru cel Bun, aceasta caracterizîndu-se printr-o politică pașnică, datorită tactului cu care el a judecat evenimentele politice și militare din sud-estul Europei și printr-o strînsă colaborare și de bună vecinătate cu cei ce doreau și ei aceeași colaborare.

În fine, *ultimul capitol* tratează aspectele ale vieții de la curtea voievodului și ale vieții de familie în general, lucruri cunoscute și din alte studii, dar cu unele corectări care dau măsura aportului prof. C. Cihodaru la elucidarea unor aspecte mai puțin clarificate.

Încheind aici considerațiile noastre, nu putem să nu remarcăm largă și bogată bază documentară a monografiei pe care autorul o stăpînește ca nimeni altul. Subliniem în chip deosebit utilizarea rezultatelor cercetărilor arheologice pentru epoca lui Alexandru cel Bun, pline de noutate și inedit. Sugerăm autorului ca la o nouă ediție să folosească remarcabilele rezultate

obținute în cercetarea anticlăritărilor Iașului din perioada lui Alexandru cel Bun, recent descoperite și publicate în *Buletinul monumentelor istorice*, 1983, prin care se evidențiază efortul construcțiilor în piatră la Iași în timpul voievodului amintit, operele artistice de o valoare inestimabilă, unele executate în ceramică având stema Moldovei pe ele, toate conferind epocii lui Alexandru cel Bun caracterul de incontestabilă epocă de progres și civilizație.

Nu putem încheia aceste considerații fără a consemna faptul că prin această lucrare se schimbă o optică, anume aceea imprimată de mai multă vreme, potrivit căreia domnia lui Alexandru cel Bun era cotate ca o epocă plată, fără realizări însemnate, progresul sensibil fiind pus pe seama epocii lui Ștefan cel Mare. Fără a diminua cftuși de puțin din faima eroului moldovean din a doua jumătate a secolului al XV-lea, socotim însă că și domnia lui Alexandru cel Bun se înscrie în istoria poporului român, în paginile ei glorioase, ca o domnie cu adevărat a unui voievod „mare” și „bun”.

Aurelia Mihaela Coldea

* * * *Slovenská akademía vied* (Academia slovacă de științe), 1953—1983.
Veda, nakladatelstvo slovenskej akademie vied, Bratislava, 1983,
124 p. + 128 reproduceri

Serbindu-și jubileul de 30 ani de la înființare, Academia slovacă de științe pune în circulație această publicație, în tiraj de lux, care oglindește structura organizatorică, precum și activitatea științifică a acesteia desfășurată în cursul celor trei decenii de existență. Evenimentul a coincis cu reorganizarea pe baze noi a acestui gen de instituții, care funcționa deja în țările de democrație populară. Cum Slovacia — începând din 1918 — făcea parte integrantă, din punct de vedere statal și politic, din vechea Republică cehoslovacă, ea a fost lipsită de o atare instituție de cultură, care să coordoneze munca științifică. Până la această dată — 1953 — nu exista, practic, în Slovacia nici un institut de cercetări.

O astfel de activitate, cu implicații și rezultate nebanuite în sfera culturii, era limitată numai la ceea ce se putea realiza în cadrul programei de învățămînt superior de la Universitatea Comenius, parțial la „Matices slovenská” și la „Asociația culturală Șafařík”. De fapt, slovaci nu doreau, sub acest raport, altceva decît o decăentralizare reală pentru crearea unor instituții adecvate la condițiile specifice ale Slovaciei contemporane. Schimbîndu-se raporturile politice dintre cele două popoare, ceh și slovac, deși înrudite între ele, însă cu sensibile deosebiri în sfera suprastructurii, era deci firesc ca, în noua situație, Slovacia să-și revendice dreptul de a dispune de un for superior de cultură, care să reprezinte, în primul rînd, capacitatea de creație a poporului slovac. Și astfel, în 1953, a luat ființă Academia slovacă de științe. Publicația de față ne prezintă într-o formă rezumativă, date certe despre organizarea internă a Academiei, cît și despre preocupările și rezultatele diferitelor institute.

În 1982, Academia slovacă avea 41 membri și 49 membri corespondenți. Activitatea ei științifică se desfășoară în cadrul a trei secții.

1. *Secția științelor despre natura moartă*, cu un Centru de cercetări electro-fizice, căruia îi sînt subsumate trei institute de cercetări. În afară de aceasta, secția mai înglobează un număr de 15 institute, precum și un Centru de Calcul.

2. *Secția chimiei și științelor despre natura vie* cu un Centru al științelor biologică-ecologice. Acesta din urmă cuprinde 3 institute, dintre care cel de biologice și ecologie experimentală e împărțit în 5 sectoare. Un al doilea Centru de științe fiziologice include 5 institute. În sfîrșit, un alt Centru pentru cercetările de chimie cu 3 institute. Alte 5 institute lucrează independent.

3. *Secția științelor sociale* cu 17 institute. În 1982, Institutul de Istorie, care activează în cadrul acestei secții, a fost reprofilat, adăugîndu-i-se Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, precum și Cabinetul de orientologică. În urma acestui fapt, problemele de istorie sînt cercetate în cadrul a șase secții : feudală, perioada capitalistă, construirea socialismului, istorie generală, istoria sistemului socialist mondial și o secție dedicată științelor istorice și tehnice. Arheologia are un institut aparte cu sediul la Nitra — centrul săpăturilor arheologice, referitoare la cultura fostului imperiu al Marii Moravii, distrus de drujnele maghiare la începutul sec. al X-lea. În afară de aceste institute, mai funcționează sub auspiciile Academiei, încă un număr de 32 societăți științifice, conduse fie de academicieni sau specialiști recunoscuți în materia respectivă. Societatea de istorie, condusă de academicianul Miroslav Kropilák, e alcătuită din 665 membri. Cea mai veche e Uniunea matematicienilor și fizicienilor slovaci, fondată în 1898, cu 3131 membri. La sfîrșitul celui de-al treilea deceniu, lucra în aceste organizații un număr impresionant de 13.873 de membri. Publicația, pe care o prezentăm aici, ne mai informează că,

În cadrul Academiei, mai funcționează și zece *Colegii științifice*, grupate în jurul unor întinse domenii de cercetare : matematică, fizică și electronică, pământul și spațiul, științele tehnice chimice, științele biologice-medicale, cele biologice-agrară, filozofie, pedagogie și psihologie ; științele economice, științele istorice, în fine lingvistica și știința despre literatură și artă. Ele sînt conduse de cîte un președinte, un vicepreședinte — amîndoi academicieni — și un secretar științific. Pezidiul Academiei, care a suferit numeroase schimbări pe parcurs, e alcătuit dintr-un președinte, 4 vicepreședinți, un secretar științific. Pentru analiza muncii și discutarea problemelor aflate în competență științifică a Academiei, în cursul acestor trei decenii, au avut loc 44 adunări plene.

Cît privește activitatea publicistică, sînt consemnate titlurile celor mai importante lucrări, apărute în editura Academiei, alături de periodicele de specialitate, al căror număr se ridică la 39. Interesante sînt datele privitoare la colaborarea internațională. Academia slovacă întreține relații cu numeroase țări din lumea contemporană. Astfel, numărul străinilor, atît din statele capitaliste, cît și din cele socialiste — care au vizitat Slovacia în misiuni oficiale sau pentru studii, din această perioadă, se ridică la 25.326. Din partea slovacă au trecut hotarele în scopuri similare 17.852. Alte informații se referă la dotații, asistență financiară, investiții, spațiu locativ, învenții, licențe și colaborarea cu practica. În recrutarea cadrelor, se folosește sistemul aspiranturii.

Cele 128 reproduceri sînt în culori și conferă textului o deosebită expresie. În general, laboratoare și diferiți specialiști în plină activitate. Așadar, Academia slovacă ne apare ca un complex organizatoric de o mare vigoare științifică.

Tr. Ionescu-Nișcov

ENRIQUE ROMEN PALAZUELOS, LEOPOLDO DE LA ROSA OLIVIERA, ANTONIO MIGUEL BERNAL RODRIGUEZ, *Las islas Canarias, Espasa-Caple S.A., Madrid, 1981, 259 p.*

Lucrarea de față reprezintă o premieră în ansamblul literaturii documentare canariene în sensul că au fost monografiate toate aspectele care compun civilizația și cultura arhipelagului. Cartea nu este o banală compilație, ea a cerut un efort din partea autorilor de a sintetiza un material bogat și de a realiza prin interpretări proprii suflul interior al lucrării. Așadar, dacă istoriografia spaniolă, cantitativ cel puțin, poate rivaliza cu celelalte mari istoriografii, lucrările despre Canare sînt puține, iar unele zone rămîn neinvestigate. Echipa care și-a asumat dificila misiune de a oferi o sinteză a arhipelagului credem că și-a onorat excepțional angajamentul intelectual.

Primele pagini sînt dedicate, normal, cadrului geografic, orografiei insulelor, cîtorva particularități de geografie fizică. Arhipelagul Canarelor are o suprafață de 7541 km², este de origine vulcanică, iar cele mai importante insule sînt : Tenerife Fuerteventura, Gran Canaria, Lanzarote, La Palma, La Gomera, El Hierro. Aborigenii, numiți de spanioli *guanches*, par să fie rezultat din metisajul unui tip de Cro-Magnon cu membrii unor triburi africane stabilite în insule prin secolul XII î.e.n. Cultura *guanche*, definită de oralitate și limitată de stadiul dezvoltării economico-sociale, caracteristic neoliticului, și-a transmis pînă astăzi forme de manifestare, evident, puternic contaminate de civilizația iberică. Deși insulele au fost cunoscute de timpuriu de europeni, cucerirea lor sistematică a început în 1402, din inițiativa lui Jean de Bethencourt, cavaler normand cu o carieră spectaculoasă care s-a încheiat falimentar. Procesul cuceririi nu s-a desfășurat unitar ci a cunoscut două forme specifice monarhiei castiliene : forma particulară (seniorială) valabilă pentru Lanzarote, Fuerteventura, La Gomera, El Hierro și forma statală patronată de regii catolici, valabilă pentru Gran Canaria, La Palma, Tenerife. Finalul cuceririi arhipelagului a fost marcat de victoria obținută la 14 noiembrie 1495 la Aguere de Fernández de Lugo asupra indigenilor din Tenerife, cea mai mare insulă canariană. Dualitatea celor două forme de dominație era în dezacord cu politica centralistă a regilor Spaniei, practică în colonii. În 1539 s-a produs o primă încercare de unificare a administrației insulelor cînd Luis de la Cueva y Benavides a fost numit căpitan general, guvernator și președinte al Real Audiencia. Fluctuațiile funcțiilor administrative, semnificația lor în gestiunea insulelor au continuat. În 1723 titlul de căpitan general a fost înlocuit de acela de comandant general care a devenit în acel secol un funcționar omnipotent.

Arhipelagul, datorită poziției sale a avut un rol important în cucerirea și colonizarea spaniolă a Americii. Faimoși conquistadori precum Cristobal Colón, Juan Diaz de Solis, Magalanes, Diego de Ordaz au făcut escale aici și și-au completat echipajele. Coloniile americane ale Spaniei au însemnat pentru Canare un valoros partener comercial și în același timp un dețuș al excedentului demografic, subocupat datorită slabei posibilități de absorbție a forței de

muncă, existente în arhipelag. Până în 1678 emigrația canariană a fost intensă dar în acel an în virtutea unui decret regal, la fiecare 100 tone de vin canarian exportate în America trebuiau să fie expediate 5 familii colonizatoare. Canarele datorită poziției strategice de deschidere spre 3 continente (Europa, Africa, America) și depozitării unei părți a metalelor prețioase scurse din America în insule, au fost obiectivul acțiunilor pirateștii care au afectat grav economia și edificiile urbane. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea insulele au fost victima piraiților francezi iar în 1569 Lanzarote suporta primul atac al piraiților berberii. Anul 1599 marchează un intermezzo olandez, după care urmează sarabanda atacurilor engleze. În 1657 are loc o dură confruntare în portul Santa Cruz de Tenerife între flota engleză condusă de Robert Blake și cea spaniolă condusă de Diego de Egues. Asaltul sufocant al navelor engleze asupra arhipelagului a culminat cu acțiunea celebrului Horatio Nelson din iulie 1797. Rezistența opusă de canarieni a provocat o severă infringere englezilor (cu acel prilej Nelson și-a pierdut brațul). Începutul secolului al XIX-lea îi găsește pe canarieni (termen cu valabilitate geografică nu și etnică) emigrați în America Spaniolă combătând intransigent împotriva revoluționarilor, mai ales în Venezuela, zona predilectă de emigrație a întreprinzătorilor insulari. Primele trei decenii ale secolului al XIX-lea definite de dezastrul spaniol în America, de revoluția liberală, de dispariția consensului național, nu au înregistrat nici o fisură în fidelitatea Canarelor față de monarhia spaniolă. Același secol XIX aducea pe de o parte o perioadă pacifică în existența insulelor și simultan sporirea interesului guvernanților madrileni față de arhipelag. În 1833 orașul Santa Cruz de Tenerife a fost declarat capitală. La începutul secolului al XX-lea guvernul central receptează un nou curent de idei promovat de burghezia canariană: autonomia administrativă enunțată clar în 1910. În 1912 a fost promulgată o lege prin care fiecare insulă era dotată cu câte un *cabildo*, cu ample atribuții. Din cauza rivalității existente între Tenerife și Gran Canaria pentru supremație politică și economică în arhipelag, în 1927 s-au creat două provincii: Santa Cruz de Tenerife și Las Palmas. În perioada războiului civil insulele s-au găsit de la început la discreția naționaliștilor, iar la 18 iulie 1936 de aici a decolat Francisco Franco pentru a conduce rebeliunea naționalistă în peninsula. Procesul de automatizare a căpătat noi dimensiuni după promulgarea Constituției spaniole din 1978 exprimat prin înființarea *Juntei de Canarias*. Este nevoie de o precizare restrictivă: insistența politicienilor canarieni pentru obținerea autonomiei nu a eșuat niciodată în afirmarea opiniilor separatiste, hispanitatea insulelor fiind un atribut indiscutabil.

Cartea conține dense capitole care analizează fenomenul cultural canarian în permanență balans între sincronism, care datorită insularității uneori era o performanță și primatul original, ambele tendințe fundamentate pe ethosul în care componenta aborigenă se traduce prin stări de spirit și o formulă psihologică nu identică ci înrudită cu cea castiliană.

Pictura are o poziție privilegiată în Canare, unde în 1935 vine André Breton, autorul „Manifestului suprarealist” al cărui prieten, pictorul canarian Oscar Dominguez (1906—1957) se număra printre promotorii noului curent. Arta decorativă este strălucit reprezentată de altarele canariene a căror epocă de glorie este secolul al XVII-lea baroc. Tradiția barocă se continuă până spre 1750 când este subminat de neoclasicism. În 1777 Carlos III a interzis confecționarea altarelor din lemn și drept consecință în 1783 este făcut primul altar canarian din marmură și bronz. Principalul exponent al muzicii canariene este Teobaldo Pomer 1848 — 1884) cu studii la Barcelona și Paris, compozitorul unei opere emblematice „Los Canntos Canarios”.

Literatura canariană are o vîrstă multiseclară, chiar dacă în secolul al XV-lea era mai mult o literatură despre Canare. În secolul următor ea capătă cetățenie canariană, capul de listă al literațiilor autohtoni fiind deținut de Antonio de Viana prieten cu Lope de Vega. Se constată succesiunea curentelor literare, corespunzătoare celor peninsulare, fiecare personificat de scriitori și opere definitorii. Debutul romantismului, spre exemplu, este marcat de premiera dramei „Elvira” de Plácido Sansón în 1839. Desigur literatura canariană nu a fost o simplă pastişare a celei peninsulare. Tradițiile cultural-istorice și realitatea social-economică au determinat sonorități specifice în creația artistică, îndeosebi în poezie care în perioada dintre 1850 și începutul secolului al XX-lea cultivă consecvent indigenismul. Provenit din Canare, fără ca peisajul natal să se infiltreze măcar fugitiv în voluminoasa sa operă, este Benito Perez Galdos care s-a născut în Las Palmas în 1843 (moare la Madrid în 1920). Un loc distinct îl ocupă istoriografia canariană care în accepțiunea modernă a termenului a fost creată de profesorul Elias Rafols, fondatorul „Institutului de Studii Canariene” în 1932.

Ultima secțiune a cărții, masivă, dezbate economia canariană, în evoluția sa istorică, preludată de clarificări metodologice și de stabilire a interacțiunii factorilor ce au influențat fenomenul economic. Populația canariană, elementul care pune în mișcare economia, a fost în continuă creștere, cu o rată acumulativă anuală de 7/1000. Dacă în 1520, populația era de 25.000 locuitori, în 1802 erau 192.250 persoane, iar în 1977 numărul locuitorilor se cifra la 1.322.861. Demografia insulelor a fost afectată de emigrația canariană spre Cuba (până în 1898) și spre Venezuela care mina tentativele de relansare economică. De exemplu între 1952—1965 s-au stabilit în Venezuela 85.000 de canarieni. Economia canariană a fost exclusiv agrară deoarece resursele minerale erau mediocre și exploatarea lor costisitoare. În economia agrară canariană

se disting două subsectoare : subsectorul culturilor de export și subsectorul culturilor destinat pieții interne. Subsectorul exportator era profilat pe trestia de zahăr și vița de vie, care se cultivau pe terenurile deținute de proprietarii cu posibilități de capitalizare necesară reproducției. Vinul a supraviețuit ca articol de export, puternic concurat după 1703 de vinurile lusitane pînă spre 1850. Ruina agriculturii canariene părea să-și fi regăsit remediul într-o nouă cultură, cîrmizul, adus din Mexic în 1825 și exportat din 1839, dar care decade ireversibil spre 1876. Cultura care a salvat într-o anumită perioadă insulele de crăhul ce părea iminent a fost bananul, după 1880. Deja în 1913 se exportau 3,4 milioane de ciorchini de banane. Astăzi agricultura canariană este orientată spre producția de banane (absorbită în totalitate de Spania), legume, patate, flori, exportate în Europa nordică.

Comerțul s-a manifestat pentru canarieni din rațiuni ușor sesizabile ca o ocupație vitală, excepțional de rentabilă. Există comerț cu propriile produse precum și de tranzit, deosebit de important, iar direcțiile acestora erau spre Anglia și America spaniolă, cu funcții complementare. Condițiile optime pentru supraviețuirea comerțului canarian se rezumau de fapt la una singură, liberul schimb, care, însă era în dezacord cu protecționismul susținut cu obstinatie de guvernele spaniole din secolul al XIX-lea. Canarieni au dus o aprigă campanie de recunoaștere a specificității economice a arhipelagului, încununată de succes în 1852, cînd porturile canariene obțin dreptul de porto-franco. Urmează o perioadă de prosperitate economică la care au concurat și bineînțelese de care au beneficiat englezii care practic la sfîrșitul secolului al XIX-lea anexaseră economia canariană.

Economia canariană dependentă excesiv de relațiile economice internaționale, risca la orice dereglare conjuncturală să cunoască erorile crizei. După primul război mondial, economia canariană a cunoscut un continuu proces de eroziune al cărui unic antidot este integrarea ei în economia națională spaniolă. Acesta este aspectul dominant contemporan al economiei insulelor care s-a conturat încă din 1936—1939. Tot mai mult, în zilele noastre, turismul acaparează speranțele de viitor ale Canarelor probate de cotele înalte ale numărului de turiști străini și după 1973 mai ales spaniolii, care vizitează arhipelagul.

Amplu documentată, exigentă cu propriul cititor, lucrarea celor trei autori spanioli reprezintă un studiu interesant pentru energia intelectuală a epocii noastre, o referință la care trebuie să se raporteze studiile de istorie universală.

Ovidiu Bozga

YVON GARLAN, *Les esclaves en Grèce ancienne*, Librairie François Maspero, Paris, 1982, 226 p.

Yvon Garlan, membru al Școlii franceze din Atena, profesor la Universitatea Haute-Bretagne (Rennes), autor al unor importante articole și lucrări ample asupra problemelor fundamentale ale istoriei Greciei antice, a publicat de curînd această lucrare-bilanț al cunoștințelor noastre asupra slăviei altor forme de dependență, înțelegînd o perioadă care începe cu Grecia miceniană și se termină cu cea elenistică.

Autorul dovedește o cunoaștere profundă a bibliografiei de specialitate, în introducerea lucrării sale ocupîndu-se de evaluarea rezultatelor cercetării de specialitate de pînă la el. Un loc aparte îl ocupă opera lui Marx și Engels, Yvon Garlan procedînd la o prezentare a teoriei marxiste asupra modului de producție asiatic, a cărei valabilitate o recunoaște.

Este notabilă varietatea izvoarelor din care autorul își extrage informațiile : discursurile attice, comedia attică, tragedia, inscripțiile, toți filosofii și istoricii care fac referiri la această problemă. U lipsește discuția despre terminologia de specialitate, indispensabilă acestei lucrări, avînd în vedere complexitatea subiectului.

Un prim și foarte consistent capitol tratează evoluția slăviei de la tipul micenian la tipul atenian clasic, trecînd prin faza homerică și cea arhaică. Legat de prima fază a slăviei, se arată că apariția exactă a acesteia nu va putea fi cunoscută, printre altele și pentru că datează dinaintea scrierii (p. 38). Statutul sclavilor în această primă etapă încă nu este bine stabilit, ei aflîndu-se undeva între libertate și sclavie, ceea ce ar constitui o dovadă de originalitate a tipului micenian. Se pare că după căderea lumii miceniene a avut loc un „recol” al slăviei, care va reapărea structurată pe baze noi în sec. X—IX (p. 43). Acum sclavii ajung pe primul loc între obiectele de tranzație, chiar dacă opoziția dintre slavie și libertate încă nu a devenit majoră (p. 50).

O nouă etapă de dezvoltare se află în epoca arhaică. Situația de la Chios este mai bine cunoscută și autorul reia formula lui M. I. Finley, care susține că libertatea și sclavia au evoluat

„mână în mână” (p. 53). Încercînd să precizeze calea evoluției acestui fenomen istoric, Yvon Garlan propune următoarele două serii cauzale : 1. progresul economic-dezvoltarea sclaviei-progresul democrației ; 2. progresul democrației-dezvoltarea sclaviei — progres economic. Ca gînditori consecvent-marxiști nu putem să nu acceptăm prima schemă. Dar din aceeași cauză nu o putem înlătura pe cea de-a doua, aflată în strînsă corelație cu prima. Aplicînd concluziile determinismului marxist, avem de-a face cu un caz clasic de „feed-back”—conexiune inversă, în cadrul unui sistem social complex. În fond, cea de-a doua schemă nu este decît inversul primei scheme dar, paradoxal, autorul pare să nu sesizeze legătura dintre ele, din moment ce le prezintă ca alternative. El arată, de altfel, că aceste serii cauzale au baze diferite—ceea ce este adevărat—și recunoaște indirect, puțin mai jos (p. 54), cauze de natură economică și pentru cea de-a doua schemă.

În ciuda acestor mici ezitări, cercetătorul nu se abate de la linia materialist-dialectică a demersului său în analiza statutului juridic al sclaviei ateniene, dezvoltîndu-ne structura „clasică” a sistemului sclavagist. Oprindu-se asupra surselor comerțului cu sclavi, subliniază principiul atenian că sclavul nu putea fi un vechi membru al comunității. Excepții se făceau doar în situații limită, cînd respectivul greșea grav față de concetățeni. Problema numărului sclavilor este, conform autorului, mai puțin importantă decît cea a precizării locului acestora în activitatea productivă (p. 72)—idee pe care o putem accepta fără mari rezerve. Urmează o recapitulare a activităților în care erau angrenați sclavii, preponderența avînd-o în atelierele meșteșugărești și mine, abia apoi situîndu-se munca în agricultură (p. 77).

Abordînd chestiunea eliberării din sclavie, autorul demonstrează cu bune argumente că drepturile și datoriile acestor oameni fac din ei niște exploatați în continuare, societatea celor liberi neavînd interesul să sporească numărul acelor care beneficiază de drepturile politice, juridice și avantajele economice ale cetățenilor deplini. Adăugînd că eliberații sînt aici mai greu de deosebit decît libertății romani, înțelegem de ce în Grecia eliberările erau rare și observăm o deosebire importantă față de sclavia de tip roman (p. 97).

Un alt capitol important al lucrării, intitulat : „Între libertate și sclavie : servituțile comunitare”, analizează situația ambiguă a celor dependenți parțial. Pune aici în lumină două tipuri de dependență : a) servitutea intracomunitară (care presupune degradarea muncii libere în muncă dependentă, mai ales din cauza datoriilor) și b) servitutea intercomunitară de tip hilotic (rezultată din supunerea unei comunități străine) (p. 108—109). În ceea ce privește al doilea tip, autorul studiază o multitudine de forme de exercitare a constringerii extraeconomice, toate asemănîndu-se, mai mult sau mai puțin, cu modul de producție tributual (asiatic) descris de Marx și Engels.

Cel de-al treilea capitol al lucrării tratează aspectele teoretice ale problemei sclaviei, el intitulîndu-se, de altfel, „Teorii și practici sclavagiste”. Întîi se ocupă de teoriile care justifică sclavia. Toți autorii aduși în discuție înțeleg că sclavia este naturală, unii străduindu-se să demonstreze acest lucru. Lista cuprinde pe Homer, Hippocrate, Platon, Aristotel, stoicii, sofiiștii ș.a. Atunci cînd grecii și-au imaginat o societate fără sclavi, era vorba de una care nu a cunoscut niciodată sclavia, și nu de una care a cunoscut-o și apoi a abolit-o (p. 150), pentru că acești gînditori „aveau în vedere numai creșterea libertății celor liberi, nu și atenuarea servituții sclavilor” (p. 155). Că sclavia era o necesitate, în viziunea anticilor, nu încapă nici o îndoială. Misiunea sclavilor era aceea de a asigura stăpînilor lor timpul necesar activităților cetățenești obișnuite în acea vreme (p. 157).

Întră apoi în discuție situația socială a sclavilor, în funcție de activitatea depusă : sclavii din mine, agricultură, meșteșuguri, sclavii publici, sclavii casnici. Arătînd că în viața politică nu au fost decît, cel mult, un instrument de manevră în mina unor cetățeni, continuă prin a studia rolul militar al sclavilor, punînd și aici în evidență situația lor secundară. Cit despre ridicările la luptă ale celor exploatați, Y. Garlan urmărește toate formele de manifestare a nemulțumirilor, constatînd caracterul lor natural și spontan, acestea nedevenind niciodată o formă conștientă de luptă pentru înlăturarea orînduirii în cauză (p. 209).

În partea finală a lucrării sale, pe care a rezervat-o concluziilor, Y. Garlan își propune să răspundă la două chestiuni pe care le consideră fundamentale în înțelegerea acestei etape din istoria omenirii : 1. antichitatea greacă este sclavagistă ? 2. sclavii greci constituie o clasă socială ? Pentru a putea răspunde la prima întrebare, trebuie precizat ce se înțelege prin termenul de „sclav” : numai sclavia-marfă de tip atenian, ceea ce reprezintă „sensul restrîns”, sau toate tipurile de dependență personală (*douléia*) pe care le întîlnim în Grecia, ceea ce reprezintă „sensul larg” ? pentru „sensul restrîns” al termenului, motivînd că a doua opțiune duce la generalizări nepermise. În consecință, trage concluzia că sclavia „veritabilă” nu a fost cunoscută de lumea greacă decît la Atena și în alte cîteva cetăți, doar în perioada clasică și elenistică (p. 218). De aceea, susține autorul „,societatea greacă poate fi caracterizată de sclavagistă doar în măsura în care, din toate modurile de dependență care se întîlnesc, sclavagismul e cel care a implicat maximum de complexitate în organismul social și a determinat cel mai înalt grad de dezvoltare culturală” (p. 219).

Autorul se ferește să dea un răspuns ferm la a doua chestiune pe care o pune. El susține că sclavii sînt foarte eterogeni din toate punctele de vedere, nu au o conștiință a situației lor de exploatați și nu au acționat cu fermitatea necesară (p. 223). Aceasta nu înseamnă nici pe departe, susținem noi, că nu au format una din cele două clase fundamentale ale societății sclavagiste, indiferent cît de limitată în timp și spațiu ar fi această societate, conform diferitelor puncte de vedere care se pot exprima în legătură cu prima din cele două probleme puse de autor. Lipsa de unitate relevată de către cercetător referitor la aceștia, se compensează cu unitatea rezultată din situația de subordonare absolută în care se aflau sclavii corespunzînd „sensului restrîns” propus chiar de către autor.

Spiritul polemic de care este străbătută lucrarea, stilul sobru și direct de abordare a diferitelor probleme ridicate de sistenui sclavagist al Greciei vechi, fac din acest volum o lectură atractivă și, în același timp, instructivă. Sinteza pe care o realizează autorul este bine venită, lămurind o serie de aspecte rămase un timp neclare și scoțînd în evidență cîteva puncte de vedere noi, originale, ceea ce demonstrează că discuția pe această temă nu este nicidecum închisă.

Ramiro Donciu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rânduri, trimerile fiind numerotate în continuare la sfârșitul textului. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

— SÉRIE www.dacoromanica.ro

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României

Relațiile lui Mircea cel Bătrîn cu Polonia

Pretendentul „Neagu Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Caracterizarea regimului turco-fanariot în Principate.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Trăsături liberale ale revoluției române de la 1848.

Participarea țăranimii la marile evenimente militare din epoca modernă.

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905)

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Evoluția populației, a structurii sociale și de clasă din România în perioada construcției socialiste.

RM ISSN 567—630

